

Docentenhandleiding 2 CALBAS

Calbas

Algemene Sociale Wetenschappen voor de Basiscyclus

Deel 2a en deel 2b

Docentenhandleiding

Joe Brooks (Projectleider)

Carola Peeters

Eindredactie

Afdeling Curriculum ontwikkeling, Directie Onderwijs

Eerste druk, 2010

COLOFON

Met dank aan:

Merle Sint Jago-del Prado

Serie-overzicht leerjaar 1 ASW/Basiscyclus

Leerboek 1a: Mijn eigen omgeving

Werkboek 1a: Mijn eigen omgeving

Leerboek 1b: Cultuur en bevolking

Werkboek 1b: Cultuur en bevolking

Docentenhandleiding 1

Serie-overzicht leerjaar 2 ASW/Basiscyclus

Leerboek 2a: Bestaansmiddelen en vrije tijd

Werkboek 2a: Bestaansmiddelen en vrije tijd

Leerboek 2b: Burger en bestuur

Werkboek 2b: Burger en bestuur

Docentenhandleiding 2

Uitgegeven door afdeling Curriculumontwikkeling, Directie Onderwijs Aruba

Oprichtgever: Stuurgroep Herstructurering AVO

Deze methode is tot stand gekomen in samenwerking met het Centrum Leermiddelenstudie Utrecht (CLU), Universiteit Utrecht

ISBN nummer: 978-99904-1-223-9

Copyright © Land Aruba, 2008

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt worden, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorwoord

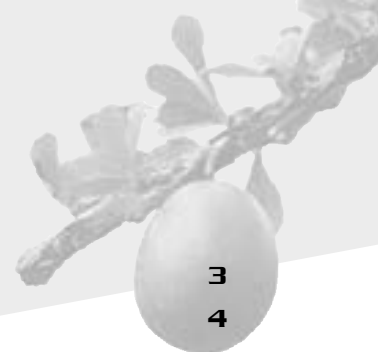
Deze handleiding is het resultaat van de onderwijsvernieuwing op Aruba. Alhoewel men reeds meer dan tien jaar hieraan werkt, begon het pas de afgelopen vijf jaar serieus gestalte te krijgen. In dit kader hebben wij binnen het lager beroepsonderwijs, EPB, en het middelbaar beroepsonderwijs, EPI, grote veranderingen gezien. Ook binnen het Algemeen Voortgezet Onderwijs, AVO, kon de vernieuwing niet uitblijven. Sinds medio jaren '90 is er een stuurgroep begonnen met het onderzoeken van de mogelijkheden hiervoor. Dit resulteerde in de oprichting van de Stuurgroep Herstructurering Algemeen vormend onderwijs, kortweg SHA. Deze stuurgroep is later weer het projectbureau SHA geworden. Het projectbureau heeft de afgelopen jaren met man en macht gewerkt aan het totstandkomen van de onderwijsvernieuwing binnen het AVO. Deze inzet heeft geleid tot de in augustus 2004 gestarte Basiscyclus. Belangrijkste uitgangspunten van de Basiscyclus zijn: verbeteren van het huidige onderwijsniveau en kwaliteit, versterken en benutten van de ontplooiingsmogelijkheden van elke leerling, en Arubanisering van het onderwijs.

In het kader hiervan zijn diverse nieuwe methoden ontwikkeld door de afdeling Curriculum ontwikkeling van Directie Onderwijs. Een daarvan is Algemene Sociale Wetenschappen (ASW). Bij ASW gaan wij uit van een holistische benadering van onze wereld en de gebeurtenissen daarin. Dit houdt in dat wij altijd op zoek zijn naar de verbanden en samenhang der dingen. Hierdoor zult u zien en ervaren, dat bij ASW de inhouden van diverse traditionele vakken geïntegreerd aangeboden en bestudeerd worden. Hierdoor krijgt de leerling in het AVO een realistischer en samenhangend beeld van zijn/haar werkelijkheid. De methode voor ASW heet Calbas. Dit is een veelzijdige vrucht en groente, die voor diverse doeleinden gebruikt wordt. Omdat ASW een veelzijdig vak is, hebben wij deze naam voor onze methode gekozen. Voor het eerste en tweede jaar van de Basiscyclus bestaat de methode uit twee leerboeken, twee werkboeken en twee docentenhandleidingen. In het hierna volgend betoog krijgt u een weergave van de opbouw, doelen, visie en werking van de methode. De methode is af; echter uw input door middel van suggesties en op- en aanmerkingen zijn zeer welkom. Dus ga aan de slag met de methode en meld ons uw ervaringen zodat wij de methode, waar nodig, kunnen bijstellen.

Dankwoord: allen die op een of andere manier meegeholpen hebben aan het totstand- komen van de methode, willen wij hartelijk bedanken. Speciale dank aan het CLU dat ons onderwijskundig ondersteund heeft, afdeling Curriculum Ontwikkeling van Directie Onderwijs en projectbureau SHA, die ons de mogelijkheid gaf de methode te ontwikkelen.

*Namens de ontwikkelgroep ASW
Joe Brooks, Projectleider*

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inhoudsopgave	4
A. ALGEMEEN DEEL	5
1. Overzicht thema's en hoofdstukken	6
2. Visie op het vak en themaverkenner ASW	7
3. Verantwoording vakleerplan ASW	9
4. Didactiek van Calbas	10
5. Werkvormen en leerlijnen in Calbas	14
6. Werking methode	16
B. SPECIFIEK DEEL (Per hoofdstuk)	17
Katern 2a Bestaansmiddelen en vrije tijd	18
1. Hoe ontwikkeld zijn wij?	19
2. Werken om te kunnen leven	24
3. De formele en informele sector	29
4. Kiezen voor een beroep	34
5. Vrije tijd en consumeren	39
6. Afspraken maken en conflicten oplossen	44
7. De overheid en de economie	49
8. Vakantie	53
9 en 10. Het kiezen van een vakantiebestemming!	59
9 en 10. Vergelijking tussen twee landen: een posterpresentatie - Verdiepingshoofdstuk	64
Katern 2b Burger en bestuur	67
1. Bestuur, rechten en plichten	68
2. Bestuursvormen	73
3. De overheid	79
4. Burgerbelangen	83
5. De kleinschalige samenleving	87
6. Verkiezingen, de rol van politieke partijen	91
7. Natievorming	95
8. Economische integratie	100
9 en 10. Een referendum houden	104
C. ANTWOORDMODELLEN	112
1. Deel 2a Bestaansmiddelen en vrije tijd	112
2. Deel 2b Burger en bestuur	137
Bijlage:	162

Deel A. Algemeen Deel

1. Overzicht thema's en hoofdstukken

Tweede leerjaar: Basiscyclus

Katern 2a	Bestaansmiddelen en vrije tijd
Hoofdstuk 1	Hoe ontwikkeld zijn wij?
Hoofdstuk 2	Werken om te kunnen leven
Hoofdstuk 3	De formele en de informele sector
Hoofdstuk 4	Kiezen voor een beroep
Hoofdstuk 5	Vrije tijd en consumeren
Hoofdstuk 6	Afspraken maken en conflicten oplossen
Hoofdstuk 7	De overheid en de economie
Hoofdstuk 8	Vakantie
Hoofdstuk 9 en 10	Het kiezen van een vakantie bestemming!
Hoofdstuk 9 en 10	Verdiepingshoofdstuk: Vergelijking tussen twee landen: een posterpresentatie

Katern 2b	Burger en bestuur
Hoofdstuk 1	Bestuur, rechten en plichten
Hoofdstuk 2	Bestuursvormen
Hoofdstuk 3	De overheid
Hoofdstuk 4	Burgerbelangen
Hoofdstuk 5	De kleinschalige samenleving
Hoofdstuk 6	Verkiezingen, de rol van politieke partijen
Hoofdstuk 7	Natievorming
Hoofdstuk 8	Economische integratie
Hoofdstuk 9 en 10	Een referendum houden

2. Visie op het vak en themaverkenner ASW

ASW staat voor Algemene Sociale Wetenschappen. Het is een van de nieuwe vakken in het vernieuwde AVO en draagt met zich mee de uitgangspunten die het projectbureau SHA opgesteld heeft. Een van deze uitgangspunten is het volgende:

“Het toekomstige AVO combineert het Arubaanse eigene, dat zich uit in een geworteld zijn in de samenleving en haar cultuur, met een open blik voor mondiale ontwikkelingen. Er zal sprake zijn van een brede, toekomstgerichte en maatschappijgerichte vorming.”

Dit betekent dat ASW aan moet sluiten bij het op Aruba wonende kind en van hieruit moet komen tot een leerling die ook op mondiaal niveau toegerust is met kennis, vaardigheden en inzichten.

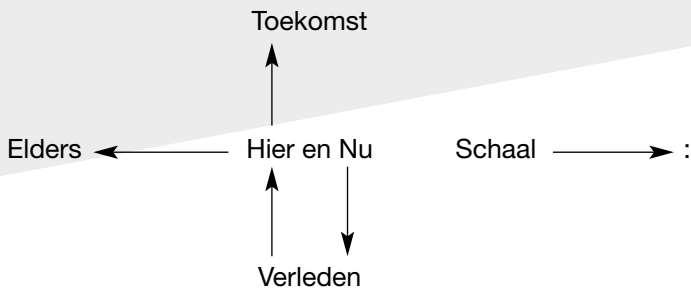
Binnen het vak ASW wordt de leerling toegerust met kennis (kennis van betekenissen), ervaringskennis (belevissen en opvattingen) en procesmatige kennis (handelingen) zodat hij zich bewust wordt van zijn leefomgeving en verantwoord kan handelen in die omgeving.

Vanuit deze visie zijn er duidelijke uitgangspunten opgesteld voor de te behandelen leerstof.

- a. De leerstof heeft voornamelijk betrekking op processen waar de burgers in hun rol van bewoner, scholier/student, verkeersdeelnemer, recreant, werkgever/werknemer, producent/consument of deelnemer aan de politieke besluitvorming mee te maken krijgt.
- b. De leerstof moet handelingsgericht zijn. De aangeleerde kennis, inzicht en vaardigheden moeten toepasbaar zijn in het dagelijkse leven.
- c. De leefomgeving is de potentiële gebruiksomgeving van de leerlingen. Het is het gebied waar ze wonen, naar school gaan, winkelen en recreëren. De leefomgeving bestaat uit twee soorten elementen:
  - a. De materiële elementen: artefacten die door de mens gemaakt zijn of van natuurlijke aard zijn.
  - b. De niet-materiële elementen: elementen die van sociale aard zijn, zoals individuen en groepen mensen.
- d. Het startpunt is telkens het hier en nu. Het vak gaat uit van de actuele maatschappelijke situatie, waarbinnen de componenten tijd, ruimte, bestaan, individu, burger en samenleving bepalend zijn voor de invulling van het vak.
- e. Vanuit verschillende invalshoeken, te weten historische, geografische, economische en sociaal-culturele, wordt gekeken naar de verschillende processen binnen het hier en nu.
- f. Er wordt gebruik gemaakt van vier categorieën die samen het vak ASW vormen, te weten:
  - a. Activiteiten: wonen, werken, recreëren, deelnemen aan het verkeer, deelnemen aan politieke besluitvorming, zich verzorgen, et cetera.
  - b. Actoren: bewoners, ondernemers, arbeiders, bestuurders, recreanten, buitenlanders et cetera.
  - c. Areaal: (deel) gebieden die gebaseerd zijn op verschillende kenmerken, zoals het fysisch, economisch, cultureel en bestuurlijk landschap en de relaties tussen de landschappen.
  - d. Artefacten: monumenten, cultureel erfgoed, ruimtelijke inrichting, et cetera.

Themaverkenner

Bij het ontwikkelen van Calbas is bij de keuze van de inhoud van de thema's gewerkt volgens de themaverkenner, die op grond van de bovenstaande uitgangspunten ontwikkeld is. Deze themaverkenner ziet er als volgt uit.

Er wordt bij ieder thema uitgegaan van het HIER en NU. Vanuit het NU wordt naar het VERLEDEN gekeken. Aspecten die vanuit het VERLEDEN van invloed zijn op het NU worden toegelicht. Ook wordt er vanuit het NU gekeken naar de TOEKOMST .

In de loop van de methode wordt er vanuit het HIER naar ELDERS gekeken. Dat kan je eigen omgeving zijn of een andere plek op Aruba. Ook wordt vanuit het HIER verder gekeken dan Aruba: 'SCHAAL'; de regio (het Caribisch gebied) of mondiaal.

3. Verantwoording vakleerplan ASW

Alle doelstellingen en leerinhouden die in het vakleerplan ASW van maart 2004 zijn opgenomen, worden in de methode Calbas aangeboden.

De thema's zoals genoemd in het vakleerplan vallen samen met de thema's zoals genoemd in de methode Calbas. Naast de vakspecifieke doelstellingen wordt er ook aandacht geschonken aan vakoverstijgende vaardigheden in de methode Calbas.

4. Didactiek van Calbas

1. Didactisch concept ten aanzien van het leerproces:

De leerlingen leren in een cyclus rondom afgebakende leerstofeenheden. De cyclus loopt van het concrete naar het abstracte, het bijzondere naar het algemene en is daarmee inductief.

Het model dat gehanteerd wordt bij het behandelen van de lessen is het OVTE-model. Dit model kent 4 fasen, te weten:

1. Oriëntatie (verkenning) met behulp van concrete context
2. Verwerven/verwerken van nieuwe kennis
3. Toepassen (transfer) van kennis
4. Evaluatie

In hoofdstuk 6 en de bijlage van deze handleiding wordt het OVTE-model verder uitgelegd.

2. Didactisch concept ten aanzien van de leermiddelen:

Er wordt gebruik gemaakt van een tekstboek (het leerboek) dat tevens dient als bronnenboek.

Daarnaast vormt een werkboek, waarin opdrachten, schema's en aantekeningen in ondergebracht zijn en kunnen worden, onderdeel van de methode.

De methode werkt opdrachtgestuurd. Dat betekent dat op grond van de aanwijzingen die in het werkboek staan, (veelal opdrachten), de leerling aan de hand meegevoerd wordt tijdens het leerproces.

3. Didactisch concept ten aanzien van differentiatie:

1. Adaptatie en identiteitsvorming:

- a. De leerling en zijn/haar leerproces staan centraal in de differentiatie-uitgangspunten van Calbas en onderwijsvernieuwing. Hierdoor zal het onderwijsaanbod op de verschillende leerlingen zodanig afgestemd worden, dat alle leerlingen aan hun trekken komen.
- b. Daarnaast is identiteitsvorming een belangrijk deel van het ontwikkelingsproces tot burger. In de methode wordt veel aandacht aan de eigen omgeving en de rol als individu hierin, besteed.

2. Naturalistische visie:

- a. De leerlingen van alle niveaus zullen de basisstof van de verschillende vakken in heterogene groepen volgen, waarna ze in eigen tempo en op eigen niveau met verdieping of herhaling van de stof door zullen gaan. Binnen de basiscyclus zullen de leerlingen dus verschillende niveaus halen, afhankelijk van hun eigen kunnen.

NIVEAUDIFFERENTIATIE

In de methode is rekening gehouden met de verschillende niveaus van leerlingen door te werken met verdiepingsopdrachten. Deze opdrachten zijn iets complexer dan de overige opdrachten en vergen een groter analytisch en associatievermogen. Er is bewust voor gekozen geen niveaudifferentiatie aan te bieden in de leerstof, maar juist bij het verwerken en toepassen van de opgedane kennis. Vandaar dat er in bijna elk hoofdstuk verdiepingsopdrachten aangeboden worden.

Samenwerkend leren als uitwerkingsvorm van differentiatie.

Tijdens het maken van opdrachten wordt er vaak in duo's en groepen gewerkt.

Belangrijk uitgangspunt hierbij is dat er onderling afspraken gemaakt worden, over hoe de opdrachten uitgevoerd worden. Binnen dit proces leren de leerlingen vanuit diverse invalshoeken en op meerdere niveaus vraagstukken aan te pakken en problemen op te lossen.

MULTIPLE INTELLIGENCES

Verder is bij de totstandkoming van de opdrachten, zoveel mogelijk rekening gehouden met de verschillende intelligenties van leerlingen. Hieronder treft u een overzicht aan van de acht verschillende intelligenties die leerlingen kunnen hebben.

1. Logische /wiskundige intelligentie:

Deze intelligentie bestaat uit de vermogens om te beredeneren en abstract te denken. Deze vorm van intelligentie uit zich in de vaardigheden van debatteren, berekenen en concluderen. De logische/wiskundige intelligentie heeft ook te maken met het oplossen van wiskundige problemen, logisch beargumenteren en beoordelen, en met theorie, principe en bewijs.

2. Interpersoonlijke intelligentie:

De charismatische leider, de sympathieke counselor en de empathische maatschappelijk werker belichamen het interrelationele karakter van deze vorm van intelligentie. De vaardigheden van zorgen, troosten, samenwerken en communiceren vormen samen de interpersoonlijke intelligentie. Activiteiten met grote en kleine groepen, teamtaken en werk in tweetallen wekken deze vorm van intelligentie op en ontwikkelen haar.

3. Intrapersoonlijke intelligentie:

Deze vorm wordt gevonden in de binnenste natuur en ziel van een persoon. Het is de innerlijke gedachte – het reflectieve zelf. De vaardigheden van de intrapersoonlijke intelligentie worden gevonden in de vermogens om zelfbewust, zelfbeheersend en zelfbeoordelend te zijn. Leerlogboeken, responsdagboeken, het stellen van doelen en persoonlijke portfolio's zijn gereedschappen van deze vorm van intelligentie.

4. Muzikale/ritmische intelligentie:

Deze vorm van intelligentie zorgt voor een gevoel van melodie, ritme en rij. Hierdoor voel je de beat in muziek. Dit is de vorm van intelligentie die mensen enthousiast maakt voor het geluid van liedjes en symfonieën. De muzikale/ritmische intelligentie betreft zowel vocale en instrumentale live-uitvoeringen, als blootstelling aan en waardering van muziek die niet live wordt uitgevoerd.

5. Taalkundige/verbale intelligentie:

Ingebed in deze vorm van intelligentie is de gave van taal en geletterdheid. De verbale/ linguïstische intelligentie wordt gevonden in de vaardigheden lezen, schrijven, spreken en luisteren. Ook de printrijke omgeving bestaande uit boeken, tijdschriften, kranten, poëzie, essays en ook toespraken, dialogen en gesprekken hebben te maken met deze belangrijke vorm van intelligentie.

6. Visuele/ruimtelijke intelligentie:

Deze vorm van intelligentie omvat het vermogen om informatie en ideeën visueel weer te geven en een gevoelswaarde aan visuele informatie toe te kennen. De vaardigheden van de visuele intelligentie kunnen worden gevonden in fantaseren, visualiseren en vóór je zien. Media die aansluiten bij de visuele intelligentie zijn visueel representatieve zoals plattegronden, tekeningen, schilderijen, strips, blauwdrukken in de architectuur, film en video.

7. Naturalistische intelligentie:

De intelligentie van de naturalist kan worden gerealiseerd in de vermogens om de verschillen tussen de soorten in de flora en fauna te onderscheiden: in het vermogen de relatie tussen dingen in de natuur te begrijpen en in het overlevingsinstinct dat alle mensen bezitten. De vaardigheden van de naturalist liggen in het gebied van kennis hebben over vormen van het natuurleven – inclusief alle verschillende dier- en plantensoorten – en de verschillende vormen daarvan te kunnen classificeren. De vaardigheden van de naturalist uit zich in wandelingen door de natuur en door ruimtes gevuld met organismen zoals planten en bloemen, dieren, stenen fossielen en schelpen.

8. Lichamelijke/motorische intelligentie:

De lichamelijke/kinetische vorm van intelligentie wordt gemanifesteerd in het spiergeheugen van het lichaam. De vaardigheden van de atleet en de danser komen tot uitdrukking in deze vorm van intelligentie, evenals de talenten van de handwerksman, de timmerman en de automonteur. Om de lichamelijke/kinetische intelligentie aan te boren zijn praktisch leren, wiskundige oefeningen, laboratoria en practica strevenwaardig.

In de methode Calbas wordt aandacht geschonken aan deze meervoudige intelligenties (de ‘multiple intelligences’). Het is niet de bedoeling om stelselmatig alle intelligenties in elke les aan de orde te laten komen. Deze worden stapsgewijs aangeboden. In het eerste katern worden verschillende intelligenties geïntroduceerd. In de volgende katernen zal er gaandeweg steeds meer vanuit de verschillende intelligenties gewerkt worden. Door middel van het variëren in opdrachten komen diverse intelligenties aan bod.

LEERSTIJLDIFFERENTIATIE

Binnen de methode Calbas is rekening gehouden met verschillen in leerstijlen.

Zo herkennen we in de klas vier verschillende leerstijlen, te weten:

- De Doener die leert door middel van het uitvoeren van concrete opdrachten;
- De Denker met de voorkeur voor analyseren, verwerken en concluderen;
- De Pragmaticus die leert door middel van concretiseren en toepassen van verworven kennis;
- De Kijker die leert door middel van observeren, evalueren en reflecteren.

Door te variëren in opdrachten kan aangesloten worden bij deze leerstijlen.

- Praktische, heldere zoek- en opzoekopdrachten voor de doener;
- Zoek-, orden-, vergelijk- en verklaringsopdrachten voor de denker;
- Toepassings-, beoordelings-, probleemoplossende opdrachten en casussen voor de pragmaticus;
- Toepassings-, ontwikkelings-, meningvormende opdrachten en onderzoek doen voor de kijker.

Tip: Bij het werken in groepen kan de docent proberen differentiatie te stimuleren door leerlingen met verschillende leerstijlen te koppelen. De ideale situatie zou ontstaan als binnen elke groep alle leerstijlen vertegenwoordigd waren.

5. Werkvormen en leerlijnen in Calbas

WERKVORMEN

In de methode Calbas is gebruik gemaakt van activerende werkvormen.

Er is bewust hiervoor gekozen, omdat wij van mening zijn dat de leerlingen veel meer baat hebben bij deze manier van werken. Tevens bevordert dit het proces van zelfstandig leren. Een ander belangrijk onderdeel van het proces van werken met activerende werkvormen is het principe van samenwerkend leren. In de methode worden veel groeps- opdrachten aangeboden om dit proces te stimuleren.

Er zijn verschillende activerende werkvormen die je kunt gebruiken; enkele van de werkvormen die in de methode aangeboden worden zijn:

Checking Duo's /C.D.

Wordt gebruikt bij eenvoudige en rechtlijnige opdrachten, leerlingen vergelijken in duo's hun antwoord (en) met die van klasgenoten. Samen bepalen zij welk antwoord het beste is. Deze werkvorm is geschikt om te bepalen of de leerlingen de stof beheersen.

Denken, Delen, Uitwisselen / D.D.U.

Uitgangspunt van deze werkvorm is, dat leerlingen eerst nadenken over een bepaald vraagstuk, vervolgens bespreken ze dit in hun eigen groep en wisselen uiteindelijk hun bevindingen of meningen uit met anderen buiten hun groep.

Odd One Out/ O.O.O.

Hierbij worden de leerlingen gestimuleerd om verbanden te leggen door meerdere begrippen te vergelijken en het begrip, dat niet bij de anderen of het onderwerp past, eruit te halen. Hierdoor leren de leerlingen begrippen in een context te plaatsen, in plaats van ze uit het hoofd te leren.

'Livinggraphs'

Bij deze werkvorm, leren leerlingen grafieken op meerdere manieren te lezen en te interpreteren. Hierbij worden meerdere stukken tekst gekoppeld aan een lijngrafiek. Vervolgens moeten de leerlingen door middel van uitspraken en de tekst, een theorie toetsen en analyseren.

Taboe

Deze werkvorm stimuleert de leerlingen tot een grote mate van samenwerken.

Leerling A probeert een begrip of definitie aan leerling B uit te leggen, zonder van tevoren vastgestelde woorden gebruik te maken. Hierdoor leren de leerlingen op creatieve manier begrippen en definities te omschrijven.

Waardencommunicatie

Deze werkvorm helpt de leerlingen een eigen afgewogen mening te vormen over een vraagstuk of onderwerp. Zij leren argumenteren en discussiëren over eigen standpunten en die van anderen om uiteindelijk een heldere/genuanceerde en afgewogen mening te kunnen vormen.

De hier bovengenoemde werkvormen worden gaandeweg in de verschillende katernen aangeboden.

LEERLIJNEN:

Binnen de methode Calbas komen drie leerlijnen aan bod, te weten:

1. **Inhoudelijke leerlijn**, (verdeling van de inhoud over de diverse katernen en onderliggende hoofdstukken) op grond van de themaverkenner.
De inhoudelijke leerlijn van Calbas wordt bepaald door de tijd, de ruimte, het bestaan, het individu, de burger en de samenleving. Via een bundeling van geografische, historische, economische en sociaal-culturele invalshoeken, gaat men kijken naar verschillende processen binnen het hier en nu. Een belangrijk instrument hierbij is de themaverkenner. Bij alle thema's wordt steeds vanuit het hier en nu vertrokken. De eigen omgeving staat hierbij centraal. Vervolgens wordt gekeken naar het verleden en de toekomst. Er wordt ook uitgezoomd naar de regio en de wereld. Deze lijn wordt in de verschillende katernen thematisch uitgewerkt. Elk katern is dus een thema op zich.
2. **Leren-leren leerlijn**, waarbij de leerlingen van zelf werken gebracht worden tot zelfstandig leren. Dit proces verloopt volgens vier elkaar opvolgende fasen, waarbij de leerlingen steeds zelfstandiger leren leren en werken. Onderliggend aan deze leerlijn is het doen van onderzoek. In het begin van de Basiscyclus wordt de leerling erg gestuurd in het onderzoek doen en krijgt hij stapsgewijs aanwijzingen bij het onderzoek doen. Gaandeweg de Basiscyclus leert de leerling zelfstandig onderzoek te doen.
3. **Samenwerkend-leren leerlijn**. Van individueel gerichte opdrachten gaandeweg komen tot duo-opdrachten en groepsopdrachten. Belangrijke effecten van deze leerlijn zijn, dat het leerlingen stimuleert tot:
  - het uitwisselen van informatie en gegevens;
  - het ondersteunen van elkaar bij het uitvoeren van opdrachten;
  - het geven en ontvangen van feedback op taken/opdrachten;
  - het elkaar wederzijds aanmoedigen/aansporen tot betere prestatie;
  - het kritisch analyseren en bespreken van elkaars meningen/ standpunten;
  - het werken met anderen en rekening houden met anderen.

Deze leerlijn wordt gedurende de hele methode, in alle katernen expliciet aangeboden. Het uiteindelijke doel is dat leerlingen naast het zelfstandig werken en leren, samenwerkend leren als een normaal proces ervaren. In de methode worden daarom veel groepsopdrachten aangeboden.

6. Werking methode

De methode Calbas bestaat uit twee leerboeken, twee werkboeken en twee docentenhandleidingen. Ieder leerboek en werkboek is onderverdeeld in twee katernen.

Ieder katern behandelt een afgebakend thema. Elk katern bestaat uit tien hoofdstukken.

Een hoofdstuk wordt behandeld in drie lessen en omvat naast leertekst ook gemiddeld elf opdrachten.

Er wordt in bijna elk hoofdstuk een verdiepingsopdracht aangeboden.

Hoofdstuk 1 t/m 8 behandelt de leerstof behorend bij het thema van het katern.

Hoofdstuk 9 en 10 richten zich op het doen van onderzoek over onderwerpen en vraagstukken die relevant zijn voor het thema.

Ieder hoofdstuk wordt in drie lessen behandeld. In die drie lessen wordt volgens het OVTE-model gewerkt:

1. Oriëntatiefase;
2. Verwerven en verwerken van nieuwe kennis en vaardigheden;
3. Toepassen van kennis en vaardigheden;
4. Evaluatie.

1: Intro op de leerdoelen van het hoofdstuk met behulp van opdracht en bron (O)

1. MAP-model

- i. Motiveren
- ii. Aansluiten bij
- iii. Preview geven

2: Afwisselend tekst, bron of opdrachtgestuurde leertaken (V)

3: Toepassingsopdracht (T)

4: Samenvatten/Presenteren (E)

LEERBOEK

Het leerboek is een kleurenkatern en bevat veel bronnen (foto's, schema's, verhaaltjes, tekeningen, et cetera). Daarnaast zijn er per hoofdstuk gemiddeld vier paragrafen met korte basisteksten. Nieuwe begrippen zijn vetgedrukt om aan te geven dat deze belangrijk zijn voor het begrijpen en beheersen van de stof. Aan het eind van elk hoofdstuk vindt men een begrippenlijst die goed bestudeerd moet worden. Met bronnen en basisteksten in het leerboek, gaan de leerlingen opdrachten in het werkboek maken.

WERKBOEK

Het werkboek is een zwart-wit katern, dat per leerjaar vervangbaar is. Hierin staan de opdrachten en ondersteunende bronnen ten behoeve van de opdrachten. Verder biedt het de mogelijkheden om aantekeningen te maken. De opdrachten zijn gebaseerd op diverse werkvormen. Hierdoor zijn verschillende soorten opdrachten in het boek verwerkt.

Bij elke opdracht staat ook aangegeven hoe hij uitgevoerd moet worden, bijvoorbeeld individueel, in duo's of in groepen. De opdrachten zijn zo opgesteld, dat de leerlingen de bronnen in het leerboek goed moeten bestuderen, willen zij de opdrachten goed uitvoeren.

In het werkboek worden opdrachten ingeleid en ondersteund door middel van bronnen zoals illustraties en een korte tekstuele uitleg.

Deel B. Specifiek Deel

U treft in dit deel van de handleiding een specifieke uitwerking van het hoofdstuk in lessen aan. Per les is aangegeven wat er behandeld dient te worden. U krijgt suggesties bij het geven van de lessen en het behandelen van de opdrachten.

In het werkboek staat bij iedere opdracht met een symbool aangegeven hoe de groepssamenstelling van de opdracht zal zijn.

De bronnen staan in het leerboek aangegeven.

In dit specifiek deel is uitgewerkt hoe de drie lessen van ieder hoofdstuk gegeven worden volgens het OVTE model.

ORIËNTATIEFASE

VERWERVINGS- EN VERWERKINGSFASE

TOEPASSINGSFASE

EVALUATIEFASE

Katern 2a BESTAANSMIDDELEN EN VRIJE TIJD

Hoofdstuk 1 – Hoe ontwikkeld zijn wij?

DOELEN HOOFDSTUK 1

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- het ontwikkelingspeil van een land te meten en berekenen.
- hoe het BNP berekend wordt.
- het ontwikkelingspeil tussen landen vergelijken.
- stimuleringsmaatregelen van de overheid te herkennen en bedenken.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- een vergelijkingsonderzoek uit te voeren (tussen landen).
- bronnen te raadplegen.
- een staafdiagram te maken.
- een discussie te voeren over een beleidsplan van een ministerie.

Lessenoverzicht hoofdstuk 1

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Sherida en Jean Opdracht 2: Meer en minder ontwikkeld Opdracht 3: Welvaart, welzijn en ontwikkelingspeil	
	Leerboek	Intro: Het ontwikkelingspeil 1.1. Meer en minder ontwikkeld	1, 2, 3
2	Werkboek	Opdracht 4: Het ontwikkelingspeil	
	Leerboek	1.2. Wat bepaalt het ontwikkelingspeil?	4 t/m 9
3	Werkboek	Opdracht 5: Aruba's ontwikkelingspeil berekenen en vergelijken met dat van andere landen Opdracht 6: Jouw droomeiland Verdiepingsopdracht 7: De overheid en het ontwikkelingspeil Opdracht 8: Allocatie van inkomen Opdracht 9: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	1.2. Wat bepaalt het ontwikkelingspeil? 1.3. Hoe meet en vergelijk je het ontwikkelingspeil tussen landen? 1.4. De overheid en het ontwikkelingspeil	10

Les 1

Korte typering van de les:

In deze les gaan de leerlingen leren wat een ontwikkelingspeil van een land inhoudt. Ze gaan inrichtingselementen van een landschap koppelen aan de begrippen welzijn, welvaart en ontwikkelingspeil.

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- Laat de leerlingen het voorwoord lezen. Bespreek samen met de leerlingen de intro door een kort klassengesprek te houden, waarin u tracht te achterhalen wat de leerlingen aan voorkennis hebben over het onderwerp. U kunt ook met de leerlingen de titels van de hoofdstukken doorlopen, zodat u gerichter kunt peilen wat de voorkennis van de leerlingen is.
- Neem ook de intro van het eerste hoofdstuk samen door. Aan de hand van de doelstellingen (onder het kopje 'In dit hoofdstuk leer je') checkt u wat de leerlingen al weten over het ontwikkelingspeil van een land.

Opdracht 1: Sherida en Jean

Vorbereiding:	Kies een jongen en een meisje uit de klas. Laat de jongen het verhaal van Jean voorlezen. Laat het meisje het verhaal van Sherida voorlezen.
Uitvoering:	De leerlingen vullen in duo's de antwoorden van opdracht 1 in.
Nabespreking:	Een aantal duo's geven aan wat de link tussen het verhaal van de jongeren en de inhoud van dit leerboek is.

- U vervolgt de les met opdracht 2. De leertekst '1.1. Meer en minder ontwikkeld' uit het leerboek kan ter ondersteuning dienen bij het maken van opdracht 2.

Opdracht 2: Meer en minder ontwikkeld

Vorbereiding:	Controleer of de leerlingen nog weten wat inrichtingselementen zijn, desnoods zet u de definitie ervan op het bord.
Uitvoering:	De leerlingen vullen in duo's de antwoorden van opdracht 2 in.
Nabespreking:	Maak van de antwoorden die de duo's gegeven hebben op de vragen e en f, een scoretotaal op het bord. Schrijf ook alle redenen op die genoemd worden. Laat de leerlingen vervolgens de beste redenen aanvullen in hun schrift.

- De leerlingen gaan vervolgens individueel aan de slag met opdracht 3. Ook bij deze opdracht kan de tekst 'Meer en minder ontwikkeld', ter ondersteuning dienen.

Opdracht 3: Welvaart, welzijn en ontwikkelingspeil

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht en de ondersteunende tekst goed door.
Uitvoering:	Ze vullen de antwoorden op de vragen individueel in.
Nabespreking:	Ze checken in duo's of hun antwoorden juist zijn.

Les 2

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen bepaalde kenmerken van een land te koppelen aan het ontwikkelingspeil van een land.

Lessuggesties:

VERWERVINGS-EN VERWERKINGSFASE

- In paragraaf 1.2. worden 5 kenmerken besproken. Deel de klas in 5 groepen in. Iedere groep krijgt 1 kenmerk toegewezen. De groep bestudeert het ene kenmerk en zorgt ervoor dat het dat kenmerk op een duidelijke wijze aan de rest van de klas kan presenteren.

Opdracht 4: Het ontwikkelingspeil

Vorbereiding:	Alle groepen geven achtereenvolgens hun presentatie van de kenmerken.
Uitvoering:	Vervolgens gaan de leerlingen in duo's de antwoorden op de vragen invullen. Ze kunnen bij het invullen gebruik maken van de leertekst '1.2. Wat bepaalt het ontwikkelingspeil?'
Nabespreking:	De antwoorden op de vragen worden klassikaal besproken.

Les 3

Korte typering van de les:

De leerlingen gaan op grond van de kenmerken vijf verschillende landen met elkaar vergelijken. Ze gaan de bronnen uit het leerboek koppelen aan elkaar en trekken hieruit conclusies ten aanzien van het ontwikkelingspeil van een land.

Benodigdheden:

- stiften of kleurpotloden
- Hebri Wereldatlas pagina 125-139

Lessuggesties:

TOEPASSINGSFASE

- Laat de leerlingen de tekst '1.3. Hoe meet en vergelijk je het ontwikkelingspeil tussen landen?' doorlezen.
- De leerlingen maken nu opdracht 5.

Opdracht 5: Aruba's ontwikkelingspeil berekenen en vergelijken met dat van andere landen

Vorbereiding:	Bij het maken van opdracht 5 zijn de bronnen 4 tot en met 9 uit het leerboek nodig. Laat de leerlingen de opdracht doornemen, eventuele vragen kunnen ze in hun groep (van vier) stellen.
Uitvoering:	De leerlingen maken in groepen van vier de opdracht.
Nabespreking:	De antwoorden van vraag c en d worden aan de rest van de klas gepresenteerd.

- De leerlingen maken nu opdracht 6.

Opdracht 6: Jouw droomeiland

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht individueel door.
Uitvoering:	De leerlingen tekenen hun ideale eiland. Wijs de leerlingen erop dat in hun tekening alle kenmerken (van paragraaf 1.2.) getekend moeten worden.
Nabespreking:	De ideale eilanden kunnen in de klas opgehangen worden.

- Vervolgens nemen de leerlingen de leertekst: ‘1.4. de overheid en het ontwikkelingspeil’ door. Check of alle leerlingen goed begrijpen wat bedoeld wordt met ‘Allocatie van inkomen’.

Opdracht 8: Allocatie van inkomsten

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht individueel door. Vervolgens kiezen ze een ministerie uit.
Uitvoering:	In groepjes van vier maken ze de opdracht.
Nabespreking:	U kunt ervoor kiezen om een Statenvergadering na te spelen, waarbij ieder ministerie presenteert waar hij het beschikbare geld aan wil besteden. Laat na iedere presentatie ook de mogelijkheid tot discussiëren over de gepresenteerde plannen.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting van het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop, dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leerteksten uit het leerboek). Ze kunnen hierbij gebruik maken van de begrippen die in de begrippenlijst staan.

EXTRA STOF

- De leerlingen die klaar zijn met de samenvatting kunnen aan de slag met de verdiepingsopdracht. Eventueel kunt u deze verdiepingsopdracht ook als huiswerkopdracht meegeven.

Verdiepingsopdracht 7: De overheid en het ontwikkelingspeil

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht individueel door.
Uitvoering:	In duo's maken ze de opdracht.
Nabespreking:	Laat het duo de antwoorden checken met een ander duo.

Hoofdstuk 2 – Werken om te kunnen leven

DOELEN HOOFDSTUK 2

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- een onderscheid te maken tussen actieve en passieve beroepsbevolking.
- soorten beroepen en inkomens onderscheiden.
- hoe inkomen besteed wordt.
- hoe je kunt budgetteren.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- een onderzoekje te doen naar de samenstelling van de beroepsbevolking van Aruba.
- staafdiagrammen en cirkeldiagrammen interpreteren.
- een eigen budgetplan opstellen.

Lessenoverzicht hoofdstuk 2

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Beroep en inkomen Opdracht 2: Beroepsbevolking Verdiepingsopdracht 3: Vrijwilligerswerk Opdracht 4: De beroepsbevolking van Aruba Opdracht 5: Werkgelegenheid naar bedrijfstak in jouw klas Opdracht 6: Welke bedrijfstakken groeien het hardst?	
	Leerboek	Intro: Werken 2.1. Mensen die wel of niet werken	1 2, 3, 4
2	Werkboek	Opdracht 7: Bruto- en netto-inkomen Opdracht 8: Verdeling van inkomen op Aruba Verdiepingsopdracht 9: Beloningssystemen	
	Leerboek	2.2. Geld verdienen	5 t/m 8
3	Werkboek	Opdracht 10: Bestedingspatroon Opdracht 11: Je persoonlijke budgetplan Opdracht 12: Budgetteren Opdracht 13: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	2.3. Geld uitgeven 2.4. Verstandig omgaan met je geld	9 en 10

Les 1

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen onderscheid te maken tussen de actieve en passieve beroepsbevolking. Ook leren ze oorzaken aan te geven voor de ontwikkelingen (groei of daling) die in de beroepsbevolking plaatsvinden en hoe bedrijfstakken binnen de actieve beroepsbevolking verdeeld zijn.

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- Uit het leerboek laat u de leerlingen de intro lezen en u bespreekt de leerdoelen van het hoofdstuk.
- Vervolgens laat u de kinderen in duo's opdracht 1 maken.

Opdracht 1: Beroep en inkomen

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht en bekijken bron 1 uit het leerboek.
Uitvoering:	De leerlingen vullen de tabel in en geven antwoord op vraag c.
Nabespreking:	De verschillende redenen worden klassikaal besproken. U kunt ook naar de mening van leerlingen vragen ten aanzien van de verschillen in inkomen.

- U laat de leerlingen de leertekst '2.1. Mensen die wel of niet werken', doornemen. Check of alle leerlingen een goed begrip hebben van wat de actieve en wat de passieve beroepsbevolking inhoudt. Vervolgens gaan de leerlingen in duo's opdracht 2 maken.

Opdracht 2: Beroepsbevolking

Vorbereiding:	Maak een rollenspel waarin 5 personen de familie Croes voorstellen.
Uitvoering:	De leerlingen vullen in duo's de antwoorden in.
Nabespreking:	Laat het duo de antwoorden vergelijken met een ander duo.

VERWERVINGS-EN VERWERKINGSFASE

- Of vrijwilligerswerk onder de actieve of de passieve beroepsbevolking valt is een interessante vraag die de leerlingen (die dat aankunnen) in groepjes van vier mogen uitzoeken in verdiepingsopdracht 3.

Verdiepingsopdracht 3: Vrijwilligerswerk

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de opdracht lezen en wijs hen er op dat ze op zoek moeten gaan naar informatie die hun kan helpen, antwoord te geven op de vraag.
Uitvoering:	De leerlingen voeren de opdracht in een groepje van vier uit.
Nabespreking:	De uiteindelijke conclusie van de groep met onderbouwing wordt aan de rest van de klas gepresenteerd.

- Laat de leerlingen individueel opdracht 4 maken. Bron 3 uit het leerboek moet geraadpleegd worden bij het uitvoeren van deze opdracht.

Opdracht 4: De beroepsbevolking van Aruba

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de opdracht doorlezen. Eventuele vragen kunnen ze stellen aan een andere leerling.
Uitvoering:	De leerlingen kunnen deze opdracht geheel zelfstandig uitvoeren.
Nabespreking:	Laat de leerlingen bij elkaar checken of de antwoorden juist zijn. U kunt ervoor kiezen om de verklaringen op vraag c en d klassikaal te bespreken.

- Om te kijken hoe de beroepsbevolking van de ouders/verzorgers van de leerlingen in de klas samengesteld is, wordt er een klein onderzoekje in de klas uitgevoerd.

Opdracht 5: Werkgelegenheid naar bedrijfstak in jouw klas

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de opdracht doorlezen. Vraag de leerlingen hoe ze deze opdracht kunnen aanpakken zonder hulp van de docent.
Uitvoering:	Laat de leerlingen de opdracht geheel zelfstandig uitvoeren. Alleen inspringen indien nodig.
Nabespreking:	Bespreek niet alleen de resultaten na, maar ook het proces, hoe men gekomen is tot de resultaten. Wat ging goed, wat ging minder goed.

- In duo's voeren de leerlingen opdracht 6 uit.

Opdracht 6: Welke bedrijfstakken groeien het hardst?

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de opdracht lezen en bron 4 bestuderen.
Uitvoering:	De leerlingen voeren de opdracht uit.
Nabespreking:	De antwoorden worden gecheckt met een ander duo.

Les 2

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen hoe een loonstrookje eruit ziet en wat bruto- en netto-inkomen is. Ook wordt aandacht besteed aan wat het hoofd- en neveninkomen is en op welke manieren je voor je werk beloond kunt worden.

Lessuggesties:

- Laat de leerlingen de leertekst '2.2. Geld verdienen' lezen. Vervolgens maken de leerlingen opdracht 7 en 8.

Opdracht 7: Bruto- en netto-inkomen

Vorbereiding:	Laat de leerlingen zelfstandig de opdracht doorlezen, vragen mogen ze stellen aan hun buurman of -vrouw.
Uitvoering:	De leerling vult de antwoorden op de vragen individueel in.
Nabespreking:	Om te checken of de leerlingen de begrippen bruto- en netto-inkomen, hoofdinkomen, neveninkomen onder de knie hebben, kunt u de antwoorden op de vragen checken.

Opdracht 8: Verdeling van inkomen op Aruba

Vorbereiding:	Laat de leerlingen bron 7 bestuderen en in eigen woorden vertellen wat ze kunnen aflezen uit deze bron. Vervolgens lezen ze de opdracht, die ze in duo's zelfstandig gaan uitvoeren.
Uitvoering:	De duo's voeren de opdracht uit.
Nabespreking:	U kunt de bespreking van de antwoorden uit d en e doen in 'forumstijl'. Laat de leerlingen elkaar proberen te overtuigen van hun gelijk.

HUISWERK

- Laat de leerlingen als huiswerk verdiepingsopdracht 9 maken: 'Beloningssystemen'. Hierbij moeten ze gebruik maken van bron 8.

Les 3

Korte typering van de les:

De leerlingen krijgen in deze les zicht op de uitgaven welke er in een gezin allemaal gedaan moeten worden. Ook leren ze wat het begrip koopkracht betekent en wat de zin van budgetteren is.

Lessuggesties:

TOEPASSINGSFASE

- Houd een kort klassengesprek waarin u de begrippen bespreekt die in dit hoofdstuk aan bod gekomen zijn. Vraag de leerlingen naar een omschrijving van ieder begrip.
- Bekijk vervolgens met de leerlingen bron 9. Wat kun je allemaal uit deze bron aflezen. Probeer bij het bespreken van de bron de begrippen vaste lasten, maandelijkse uitgaven, dagelijkse uitgaven, incidentele uitgaven en persoonlijke uitgaven helder te krijgen (zonder dat de leerlingen de leertekst doornemen). Vervolgens laat u de leerlingen opdracht 10 en 11 uitvoeren.

Opdracht 10: Bestedingspatroon	
Vorbereiding:	Laat de leerlingen opdracht 10 in duo's maken. Ze kunnen bij het beantwoorden van de vragen de inhoud van de leertekst '2.3. Geld uitgeven' erbij nemen.
Uitvoering:	De leerlingen voeren in duo's de opdracht uit.
Nabespreking:	Laat de duo's de uitkomst op de laatste vraag met elkaar vergelijken. Mochten er verschillen in antwoorden zijn, laat dan de duo's de totstandkoming van het antwoord aan elkaar presenteren.

Opdracht 11: Je persoonlijke budgetplan	
Vorbereiding:	Houd een kort klassengesprek waarin je de volgende vragen bespreekt. Heb jij genoeg geld om te kunnen doen en laten wat je wil? Hoe kom je aan je geld? Hoe gemakkelijk geef jij je geld uit? Heb je wel eens berekend hoeveel geld je ontvangt en hoeveel je uitgeeft? Laat de leerlingen de leertekst '2.4. Verstandig omgaan met je geld', doorlezen.
Uitvoering:	Vervolgens maken de leerlingen een eigen budgetplan.
Nabespreking:	Laat de leerlingen hetgeen ze geleerd hebben van het budgetteren, vertellen aan de rest van de klas.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting van het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leertekst uit het leerboek).

HUISWERK

- Laat de leerlingen opdracht 12 als huiswerkopdracht uitvoeren.

Hoofdstuk 3 – De formele en informele sector

DOELEN HOOFDSTUK 3

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- voor- en nadelen van de formele en informele sector omschrijven.
- verbanden tussen de formele en informele sector onderzoeken.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- een keuze voor een bedrijf (formeel of informeel) te beargumenteren.
- een eigen mening te formuleren ten aanzien van de informele sector.
- de eigen mening te presenteren aan een groep met hierin onderbouwde argumenten.

Lessenoverzicht hoofdstuk 3

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Verdienen of bijverdienen? Opdracht 2: De formele sector Opdracht 3: Kamer van Koophandel en Nijverheid Opdracht 4: De formele sector: voordelen en nadelen	
	Leerboek	Intro: Verdienen en bijverdienen 3.1. De formele sector	1 t/m 4
2	Werkboek	Opdracht 5: Informeel werken Opdracht 6: Soorten (informeel) werk Opdracht 7: Informeel of formeel?	
	Leerboek	3.2. De informele sector	5 en 6
3	Werkboek	Opdracht 8: Informele sector noodzakelijk? Verdiepingsopdracht 9: Formele sector heeft baat bij de informele sector Opdracht 10: Informele sector: Ja of Nee? Opdracht 11: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	3.3. De informele sector, noodzakelijk of niet?	7, 8

Les 1

Korte typering van de les:

De leerlingen leren in deze les wat de formele sector inhoudt. Ze gaan zelf een denkbeeldig bedrijf inschrijven bij de Kamer van Koophandel en Nijverheid.

Benodigheden:

- inschrijfformulier van de Kamer van Koophandel en Nijverheid

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- De formele en informele sector, daar gaat deze les over. Check bij de leerlingen of ze de begrippen formeel en informeel kennen. Eventueel maakt u op het bord een woordspin waarin u alle associaties met de begrippen opschrijft.
- Neem de inleiding en de doelstellingen van het hoofdstuk met de leerlingen door. Check hun voorkennis en vraag aan hen wat ze verwachten te leren in dit hoofdstuk.
- Vervolgens laat u de leerlingen individueel opdracht 1 maken.

Opdracht 1: Verdienen of bijverdienen?

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht en bestuderen bron 1 en 2.
Uitvoering:	Ze vullen opdracht A in.
Nabespreking:	Opdracht b en c voeren de leerlingen uit in duo's.

- U vervolgt de les met opdracht 2, 3 en 4.

Opdracht 2: De formele sector

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de leertekst '3.1. De formele sector' lezen. Deze informatie kunnen ze gebruiken bij het invullen van opdracht 2.
Uitvoering:	De leerlingen vullen individueel de antwoorden in.
Nabespreking:	Ze kunnen in duo's hun antwoord checken.

VERWERVINGS-EN VERWERKINGSFASE

Opdracht 3: Kamer van Koophandel en Nijverheid

Vorbereiding:	Laat de leerlingen in bron 3 een afbeelding zien van de Kamer van Koophandel en Nijverheid. De leerlingen gaan nu zelf een denkbeeldig bedrijf registreren bij de kamer van koophandel en nijverheid.
Uitvoering:	De leerlingen vullen in duo's stap 1 t/m 4 in.
Nabespreking:	Het registratieformulier kan bij u ingeleverd worden. Het is wel interessant om de leerlingen een korte presentatie te laten houden van het bedrijf dat ze willen starten en de redenen waarom ze het bedrijf willen inschrijven.

Opdracht 4: De formele sector: voordelen en nadelen

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht in het werkboek. Voor de uitvoering hebben ze bron 4 uit het leerboek nodig.
Uitvoering:	De leerlingen vullen de opdracht zelfstandig in.
Nabespreking:	Ze kunnen bij een andere leerling hun antwoord checken en eventueel corrigeren.

HUISWERK

- Laat de leerlingen ter voorbereiding op de volgende les de tekst van paragraaf 3.2. lezen.

Les 2

Korte typering van de les:

In deze les wordt het onderscheid tussen de formele en informele sector behandeld. Alle voor- en nadelen worden tegenover elkaar gezet.

Lessuggesties:

- Voer een klassengesprek waarbij u inventariseert of er leerlingen zijn die ook in de informele (of formele) sector werk verrichten. De volgende vragen kunt u stellen:
  - o Wat voor soort werk doe je?
  - o Hoeveel krijg je ervoor betaald?
  - o Wat als je ziek bent?
  - o Wat als er iets gebeurt tijdens het werk? (gebroken been e.d.)
  - o Zou je liever in de formele of informele sector willen werken?
- Vervolgens laat u de leerlingen de opdrachten 5 en 6 individueel maken.

Opdracht 5: Informeel werken

Vorbereiding:	Als huiswerk hebben de leerlingen de leertekst 3.2. gelezen. Check of de leerlingen nog vragen hebben over de leertekst.
Uitvoering:	De leerlingen kunnen de opdracht individueel uitvoeren.
Nabespreking:	De antwoorden worden klassikaal gecheckt.

Opdracht 6: Soorten informeel werk

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht. Voor eventuele vragen kunnen zij terecht bij een klasgenoot.
Uitvoering:	Ze vullen het schema eerst zelfstandig in.
Nabespreking:	Opdracht b.

- In opdracht 7 gaan de leerlingen een klein (voor)onderzoekje doen. Laat de leerlingen in een groep van 3 werken.

Opdracht 7: Informeel of formeel?

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht door.
Uitvoering:	Ze vullen het schema van opdracht a in. En de antwoorden op de vragen b en c.
Nabespreking:	De groepjes gaan bij elkaar zitten om de antwoorden uit te wisselen. Komen alle groepen tot dezelfde beslissing, of kijken groepen af? Bespreek deze dan klassikaal.

Les 3

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen dat de formele en informele sector niet los van elkaar functioneren. De leerlingen gaan in deze les een mening vormen over wat zij vinden van de informele sector.

Benodigheden:

- groene en rode stickers

Lessuggestie:

TOEPASSINGSFASE

- Houd een kort klassengesprek waarin u de begrippen bespreekt die in dit hoofdstuk aan bod gekomen zijn. Vraag de leerlingen naar een omschrijving van ieder begrip.
- Vervolgens gaat u opdracht 8 samen doornemen met de leerlingen.

Opdracht 8: Informele sector noodzakelijk?	
Vorbereiding:	Laat de leerlingen de teksten van bron 7 doorlezen.
Uitvoering:	Vervolgens vullen ze de opdrachten b en c individueel in.
Nabespreking:	Laat de leerlingen in groepjes van 4 hun mening naar voren brengen.

Opdracht 10: Informele sector: Ja of Nee?	
Vorbereiding:	Laat de leerlingen de opdracht doornemen. Eventuele vragen over de opdracht kunnen ze in hun groep stellen.
Uitvoering:	Na het toewijzen van een informele werkzaamheid (Verkoper souvenirs, visverkoper, kiosk, autowasser, krantenverkoper of sieradenverkoper) kunnen de leerlingen zelfstandig aan het werk in hun groep.
Nabespreking:	Opdracht c

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting van het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leertekst uit het leerboek).

EXTRA STOF

- De leerlingen die klaar zijn met de samenvatting kunnen aan de slag met de verdiepingsopdracht 9. Eventueel kunt u deze verdiepingsopdracht ook als huiswerkopdracht meegeven.

Hoofdstuk 4 – Kiezen voor een beroep

DOELEN HOOFDSTUK 4

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- wat arbeidsmotieven zijn en wat ze te maken hebben met de keuze voor een beroep.
- hoe de arbeidsmarkt de beroepskeuze kan beïnvloeden.
- wat beroep, status en gender met elkaar te maken hebben.
- wat ondernemen is.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- eigen mening te vormen ten aanzien van arbeidsmotieven.
- een klein onderzoekje te doen naar de invloed van gender op de arbeidsmarkt.
- een staafdiagram af te lezen.
- een rollenspel te spelen met een ondernemer en een interviewer.

Lessenoverzicht hoofdstuk 4

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Ik word later.... Opdracht 2: Arbeidsmotieven Opdracht 3: Opleiding en werk Opdracht 4: Hoe bepalend is de arbeidsmarkt?	
	Leerboek	Intro: Waarom ik ..... wil worden 4.1. Kiezen voor een beroep	1 t/m 3
2	Werkboek	Opdracht 5: Gelijke beloning? Verdiepingsopdracht 6: Beroep beoordelen Opdracht 7: Zorg voor de kinderen Opdracht 8: Beroep en status	
	Leerboek	4.2. Gender, status en beloning	4 t/m 8
3	Werkboek	Verdiepingsopdracht 9: Waarom ondernemen? Opdracht 10: Functies van ondernemingen Opdracht 11: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	4.3. Een eigen bedrijf	9

Les 1

Korte typering van de les:

Arbeidsmotieven, hoe bepalend zijn ze bij de keuze voor een beroep. De leerlingen lezen verhalen van andere jongeren en vormen zich een mening ten aanzien van het belang van verschillende arbeidsmotieven.

Benodigdheden:

- wit A4 papier
- kleurpotloden of stiften

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- Lees samen met de leerlingen de intro waarin een aantal jongeren vertellen wat ze later willen worden en waarom.
- Vraag welke leerlingen in de klas ook al weten wat ze willen worden en waarom. Laat ze in 1 of 2 zinnen dit presenteren aan de rest van de klas.
Vervolgens laat u de leerlingen opdracht 1 maken.

Opdracht 1: Ik word later ....

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de opdracht lezen.
Uitvoering:	De leerlingen maken een schets van zichzelf en een praatwolk.
Nabespreking:	Alle tekeningen worden opgehangen in de klas, iedere leerling leest vervolgens zijn eigen praatwolk hardop voor.

- Vervolgens bespreekt u de inleiding van het hoofdstuk en de doelen van het hoofdstuk. Check welke voorkennis de leerlingen hebben ten aanzien van de begrippen 'arbeidsmotieven, arbeidsmarkt en ondernemen'.
- U vervolgt de les met de opdrachten 2, 3 en 4. De leertekst '4.1. Kiezen voor een beroep' uit het leerboek kan ter ondersteuning dienen bij het maken van opdracht 2, 3 en 4.

Opdracht 2: Arbeidsmotieven

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de opdracht doorlezen.
Uitvoering:	Ze maken de opdracht individueel.
Nabespreking:	Check de antwoorden klassikaal. Eventueel kunt u de leerlingen ook vragen naar hun eigen arbeidsmotieven voor toekomstig werk.

Opdracht 3: Opleiding en werk

Vorbereiding:	Nvt
Uitvoering:	De leerlingen vullen de opdracht in duo's in.
Nabespreking:	Laat de duo's bij een ander duo hun antwoorden checken. Is er overeenstemming of zijn er verschillen. Bespreek de verschillende argumenten klassikaal. Probeer de verschillende meningen helder te krijgen en schrijf deze op het bord.

Opdracht 4: Hoe bepalend is de arbeidsmarkt?

Vorbereiding:	Laat de leerlingen bron 2 doorlezen.
Uitvoering:	In duo's kunnen de leerlingen zelfstandig aan de slag.
Nabespreking:	Opdracht c en d.

Les 2

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen wat beroep en gender en beroep en status met elkaar te maken hebben. Ook bedenken ze hoe zijzelf daar tegenaan kijken. Hoe belangrijk zijn status en gender voor henzelf.

Lessuggestie:

VERWERVINGS-EN VERWERKINGSFASE

- Lees samen met de leerlingen paragraaf 4.2. uit het leerboek waarin de relatie tussen beroep en gender besproken wordt. Vraag de leerlingen of er nog onduidelijkheden zijn ten aanzien van de tekst. Bron 6 kunt u klassikaal bespreken. De volgende vragen zijn interessant:
  - o Hoe komt het dat er een verschil is tussen mannen en vrouwen?
  - o Wat vind je ervan?
  - o Hoe zou je dit willen doorbreken?
  - o Wat is de trend?
- Vervolgens gaan de leerlingen opdracht 5 maken.

Opdracht 5: Gelijke beloning?

Vorbereiding:	De beroepen uit opdracht 1 hangen op in de klas. De leerlingen lezen de opdracht eerst door. Ze mogen vervolgens vragen over de opdracht aan u stellen.
Uitvoering:	Laat de leerlingen de opdracht a t/m f individueel invullen.
Nabespreking:	U kunt opdracht f klassikaal bespreken.

Opdracht 7: Zorg voor de kinderen

Vorbereiding:	Bij deze opdracht hoort bron 8 'Ongelijke taakverdeling'.
Uitvoering:	De leerlingen maken de opdracht individueel.
Nabespreking:	Trek een denkbeeldige lijn door de klas. Laat alle leerlingen die het wel eens zijn met de gezinsraad aan de linkerkant van de lijn staan. Alle leerlingen die het niet eens zijn met de gezinsraad staan aan de rechterkant. Het is de bedoeling dat de groepen die nu tegenover elkaar staan, elkaar gaan overtuigen van hun gelijk. Mocht een leerling zijn mening veranderen, dan stapt hij over de denkbeeldige lijn naar de andere kant van de klas.

Opdracht 8: Beroep en status

Vorbereiding:	De leerling bestuderen bron 7.
Uitvoering:	Vervolgens maken de leerlingen individueel opdracht 8 a t/m e.
Nabespreking:	Inventariseer de antwoorden op vraag b in de klas. Welk beroep heeft gemiddeld (in de klas) de hoogste status gekregen. Welk beroep de laagste status?

HUISWERK

- Laat de leerlingen verdiepingsopdracht 6 maken.

Les 3

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen wat een onderneming is en welke rol ondernemingen in onze maatschappij spelen.

Lessuggestie:

TOEPASSINGSFASE

- Laat de leerlingen de leertekst '4.3. Een eigen bedrijf', doorlezen. De leerlingen maken vervolgens opdracht 10.

Opdracht 10: Functies van ondernemingen

Vorbereiding:	Laat twee leerlingen (1 is interviewer, de ander is Bryan) uit de klas het interview van Bryan (bron 9) voorlezen. Schrijf op het bord in grote letters: ONDERNEMEN. Vraag vervolgens aan de leerlingen wat ondernemen is en wat er allemaal bij ondernemen komt kijken. U schrijft alle opmerkingen van de leerlingen op het bord. Geef vervolgens van de genoemde punten aan, wat er in deze les aangeboden wordt.
Uitvoering:	De leerlingen vullen individueel opdracht 10 in.
Nabespreking:	De antwoorden worden klassikaal gecheckt.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting van het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leertekst uit het leerboek).

HUISWERK

- De leerlingen kunnen als huiswerkopdracht de verdiepingsopdracht 9 'Waarom ondernemen?', maken.

Hoofdstuk 5 – Vrije tijd en consumeren

DOELEN HOOFDSTUK 5

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- wat vrije tijd en consumeren met elkaar te maken hebben.
- dat er een onderscheid in vrijetijdsbesteding en consumptiegedrag tussen vroeger en nu is.
- Wat je leefstijl met consumptiegedrag te maken heeft.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- interviews af te leggen.
- zijn/haar eigen aandeel aan de consumptiemaatschappij te formuleren.
- verslag te maken van eigen leefstijl.
- een 'commercial' te maken.

Lessenoverzicht hoofdstuk 5

Les		Inhoud	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Zoveel te koop! Sharlene kiest....? Opdracht 2: Jouw vrijetijdsbesteding	
	Leerboek	Intro: Zoveel te koop 5.1. Vrijetijdsbesteding	1, 2
2	Werkboek	Opdracht 3: Vrijetijdsbesteding vroeger en nu Opdracht 4: Steeds meer vrije tijd Opdracht 5: Besteding van vrije tijd vroeger en nu	
	Leerboek	5.2. Vrije tijd vroeger en nu	3
3	Werkboek	Opdracht 6: De consumptiemaatschappij Opdracht 7: Jouw leefstijl Opdracht 8: Leefstijl en consumptie Opdracht 9: 'Commercial' maken Opdracht 10: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	5.3. Leefstijl en consumptiegedrag	4 t/m 6

Les 1

Korte typering van de les:

In deze les gaat de leerling bij zichzelf na wat hij/zij allemaal in zijn/haar vrije tijd doet en wat hij/zij consumeert.

Benodigheden:

- groot vel papier (posterformaat)

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- Laat de leerlingen opdracht 1 individueel maken.

Opdracht 1: Zoveel te koop! Sharlene kiest ....?

Vorbereiding:	Laat de leerlingen bron 1 bekijken en de vraag doornemen.
Uitvoering:	Doen de leerlingen volledig zelfstandig.
Nabespreking:	Een klassengesprek waarin vraag c besproken wordt. Wat heeft consumeren met vrije tijd te maken?

- Laat de leerlingen de inleiding en de doelen van de les lezen. Eventueel vraagt u de leerlingen naar de voorkennis die zij hebben ten aanzien van de onderwerpen.
- Vervolgens laat u de leerlingen opdracht 2 maken. U kunt vooraf de illustratie van bron 2 klassikaal bespreken om het onderscheid tussen actieve en passieve vrijetijdsbesteding te verhelderen.

Opdracht 2: Jouw vrijetijdsbesteding

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de tekst van paragraaf 5.1.
Uitvoering:	Ze schrijven 6 activiteiten op.
Nabespreking:	Maak van de antwoorden op vraag b een klassikaal overzicht (een poster), zodat de leerlingen kunnen zien hoe de vrije tijd binnen de klas besteed wordt. Actief, passief, binnenshuis, buitenshuis en consumptief of niet consumptief. Laat de leerlingen zelf hun antwoorden invullen op de poster.

HUISWERK

- Vooruitlopend op les 2, gaan de leerlingen 2 interviews afleggen over vrijetijdsbesteding bij een persoon van ongeveer 20 jaar oud en een persoon van ongeveer 70 jaar oud. (zie opdracht 3). De interviews staan in het werkboek bij opdracht 3. Het ingevulde vragenblad nemen de leerlingen voor les 2 mee. Attendeer de leerlingen erop dat de interviews binnen de eigen familiekring moet gebeuren. Vooral niet in je eentje bij vreemden aanbellen.

Les 2

Korte typering van de les:

De leerlingen gaan een vergelijkend onderzoekje doen, waarin zij zullen concluderen dat er nu meer vrije tijd is dan vroeger.

Benodigheden:

- scharen
- lijm

Lessuggestie:

VERWERVINGS EN VERWERKINGSFASE

Opdracht 3: Vrijtijdsbesteding vroeger en nu

Vorbereiding:	Besprek samen met de leerlingen hoe de interviews gegaan zijn. Hoe hebben ze het aangepakt? Wat ging goed? Wat ging minder goed?
Uitvoering:	De leerlingen vullen in hun groep de antwoorden op de vragen c tot en met g in.
Nabespreking:	Het antwoord op vraag g wordt door alle groepen klassikaal gepresenteerd. U schrijft de opvallendheden op het bord en bespreekt deze nog een keer met de leerlingen.

- Laat de leerlingen in duo's opdracht 4 uitvoeren.

Opdracht 4: Steeds meer vrije tijd

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de leertekst 'Waarom meer vrije tijd?' doorlezen.
Uitvoering:	Zelfstandig
Nabespreking:	Laat de duo's hun antwoorden presenteren aan een ander duo.

- Laat de leerlingen de leertekst: 'Waarom wordt de vrije tijd anders besteed?' lezen. Eventuele vragen over deze leertekst kunnen klassikaal behandeld worden.

HUISWERK

- Laat leerlingen als huiswerk opdracht 5 maken. Let erop dat de leerlingen rekening houden met de effecten die de veranderingen van de afgelopen vijftig jaar hebben plaatsgevonden. Waardoor ook de vrijtijdsbesteding anders wordt ingevuld.
- En laat de leerlingen de begrippen uit de begrippenlijst leren (opdracht 12). Geef aan waar de begrippen staan.

Les 3

Korte typering van de les:

De leerlingen leren wat een consumptiemaatschappij is en in hoeverre zij met hun leefstijl hiervan deel uit maken.

Benodigheden:

- papieren banners (2-A4 vellen aan elkaar geplakt)
- stiften
- aanschouwingsmateriaal (reclamefolders, magazines, kranten)

Lessuggestie:

TOEPASSINGSFASE

- Laat de leerlingen aan de hand van de illustraties invullen waar deze les over zal gaan.
- De leerlingen gaan vervolgens in duo's opdracht 6 maken.

Opdracht 6: De consumptiemaatschappij

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht en de leertekst 'Steeds meer consumeren' door.
Uitvoering:	Vraag a vullen ze in tweetallen in. Vraag b vullen ze individueel in.
Nabespreking:	Vraag b bespreken ze in duo's. Wat zijn overeenkomsten, wat zijn verschillen?

- Om te weten wat je consumeert is het belangrijk om je leefstijl onder de loep te nemen. Voordat de leerlingen opdracht 7 gaan invullen, kunt u uw antwoorden op vraag 7 presenteren aan de groep.

Opdracht 7: Jouw leefstijl

Vorbereiding:	Presentatie van de docent en het lezen van de leertekst leefstijl en consumptiegedrag.
Uitvoering:	Zelfstandig
Nabespreking:	De leefstijlslogans worden op banners (van papier) geschreven en versierd en in de klas opgehangen.

- Hoe maakt de consumptie-industrie gebruik van verschillende leefstijlen.
U kunt uiteraard zelf met aanschouwingsmateriaal komen, of u laat de leerlingen materialen meenemen. Folders, kranten, magazines et cetera. Laat de leerlingen erdoor bladeren en zelf met voorbeelden komen van reclames, die hun wel aanspreken.

Opdracht 8: Leefstijl en consumptie

Vorbereiding:	De leerling leest de opdracht zelfstandig door, eventuele vragen kan hij/zij aan een klasgenoot stellen.
Uitvoering:	Vraag a tot en met c.
Nabespreking:	In duo's.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting van het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop, dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leertekst uit het leerboek).

EXTRA STOF

- De leerlingen die klaar zijn met de samenvatting kunnen aan de slag met opdracht 10: 'Commercial maken'. Aan het einde van de les worden de verschillende 'commercials' gepresenteerd aan de klas.

Hoofdstuk 6 – Afspraken maken en conflicten oplossen

DOELEN HOOFDSTUK 6

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- wat de inhoud van een arbeidsovereenkomst is.
- het verschil tussen een individuele arbeidsovereenkomst en CAO te omschrijven.
- wat de functie van een vakbond is.
- over de soorten conflicten die bestaan tussen werkgever en werknemer.
- wanneer een landsbemiddelaar en rechter ingeschakeld worden.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- een arbeidsovereenkomst op te stellen.
- actueel nieuws te koppelen aan gegeven informatie.
- hoe een debat gehouden wordt.

Lessenoverzicht hoofdstuk 6

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Problemen op het werk Opdracht 2: De arbeidsovereenkomst Opdracht 3: Functie arbeidsovereenkomst Opdracht 4: De CAO	
	Leerboek	Intro: Afspraken tussen werkgever en werknemer 6.1. Afspraken tussen werkgever en werknemer 6.2. De collectieve afspraken	1 t/m 3
2	Werkboek	Opdracht 5: Arbeidsconflicten Opdracht 6: Oplossen van arbeidsconflicten Opdracht 7: Landsbemiddelaar of rechter? Verdiepingsopdracht 8: Collectieve arbeidsconflicten Opdracht 9: Protestacties en stakingen	
	Leerboek	6.3. Arbeidsconflicten	4 t/m 6
3	Werkboek	Opdracht 10: Het debat Opdracht 11: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	6.4. Onderhandelen	7 t/m 9

Les 1

Korte typering van de les:

De functie van een arbeidsovereenkomst en de inhoud ervan worden in deze les besproken. Ook wordt een arbeidsovereenkomst vergeleken met een collectieve arbeidsovereenkomst.

Lessuggestie:

ORIËNTATIEFASE

- Stel de leerlingen de volgende vraag en laat ze de antwoorden vastleggen op een los A4 blad.
Welke afspraken tussen werkgever en werknemer moeten vastgelegd worden?
Geef de leerlingen de opdracht om gedurende de behandeling van het hoofdstuk het lijstje telkens bij te werken.
U komt later in dit hoofdstuk terug op de antwoorden die de leerlingen gegeven hebben.
- Laat de leerlingen vervolgens opdracht 1 maken.

Opdracht 1: Problemen op het werk

Vorbereiding:	De leerlingen lezen bron 1 en de opdracht door.
Uitvoering:	Ze vullen individueel de antwoorden op de vragen a tot en met c in.
Nabespreking:	De leerlingen bespreken de antwoorden in duo's.

- Laat de leerlingen de inleiding van het hoofdstuk en de doelen lezen. Vervolgens gaan de leerlingen in duo's opdracht 2 en 3 maken.

Opdracht 2: De arbeidsovereenkomst

Vorbereiding:	Laat de leerlingen bron 2 doorlezen en de leertekst '6.1. Afspraken tussen werkgever en werknemer.
Uitvoering:	Opdracht a, b en c
Nabespreking:	Opdracht d

Opdracht 3: Functie arbeidsovereenkomst

Vorbereiding:	Doorlezen van de opdracht
Uitvoering:	Opdracht a, b en c
Nabespreking:	Er wordt op het bord een overzicht gemaakt van alle voordelen en alle nadelen van een arbeidsovereenkomst, die de duo's bedacht hebben. Laat ieder voor zich alle voor- en nadelen in hun schrift overnemen.

- Neem met de leerlingen de leertekst '6.2. De collectieve afspraken' door.

HUISWERK

- Laat de leerlingen opdracht 4 thuis maken.

Les 2

Korte typering van de les:

In deze les komt het onderscheid tussen het oplossen van een individueel arbeidsconflict en een collectief arbeidsconflict aan bod.

Benodigheden:

- kranten

Lessuggesties:

VERWERKINGSFASE

- Bespreek huiswerkopdracht 4 klassikaal. Zijn de begrippen CAO en arbeidsovereenkomst duidelijk? Laat een of twee leerlingen in eigen woorden uitleggen wat de begrippen betekenen.
- Laat de leerlingen vervolgens opdracht 5 en 6 maken.

Opdracht 5: Arbeidsconflicten

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de leertekst 'Het individueel arbeidsconflict' doorlezen.
Uitvoering:	De leerlingen vullen individueel de vragen a en b in.
Nabespreking:	Laat de leerlingen hun antwoorden in duo's checken.

Opdracht 6: Oplossen van arbeidsconflicten

Vorbereiding:	De leerlingen lezen het verhaal van Harold.
Uitvoering:	In duo's wordt antwoord gegeven op de vragen b en c.
Nabespreking:	Een aantal duo's presenteren hun antwoorden klassikaal. Laat de rest van de klas reageren op de gepresenteerde voorstellen.

- Ga met de leerlingen in op de tekst 'Het collectief arbeidsconflict'. Wat is het verschil tussen een individueel en een collectief arbeidsconflict?

Opdracht 7: Landsbemiddelaar of rechter?

Vorbereiding:	Check de kranten op mogelijke actuele artikelen over collectieve arbeidsconflicten. Deze kunnen dan gebruikt worden als voorbeeld op het beantwoorden van vraag 7
Uitvoering:	In duo's
Nabespreking:	Laat de duo's hun antwoord vergelijken met het antwoord van een ander duo.

EXTRA STOF

- Laat de leerlingen die klaar zijn met opdracht 7, verder werken aan verdiepingsopdracht 8.

Verdiepingsopdracht 8: Collectieve arbeidsconflicten

Vorbereiding:	Neem kranten van de afgelopen weken mee, zodat de leerlingen hierin kunnen zoeken naar voorbeelden van collectieve arbeidsconflicten.
Uitvoering:	Individueel of in duo's
Nabespreking:	De leerlingen kunnen hun antwoorden presenteren in een groep of klassikaal.

- In het begin van dit hoofdstuk hebben de leerlingen een lijst opgesteld van afspraken die tussen werkgever en werknemer vastgelegd moeten worden. Laat ze dit lijstje nogmaals doornemen en aanvullen met punten die een andere leerling heeft opgeschreven.

HUISWERK

- De leerlingen maken opdracht 9 als huiswerk. En ze leren de begrippen uit de begrippenlijst.

Les 3

Korte typering van de les:

Het zoeken naar oplossingen bij arbeidsconflicten gaan de leerlingen in debatvorm oefenen.

Lessuggesties:

TOEPASSINGSFASE

- De leerlingen lezen tekst 6.4. 'Onderhandelen'. Vervolgens wordt klassikaal besproken hoe een debat eruitziet en in zijn werk gaat.
- De stellingen die u als docent presenteert zijn:

Bron 8: Wij eisen als vakbond SIWA een loonsverhoging van 26% voor onze werknemers.
Bron 9: Ambtenaren hebben recht op indexering.

Opdracht 10: Het debat	
Vorbereiding:	Opdracht a, voor en tegenargumenten over de stelling formuleren
Uitvoering:	Het debat zoals omschreven in leer- en werkboek. U kiest 5-7 voorstanders, en 5-7 tegenstanders 2 juryleden 1 timekeeper Om het debat goed te laten verlopen zorgt u ervoor dat iedere persoon goed op de hoogte is van zijn rol tijdens het debat. Zorg ervoor dat de klassenopstelling is zoals in bron 7 afgebeeld is.
Nabespreking:	Opdracht b en c.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting van het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop, dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leertekst uit het leerboek).

Hoofdstuk 7 – De overheid en de economie

DOELEN HOOFDSTUK 7

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- welke maatregelen de overheid kan nemen om de economie te stimuleren.
- welke maatregelen op Aruba genomen zijn om het toerisme te stimuleren en welke effecten dit opleverden.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- actuele informatie omtrent stimuleringsmaatregelen te zoeken.
- een ruimtelijk plan voor het ontwikkelen van een regio op te stellen.

Lessenoverzicht hoofdstuk 7

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Speel je mee? Opdracht 2: Welke rol speelt de overheid?	
	Leerboek	Intro: Het economisch spel 7.1. De rol en taken van de overheid	1 t/m 3
2	Werkboek	Opdracht 3: Maatregelen Verdiepingsopdracht 4: FDA Opdracht 5: Meer toeristen Opdracht 6: Toename door....	
	Leerboek	7.2. Maatregelen voor het stimuleren van economische groei 7.3. Hoe stimuleert de Arubaanse overheid de toeristische sector?	4 t/m 6
3	Werkboek	Opdracht 7: Het ontwikkelen van San Nicolas Opdracht 8: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	7.4 De ontwikkeling van een regioplan	7

Les 1

Korte typering van de les:

Door het spelen van het economisch spel leren de leerlingen spelenderwijs de verschillende deelnemers, die een rol spelen in de economie, kennen.

Benodigheden:

- het economisch spel
- lege kaarten (16 voor iedere groep)
- stiften/kleurpotloden
- kranten

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- Ter oriëntatie op hoe verschillende deelnemers in de economie met elkaar gelinkt kunnen worden, spelen de leerlingen het economisch spel, waarvan in de intro een schematisch overzicht gegeven is.

Opdracht 1: Speel je mee?

Vorbereiding:	Het spel wordt door u als docent goed uitgelegd aan de klas.
Uitvoering:	Spelen van het spel en invullen van de vragen b en c.
Nabespreking:	Welke kaarten waren gemakkelijk, welke moeilijk? Bespreek deze vragen klassikaal.

- Lees vervolgens met de leerlingen de inleiding en de doelen van het hoofdstuk.

VERWERVINGS- EN VERWERKINGSFASE

- Laat de leerlingen opdracht 2 maken.

Opdracht 2: Welke rol speelt de overheid?

Vorbereiding:	Neem met de leerlingen de leertekst '7.1. De rol en taken van de overheid' door.
Uitvoering:	Individueel a en b Opdracht c kan in groepjes uitgevoerd worden.
Nabespreking:	Iedere groep presenteert 1 gevonden krantenartikel.

HUISWERK

- Laat de leerlingen de tekst 7.2. 'Maatregelen voor het stimuleren van economische groei' lezen. Laat hen opdracht 3 thuis maken.

Les 2

Korte typering van de les:

Stimuleringsmaatregelen die de overheid treft om het toerisme te stimuleren komen in dit hoofdstuk aan bod. Ook actuele onderwerpen komen aan de orde.

Lessuggesties:

- Bespreek de huiswerkopdracht 3 klassikaal. Welke stimuleringsmaatregelen hebben de leerlingen kunnen vinden in de krant?
- Laat de leerlingen de leertekst 7.3. 'Hoe stimuleert de Arubaanse overheid de toeristische sector?' doorlezen.
- Lees samen met de leerlingen de tekst 7.3. 'Tekenen van de moderne tijd'. Vervolgens maken de leerlingen de opdrachten 5 en 6 individueel.

Opdracht 5: Meer toeristen

Vorbereiding:	Laat de leerlingen bron 6 bestuderen
Uitvoering:	A, b en c.
Nabespreking:	Laat de leerlingen de antwoorden checken in duo's.

Opdracht 6: Toename door...

Vorbereiding:	Leertekst 7.3. doornemen.
Uitvoering:	A en b.
Nabespreking:	Antwoord c, d en e: In duo's en in groepen checken en overeenkomsten en verschillen noteren.

EXTRA STOF

- Laat de leerlingen de verdiepingsopdracht 4 maken. Leg uit waar de leerlingen bij het zoeken op moeten letten:
  - o Wanneer ontstaan/opgericht?
  - o Belangrijke taken?
  - o Wie is voorzitter?

HUISWERK

- De leerlingen lezen ter voorbereiding op de volgende les, de leertekst 7.4. 'De ontwikkeling van een regioplan'.

Les 3

Korte typering van de les:

De leerlingen gaan een regioplan ontwikkelen voor San Nicolas.

Benodigheden:

- Groot vel papier

Lessuggesties:

TOEPASSINGSFASE

- Houd een kort klassengesprek waarin u de begrippen bespreekt die in tekst 7.4. aan bod gekomen zijn. Bespreek vervolgens de verdiepingsopdracht 4.
- Laat de leerlingen vervolgens opdracht 7 maken. Zij gebruiken hierbij bron 7. Geef iedere groep een factor die zij moeten gaan uitwerken. (infrastructuur, bedrijvigheid, voorzieningen, arbeidsmarkt, milieu, kosten of gevolgen).

Opdracht 7: Het ontwikkelen van San Nicolas

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht door en bespreken de vragen in een groep van 4 op grond van de factor die hun is toegewezen.
Uitvoering:	A tot en met c
Nabespreking:	De groepen presenteren hun bevindingen Vervolgens wordt door iedere groep op grond van de bevindingen van alle groepen samen (van alle factoren) besproken of er een 'shopping mall' gebouwd moet worden of niet. De bevindingen en conclusies van iedere groep afzonderlijk worden klassikaal besproken.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting van het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop, dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leertekst uit het leerboek).

Hoofdstuk 8 – Vakantie

DOELEN HOOFDSTUK 8

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- verschillende soorten vakanties te onderscheiden.
- welke factoren belangrijk zijn bij het kiezen van een vakantiebestemming.
- welke toeristische attracties er onderscheiden kunnen worden.
- pluspunten en minpunten van vakantiegebieden te onderscheiden.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- een klein vergelijkend onderzoekje uit te voeren naar twee vakantiebestemmingen.
- in een groep van vijf te werken.
- informatie op internet te vinden over een willekeurige vakantiebestemming.

Lessenoverzicht hoofdstuk 8

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Soorten vakanties Opdracht 2: Reizen kost geld. Opdracht 3: Kies maar uit! Opdracht 4: Reizen en betalen	
	Leerboek	Intro: Soorten vakantie 8.1. Vele soorten vakanties, kies maar!	1, 2
2	Werkboek	Opdracht 5: Relatieve afstand Opdracht 6: 'Do it Caribbean' Opdracht 7: Minpunten van Aruba	
	Leerboek	8.2. Wat bepaalt de keuze van een vakantiegebied? 8.3. Van zon, zee en strand tot carnaval	3 t/m 6
3	Werkboek	Opdracht 8: Concurrentiepositie van Aruba Opdracht 9: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	8.4. Concurrentiepositie van een vakantiegebied	

Les 1

Korte typering van de les:

In deze les maken de leerlingen kennis met verschillende soorten vakanties (sportvakanties, kampeervakanties, shop-till-you-drop vakanties, extreme vakanties et cetera). Hoe je je vakantie betaald, kan op verschillende manieren geregeld worden. Ook hieraan wordt aandacht besteed.

Benodigdheden:

- atlas
- internet/computer

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- Begin een kort klassengesprek over vakantie. Vraag de leerlingen niet alleen naar hun eigen vakantiebeleving, maar vraag hen ook wat zij denken dat vakantie te maken heeft met het thema van dit boek. 'Bestaansmiddelen en vrije tijd'. En laat ze een link maken tussen het hoofdstuk vrijetijdsbesteding, consumeren en vakantie.
- Laat de leerlingen vervolgens opdracht 1 maken.

Opdracht 1: Soorten vakanties

Vorbereiding:	De leerlingen bestuderen bron 1.
Uitvoering:	Ze vullen de opdracht zelfstandig in.
Nabespreking:	De opdracht wordt in duo's gecheckt.

- Laat de leerlingen de inleiding en de doelen van het hoofdstuk doornemen.
- Laat de leerlingen opdracht 2 maken.

Opdracht 2: Reizen kost geld.

Vorbereiding:	De leerlingen nemen bron 2 en de opdracht door.
Uitvoering:	In duo's geven ze antwoord op de vragen a, b en c.
Nabespreking:	Laat de leerlingen bij een ander duo hun antwoorden checken.

VERWERVINGS-EN VERWERKINGSFASE

- Laat de leerlingen de leertekst 8.1. 'Vele soorten vakantie, kies maar!' doorlezen. Vervolgens maken de leerlingen opdracht 4.

Opdracht 4: Reizen en betalen

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht door.
Uitvoering:	Ze geven antwoord in duo's op de vragen a tot en met f.
Nabespreking:	Laat een aantal duo's hun antwoord op vraag f klassikaal presenteren. De duo's die een afwijkend antwoord hebben van het gepresenteerde, komen vervolgens aan de beurt.

HUISWERK

- Laat de leerlingen als huiswerk opdracht 3 (a en b) maken. Deze opdracht moeten de leerlingen in duo's uitvoeren en ze hebben een atlas en internet nodig.

Les 2

Korte typering van de les:

In deze les worden factoren, die bij het kiezen van een vakantiebestemming van belang zijn, besproken, te weten: de ligging, de reisafstand en de prijzen. Ook worden mogelijkheden om toeristen te ontvangen besproken (accommodatie, infrastructuur en voorzieningen). De leerlingen gaan pluspunten en minpunten van een aantal landen uit het Caribisch gebied analyseren.

Lessuggesties:

- Laat de leerlingen huiswerkopdracht 3c in een groepje van 4 bespreken. Een aantal groepjes presenteren hun antwoord op onderdeel c.

Opdracht 5: Relatieve afstand

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de leertekst 8.2. 'Wat bepaalt de keuze van een vakantiegebied?', doorlezen. Ook bron 3 moet goed bestudeerd worden.
Uitvoering:	De leerlingen maken opdracht a tot en met f in duo's.
Nabespreking:	De leerlingen checken bij een ander duo of de antwoorden overeenkomen. Zo niet, dan praten ze erover en proberen ze toch tot een antwoord te komen.

- Laat de leerlingen de leertekst '8.3. Van zon, zee en strand tot carnaval', doorlezen. Voer een kort klassengesprek waarin je de leerlingen vraagt naar de toeristische attracties die Aruba kent. Schrijf ze op het bord en laat de leerlingen ook aangeven of het gaat om natuurlijke, culturele of speciale attracties. (maak drie kolommen op het bord). Bespreek ook de vraag of Aruba wel voldoende mogelijkheden heeft om veel toeristen te ontvangen? (praat over accommodatie, maar ook over infrastructuur en voorzieningen).
- Vervolgens maken de leerlingen opdracht 6. Ze doen dit in duo's.

Opdracht 6: 'Do it Caribbean'

Vorbereiding:	Bron 4 en 5 moeten de leerlingen aandachtig bestuderen alvorens te beginnen aan opdracht 6.
Uitvoering:	Ze vullen de antwoorden op de vragen a t/m e in.
Nabespreking:	Het antwoord op vraag e wordt door een aantal duo's gepresenteerd. Probeer zoveel mogelijk verschillende landen aan bod te laten komen bij de presentaties.

- Leerlingen maken opdracht 7.

Opdracht 7: Minpunten van Aruba

Vorbereiding:	De leerlingen lezen bron 6 en eventueel nogmaals de leertekst '8.3. Van zon, zee en strand tot carnaval'.
Uitvoering:	A en b worden in duo's gemaakt.
Nabespreking:	De duo's checken hun antwoorden bij een ander duo.

HUISWERK

- Laat de leerlingen als huiswerk de tekst '8.4. Concurrentiepositie van een vakantiegebied' lezen en de begrippen uit de begrippenlijst leren (opdracht 9).

Les 3

Korte typering van de les:

De leerlingen gaan een vergelijkend onderzoek doen tussen Aruba en een andere vakantiebestemming. Ze doen dit in een redelijk grote groep (5 leerlingen). Ze zullen dus duidelijke werkafspraken moeten maken om tot een eindresultaat te komen.

Benodigdheden:

- Atlas

Lessuggesties:

TOEPASSINGSFASE

- Houd een kort klassengesprek waarin u de begrippen bespreekt die in de begrippenlijst staan.
- Laat de leerlingen vervolgens opdracht 8 maken.

Opdracht 8: Concurrentiepositie van Aruba	
Vorbereiding:	Laat alle leerlingen de opdracht doornemen en bespreek dan klassikaal hoe zij deze opdracht in een redelijk grote groep van 5 leerlingen gaan aanpakken. Hoe worden de taken verdeeld, wat als de meningen verdeeld zijn? Laat de leerlingen vooraf duidelijke afspraken binnen de groep maken.
Uitvoering:	De groepen gaan zelfstandig aan het werk en u begeleidt waar nodig.
Nabespreking:	Alle groepen geven een korte presentatie van maximaal 5 minuten, waarin de antwoorden op vraag d en e gepresenteerd worden.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting in het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop, dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leertekst uit het leerboek en van de begrippenlijst).

EXTRA STOF

- De leerlingen die klaar zijn met de samenvatting kunnen aan de slag met de verdiepingsopdracht. De tekst van bijbehorende bron 10 staat in het werkboek.

Hoofdstuk 9 & 10 – Het kiezen van een vakantiebestemming!

DOELEN HOOFDSTUK 9 & 10

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- de stappen van een onderzoek te herkennen.
- een onderzoek voor te bereiden.
- een onderzoek uit te voeren.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- deelvragen te formuleren.
- informatie te zoeken.
- een poster te maken.
- informatie uit het onderzoek te presenteren.
- in een groep van 4 te werken.
- een logboek bij te houden.

Lessenoverzicht hoofdstuk 9 en 10

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Op vakantie Opdracht 2: De onderzoeksvragen	
	Leerboek	Intro: Op vakantie 9.1. Het maken van een vakantieplan	1 t/m 5
2	Werkboek	Opdracht 3: Samen een vakantieplan maken Opdracht 4: Het onderzoeksplan	
	Leerboek	9.2. Samen een vakantieplan maken	6
3	Werkboek	Opdracht 5: Vakantiebestemmingen Opdracht 6: Kenmerken van vakantiegebieden	
	Leerboek	9.2. Samen een vakantieplan maken	6
4 en 5	Werkboek	Opdracht 7: De vlucht, de accommodatie en de attracties	
	Leerboek	9.2. Samen een vakantieplan maken	6
6, 7 en 8	Werkboek	Opdracht 8: Het maken van een vakantieplan Opdracht 9: Het maken van de poster Opdracht 10: Terugblikken op de samenwerking	
	Leerboek	9.3. Een vakantieplan presenteren	7 t/m 8

Les 1

Korte typering van de les:

In deze les gaan de leerlingen de deelvragen van het uit te voeren onderzoekje (het kiezen van een vakantiebestemming) opstellen.

Lessuggestie:

ORIËNTATIEFASE

- Vertel de leerlingen dat de komende lessen zullen worden gebruikt om een onderzoek te doen. Ze gaan namelijk een vakantiebestemming kiezen en hiervoor een vakantieplan opstellen. Lees samen met de leerlingen de Intro.
- Laat leerlingen opdracht 1 maken. Deze opdracht kunnen de leerlingen volledig zelfstandig maken.
- Vervolgens gaan de leerlingen ieder voor zich de leertekst '9.1. Het maken van een vakantieplan', doorlezen.
- In een groepje van vier gaan de leerlingen de onderzoeksvragen vaststellen, opdracht 2 geeft de leerlingen hiervoor voldoende houvast om dit zelfstandig te doorlopen.

Opdracht 2: De onderzoeksvragen

Vorbereiding:	Lezen van de opdracht
Uitvoering:	Formuleren van de vragen
Nabespreking:	U als docent checkt de deelvragen, dit is een cruciaal punt in het verdere onderzoek. Let er daarom op of de deelvragen goed geformuleerd zijn en opzoekbaar zijn.

HUISWERK

- Laat de leerlingen de leertekst '9.2. Samen een vakantieplan maken' en opdracht 3, thuis doornemen.

Les 2

Korte typering van de les:

De leerlingen maken kennis met het logboek waarin ze al hun ervaringen ten aanzien van de uitvoering opschrijven. Ook gaan ze vaststellen welke informatie op de deelvragen ze wanneer nodig hebben en waar die kunnen vinden. Ze bepalen ook binnen hun groep welke taakverdeling er gemaakt moet worden.

Lessuggesties:

- Laat de leerlingen vervolgens in hun groepje opdracht 3 maken.

Opdracht 3: Samen een vakantieplan maken

Vorbereiding:	Als huiswerk hebben de leerlingen deze opdracht al voorbereid. In bron 6 wordt een voorbeeld van een ingevuld logboek gegeven, u kunt dit voorbeeld klassikaal met de leerlingen bespreken.
Uitvoering:	De leerlingen geven antwoord op de drie vragen en vullen hun logboek in.
Nabespreking:	U bekijkt als docent regelmatig het logboek om te checken of hetgeen de leerlingen invullen juist is.

VERWERVINGS- EN VERWERKINGSFASE

- Vervolgens maken de leerlingen opdracht 4 in hun groepje.

Opdracht 4: Het onderzoeksplan

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht, eventuele vragen kunnen ze binnen hun groep stellen. Als ze er echt niet uitkomen, mogen ze u een vraag stellen.
Uitvoering:	Schema 1 en schema 2 worden ingevuld.
Nabespreking:	U checkt als docent de ingevulde schema's en geeft groen licht aan de groep om verder te gaan met de volgende opdracht (als de antwoorden juist zijn, uiteraard).

Les 3, 4 en 5

Korte typering van de les:

De leerlingen gaan in deze lessen op zoek naar alle informatie die ze nodig hebben om tot een weloverwogen keuze te komen voor een vakantiebestemming.

Lessuggesties:

TOEPASSINGSFASE

- Laat de groepen leerlingen zelfstandig en in hun eigen tempo verder gaan met het uitvoeren van de opdrachten 5, 6, 7 en 8. De opdrachten in het werkboek spreken voor zich.
- U blijft de groepen ondersteunen door regelmatig bij de groepen te gaan zitten, de logboeken te bekijken en eventueel ondersteuning te geven in het groepswerk.

Les 6, 7 en 8

Korte typering van de les:

De leerlingen stellen hun vakantieplan vast (op grond van de informatie uit de voorgaande lessen) en houden een posterpresentatie.

Benodigheden:

- Grote vellen papier (posterformaat)
- Stiften, kleurpotloden, scharen, lijm

Lessuggesties:

- Laat de leerlingen met hun groepje opdracht 8 maken. Het is hierbij de bedoeling dat de leerlingen op een A4 vel opschrijven wat het vakantieplan is.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de leertekst '9.3. Een vakantieplan presenteren', doorlezen. Vervolgens maken de leerlingen opdracht 9.

Opdracht 9: Het maken van een poster	
Vorbereiding:	Ook bij het uitvoeren van deze opdracht is het groepsproces belangrijk. Bespreek dit wederom klassikaal. Hoe ga je de opdracht aanpakken, wie doet wat?
Uitvoering:	De leerlingen geven antwoord op de stappen 1 tot en met 5 en verwerken het op een mooie manier in de poster.
Nabespreking:	Opdracht c

- De groepen gaan vervolgens de posters aan elkaar presenteren. Geef aan dat de presentatie niet langer dan 5 minuten mag duren.

Opdracht 10: Terugblikken op de samenwerking	
Vorbereiding:	De leerlingen vullen individueel vraag a in.
Uitvoering:	Bespreken in de groep van vraag b en c.
Nabespreking:	De antwoorden op opdracht 10 en het logboek worden bij u ingeleverd.

Hoofdstuk 9 & 10 – Verdiepingshoofdstuk

Vergelijking tussen twee landen: een posterpresentatie

DOELEN HOOFDSTUK 9 & 10

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- een vergelijkend onderzoek (tussen 2 landen) uit te voeren.
- de stappen van een onderzoek te herkennen.
- een onderzoek voor te bereiden.
- een onderzoek uit te voeren.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- deelvragen te formuleren.
- informatie te zoeken.
- een poster te maken.
- informatie uit het onderzoek te presenteren.
- in een groep van 4 te werken.
- een logboek bij te houden.
- een onderzoeksdossier te maken.

Lessenoverzicht hoofdstuk 9 en 10

Les		Onderdelen	Bronnen
Intro	Werkboek	Uitwisseling van scholieren Opdracht 1: Korte samenvatting van de begrippen	
	Leerboek	Intro: Uitwisseling van scholieren	1 en 2
1	Werkboek	Opdracht 2: Naar een school in een ander land	
2		Opdracht 3: Samenwerken, het logboek	
3		Opdracht 4: Het kiezen van een land	
4		Opdracht 5: De deelvragen Opdracht 6: Planning en taken Opdracht 7: Het beantwoorden van de deelvragen Opdracht 8: Afronden van het onderzoeksdossier	
	Leerboek	9.1. Het onderzoek	3
5	Werkboek	Opdracht 9: Invullen van het stappenplan voor de posterpresentatie	
6		Opdracht 10: Maken van de poster	
7		Opdracht 11: Mondelinge toelichting	
8		Opdracht 12: Terugblikken op het onderzoek Opdracht 13: Leer de begrippen	
	Leerboek	9.2. Het presenteren van een onderzoek	4

Les 1, 2, 3 en 4

Korte typering van de les:

De leerlingen gaan in groepjes van vier geheel zelfstandig aan de slag met het maken van een onderzoeks dossier, waarbij de centrale vraag is: Wat zijn de economische verschillen en overeenkomsten tussen Aruba en een zelf gekozen land?

Lessuggestie:

ORIËNTATIEFASE

- Lees samen met de leerlingen de Intro. De leerlingen kunnen zelfstandig opdracht 1 maken. Eventueel bespreekt u de begrippen nogmaals klassikaal.
- Laat de leerlingen de inleiding lezen, waarin de bedoeling van dit hoofdstuk uitgelegd wordt.
- Laat de leerlingen opdracht 2 maken.

Opdracht 2: Naar een school in een ander land

Vorbereiding:	Bron 2 moet hiervoor bestudeerd worden.
Uitvoering:	De leerlingen vullen de opdracht individueel in.
Nabespreking:	/

VERWERVINGS- EN VERWERKINGSFASE

- Laat de leerlingen de leertekst '9.1. Het onderzoek', doorlezen. Vervolgens bepalen de leerlingen de groepen, waarmee ze de komende lessen gaan samenwerken. Ze vormen zelf groepen van vier leerlingen en gaan verder met het maken van opdracht 3, een voorbeeld van een ingevuld logboek kunnen ze vinden in bron 6 van hoofdstuk 9/10 het kiezen van een vakantiebestemming.
- De opdrachten 4 tot en met 8 gaan de groepen geheel zelfstandig doornemen. U als docent begeleidt de groepen waar nodig.

Les 5, 6, 7 en 8

Korte typering van de les:

De leerlingen gaan de antwoorden die ze in de 1e les gevonden hebben verwerken in een posterpresentatie.

Benodigdheden:

- Grote vellen papier (posterformaat)
- Stiften, kleurpotloden, scharen, lijm

Lessuggesties:

TOEPASSINGSFASE

- Laat de leerlingen de leertekst 9.2. 'Het presenteren van een onderzoek' doornemen. Vervolgens gaan zij in hun groepje verder met de opdrachten 9, 10 en 11.
- De groepen gaan vervolgens de posters aan elkaar presenteren. Geef aan dat de presentaties niet langer dan 5 minuten mogen duren.

EVALUATIEFASE

Opdracht 12: Terugblikken op het onderzoek

Vorbereiding:	/
Uitvoering:	De leerlingen vullen individueel vraag a tot en met c in.
Nabespreking:	De antwoorden op opdracht 12, het logboek en het onderzoeksdossier, worden bij u ingeleverd.

Katern 2b BURGER EN BESTUUR

Hoofdstuk 1 – Bestuur, Rechten en Plichten

DOELEN HOOFDSTUK 1

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- hoe samenlevingen bestuurd worden.
- waarom besturen nodig zijn.
- soorten rechten en plichten te onderscheiden.
- wat rechten en plichten te maken hebben met besturen.
- wat de wereldbesturen FIFA, IOC, VN en de IAAF doen en hoe ze georganiseerd zijn.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- een relatie te leggen tussen rechten/plichten en het besturen van een land.
- een mening te vormen over het functioneren van wereldbesturen.

Lessenoverzicht hoofdstuk 1

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Besturen Opdracht 2: Waarom besturen nodig zijn Opdracht 3: Bestuursvormen	
	Leerboek	Intro 1.1. Het bestuur of de baas	1
2	Werkboek	Opdracht 4: Jouw rechten en plichten Opdracht 5: Soorten rechten Opdracht 6: Wereldburger en wereldbestuur Opdracht 7: De IAAF straft Marion Jones	
	Leerboek	1.2. De burger, zijn rechten en plichten 1.3. Wereldburger en wereldbestuur	2, 3 4 t/m 6
3	Werkboek	Opdracht 8: De VN als wereld bestuur Opdracht 9: Secretaris-generaal van de VN Opdracht 10: De organen van de VN Verdiepingsopdracht 11: Aruba en de VN Opdracht 12: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	1.4. De Verenigde Naties als wereldbestuur	7, 8 en 9

Les 1

Korte typering van de les:

In deze les gaan de leerlingen leren dat er verschillende samenlevingen zijn, die ieder op een andere wijze georganiseerd en bestuurd worden.

Benodigheden:

- Wereldkaart
- Computer met internetverbinding

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- Laat de leerlingen de intro in het leerboek bestuderen. U kunt op een kaart aanwijzen waar de gebieden zijn waar deze samenlevingen voorkomen.

Opdracht 1: Besturen	
Vorbereiding:	Laat de leerlingen de opdracht doorlezen. Eventuele vragen over de opdracht kunnen klassikaal gesteld worden.
Uitvoering:	De leerlingen voeren in duo's de opdracht uit.
Nabespreking:	U kunt de antwoorden nabespreken door opdracht c klassikaal te bespreken. Er zullen dan vanzelf overeenkomsten en verschillen tussen de samenlevingen naar voren komen.

- Laat de leerlingen de doelen van de les lezen. Eventueel vraagt u de leerlingen naar de voorkennis die zij hebben ten aanzien van de onderwerpen.

Opdracht 2: Waarom besturen nodig zijn	
Vorbereiding:	Laat de leerlingen zelfstandig de leertekst '1.1. Het bestuur of de baas' doorlezen.
Uitvoering:	De leerlingen voeren opdracht 2 zelfstandig uit.
Nabespreking:	Vraag bij de nabespreking naar het 'waarom' van het antwoord.

HUISWERK

- De leerlingen gaan opdracht 3 als huiswerk maken. Op het internet kunnen ze informatie vinden over verschillende bestuursvormen.

Les 2

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen wat een wereldbestuur is. Ook gaan de leerlingen voor zichzelf na of zij het noodzakelijk vinden dat er wereldbesturen bestaan.

Benodigheden:

- A4 vel
- Kleurpotloden of stiften

Lessuggesties:

- De leerlingen hebben als huiswerk gezocht naar verschillende bestuursvormen (opdracht 3). Laat een aantal duo's de gevonden bestuursvormen bespreken. Bespreek klassikaal bij welke bestuursvorm de invloed van de inwoners het meest is en bij welke het minst.

VERWERVINGS- EN VERWERKINGSFASE

- Schrijf op het bord de begrippen 'rechten' en 'plichten' op. Laat de leerlingen brainstormen over deze begrippen. Alle associaties die ze kunnen maken met de woorden rechten en plichten mogen ze zelf op het bord schrijven. Probeer overeenkomsten en verschillen tussen de begrippen helder te krijgen.

Opdracht 4: Jouw rechten en plichten	
Vorbereiding:	Laat de leerlingen de eerste alinea's (tot aan opdracht 4) individueel doorlezen. Voordat de leerlingen beginnen met de uitvoering van deze opdracht, moet het verschil tussen rechten en plichten duidelijk zijn.
Uitvoering:	De leerlingen vullen zelf de antwoorden op de opdracht in.
Nabespreking:	Eventueel kunt u de leerlingen in duo's de antwoorden laten nabespreken.

- Laat de leerlingen het laatste gedeelte van paragraaf 1.2. doorlezen. Houd een kort klassengesprek. Stel de leerlingen de volgende vragen:
  1. Waarom vallen burgerlijke en politieke rechten onder één categorie?
  2. Waarom vallen economische, sociale en culturele rechten onder één categorie?
  3. Geef een voorbeeld van een burgerlijk recht. (zo ook voorbeelden laten noemen van politieke, economische, sociale en culturele rechten)

Opdracht 5: Soorten rechten	
Vorbereiding:	Laat de leerlingen de bronnen 2 en 3 bekijken. Vervolgens lezen ze de instructie van opdracht 5 door. In duo's checken ze of de opdracht begrepen is. Zo niet dan kunnen vragen klassikaal gesteld worden.
Uitvoering:	De leerlingen voeren in duo's de opdracht uit.
Nabespreking:	Laat de duo's hun antwoorden checken bij een ander duo. Eventuele verschillen kunnen klassikaal besproken worden.

- Laat de leerlingen terugkijken naar opdracht 4a. Vraag aan de leerlingen: “Welke van deze rechten en plichten die je hier genoemd hebt, zouden moeten gelden voor alle burgers over de hele wereld?” Laat de leerlingen vervolgens op een A4 vel de wereld tekenen. Laat hun de rechten en plichten die voor alle wereldburgers gelden naast de wereldbol, schrijven. U kunt de verschillende tekeningen ophangen in de klas.

Opdracht 6: Wereldburger en wereldbestuur

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de leertekst 1.3. doorlezen tot aan opdracht 6.
Uitvoering:	De leerlingen kunnen deze opdracht geheel zelfstandig uitvoeren. (eventueel kunnen ze gebruik maken van een computer of een atlas).
Nabespreking:	Bespreek opdracht 6c klassikaal. Check of alle genoemde besturen goede voorbeelden zijn van wereldbesturen.

Opdracht 7: De IAAF straft Marion Jones

Vorbereiding:	Laat de leerlingen het tweede deel van paragraaf 1.3. lezen.
Uitvoering:	De leerlingen maken in duo's opdracht 7.
Nabespreking:	Laat de leerlingen in groepjes van 4 de antwoorden op de vragen 7c en 7d nabespreken.

HUISWERK

- Laat de leerlingen als huiswerk paragraaf 1.4. doorlezen. Laat de leerlingen informatie zoeken over de VN. Alles wat ze kunnen vinden moeten ze voor de volgende les meenemen.

Les 3

Korte typering van de les:

De leerlingen krijgen in deze les informatie over de organisatie van de Verenigde Naties. De doelen en verantwoordelijkheden van de VN zullen besproken worden.

Lessuggesties:

TOEPASSINGSFASE

- De leerlingen hebben informatie over de VN verzameld. Leg alle gevonden informatie op een tafel en geef de leerlingen de tijd om het meegebrachte materiaal te bekijken. Vervolgens gaan de leerlingen in deze les geheel zelfstandig achtereenvolgens de opdrachten 8 t/m 10 maken.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen een samenvatting maken. (Wijs de leerlingen erop, dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leerteksten uit het leerboek). Ook kunnen ze hierbij gebruik maken van de begrippen die in de begrippenlijst staan.

EXTRA STOF

- De leerlingen die klaar zijn met de samenvatting kunnen in drietallen aan de slag met de verdiepingsopdracht. Laat de leerlingen hun antwoorden aan de klas presenteren. Ze mogen zelf weten hoe ze dit doen (mondeling of schriftelijk).
- Eventueel kunt u deze verdiepingsopdracht ook als huiswerkopdracht meegeven.

Hoofdstuk 2 – Bestuursvormen

DOELEN HOOFDSTUK 2

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- kenmerken van verschillende bestuursvormen te beschrijven.
- bestuursvormen van landen te herkennen.
- wat de Trias Politica inhoudt.
- het onderscheid tussen directe en indirecte democratie en parlementaire en presidentieel democratie te omschrijven.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- zich te verplaatsen in het wonen in een land met een bepaalde bestuursvorm.
- een eigen mening te vormen over bekende bestuurders.
- zelf onderzoek te doen naar een aantal regeringsleiders.

Lessenoverzicht hoofdstuk 2

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Leiders in de wereld Opdracht 2: Democratie is.... Opdracht 3: Status Aparte en onafhankelijkheid Opdracht 4: Venezolanen op Aruba stemmen voor Chavez. Opdracht 5: Soorten democratie	
	Leerboek	Intro 2.1. Democratie	1 2, 3, 4
2	Werkboek	Opdracht 6: Vijf dictators Opdracht 7: Monarchie is....	
	Leerboek	2.2. Dictatuur 2.3. Monarchie	5
3	Werkboek	Opdracht 8: Democratie versus dictatuur versus monarchie Opdracht 9: Overeenkomsten en verschillen Opdracht 10: Dictator of democraat??? Opdracht 11: Toets jezelf Opdracht 12: Brainstormen..... Opdracht 13: Democratie in Peshawar Opdracht 14: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	2.4. Vergelijking van de verschillende bestuursvormen	6

Les 1

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen wat het onderscheid is tussen een indirecte en directe democratie en een presidentiële en parlementaire democratie. Ook gaan de leerlingen een eigen mening geven over uitspraken van bekende leiders van verschillende landen.

Benodigheden:

- Computer en internet
- Gekleurd A4 vel

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- Schrijf op het bord het woord: 'bestuursvormen'. Laat de leerlingen brainstormen hierover, alle begrippen en associaties die ze maken bij het begrip bestuursvormen mogen ze zelf op het bord schrijven. Op deze manier probeert u duidelijkheid te krijgen in wat de leerlingen al weten over bestuursvormen en kunt u checken of het begrip 'bestuursvormen' bij de leerlingen bekend is. Na de brainstormfase kunt u (door groepjes te maken van bepaalde begrippen) orde en structuur aanbrengen bij al de genoemde begrippen.
- Vervolgens laat u de leerlingen opdracht 1 in groepjes van drie maken.

Opdracht 1: Leiders in de wereld	
Vorbereiding:	De leerlingen lezen de intro in het leerboek en ze nemen de opdracht door. Eventuele vragen kunnen ze binnen hun groepje stellen.
Uitvoering:	De leerlingen voeren de opdracht zelfstandig uit.
Nabespreking:	U kunt klassikaal de antwoorden op vraag c bespreken. Laat daarbij ook de antwoorden op vraag d aan bod komen, door de leerlingen te vragen naar hun mening omtrent hetgeen gezegd wordt door de leiders.

- Bespreek de doelen van het hoofdstuk met de leerlingen. Check deze doelen ook met de genoemde begrippen in de klassikale brainstormopdracht op het bord. Wat is hier al genoemd van hetgeen in het hoofdstuk aan bod komt? Wat is nog niet genoemd?

VERWERVINGS- EN VERWERKINGSFASE

- Laat de leerlingen in duo's opdracht 2 en 3 maken. Ze kunnen dit geheel zelfstandig maken. Geef de leerlingen als aanwijzing dat bij opdracht 3b en 3c met bevolking, de kiesgerechtigden bedoeld wordt. Probeer verder geen aanwijzingen te geven. Ze moeten er zelf achterkomen dat de informatie in het leerboek gebruikt kan worden bij de uitvoering. Voor opdracht 3b, 3c en 3d moeten ze op een pro-actieve manier op zoek gaan naar informatie (bijvoorbeeld via het internet of in de bibliotheek).

Opdracht 4: Venezolanen op Aruba stemmen voor Chavez

Vorbereiding:	Laat de leerlingen bron 4 lezen.
Uitvoering:	In groepjes van vier gaan ze hun mening over de gegeven stellingen in opdracht 4 geven. Ze moeten proberen om in hun groep tot consensus te komen.
Nabespreking:	De mening en onderbouwing van de verschillende groepen worden aan de rest van de klas gepresenteerd. U kunt eventueel ook proberen om te komen tot consensus in de klas.

Opdracht 5: Soorten democratie

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de teksten 'Parlementaire democratie' en 'Presidentiële democratie' en "Onderscheid tussen parlementaire en presidentiële democratie" lezen.
Uitvoering:	De leerlingen vullen het schema zelfstandig in.
Nabespreking:	Laat de leerlingen in duo's checken of ze het schema goed ingevuld hebben. U kunt de leerlingen ook dit schema op een gekleurd A4-vel laten tekenen en ophangen in de klas.

Les 2

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen wat een dictatuur is. Ze proberen zich te verplaatsen in het leven in een dictatoriaal land. Ook zal het begrip monarchie aangeboden worden en leren de leerlingen wat het onderscheid is tussen een constitutionele monarchie en een absolute monarchie.

Lessuggesties:

- Schrijf de namen van enkele dictators op het bord. Bijvoorbeeld Fransisco Franco, Augusto Pinochet, Robert Mugabe, Saddam Hoessein en Haji Muhammad Suharto. U kunt dit lijstje uiteraard nog aanvullen met namen van andere dictators. Vraag aan de leerlingen wat ze weten over deze personen, zonder dat u de naam dictator of dictatuur noemt.

Opdracht 6: Vijf dictators

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht helemaal door. Eventuele vragen over de opdracht kunnen ze binnen hun groep stellen.
Uitvoering:	De leerlingen geven antwoord op de vijf vragen.
Nabespreking:	Iedere groep presenteert een van de vijf vragen klassikaal.

Opdracht 7: Monarchie is...

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de leertekst in het leerboek over monarchie lezen.
Uitvoering:	De leerlingen maken zelfstandig de opdracht.
Nabespreking:	De antwoorden worden klassikaal besproken.

HUISWERK

- Laat de leerlingen als huiswerk opdracht 8 maken.

Les 3

Korte typering van de les:

De leerlingen leren in deze les de verschillen en overeenkomsten tussen de genoemde bestuursvormen te omschrijven en toe te passen.

Benodigheden:

- Wereldkaart

Lessuggesties:

- Bespreek de antwoorden van opdracht 8, door de antwoorden voor elk land apart na te gaan. U vraagt telkens naar 'het waarom' van de antwoorden.

Opdracht 9: Overeenkomsten en verschillen

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de leertekst 'Vergelijking van de verschillende bestuursvormen', doorlezen.
Uitvoering:	De leerlingen beantwoorden de vragen a t/m d in duo's.
Nabespreking:	De leerlingen checken bij een ander duo of de antwoorden juist zijn. Ze kunnen hun eigen antwoorden aanvullen met antwoorden van het andere duo.

TOEPASSINGSFASE

Opdracht 10: Dictator of democraat???

Vorbereiding:	In groepjes van drie wordt deze opdracht uitgevoerd. Laat de leerlingen vooraf een duidelijk plan maken hoe ze deze opdracht gaan aanpakken. Laat de leerlingen hun plan van aanpak op papier zetten.
Uitvoering:	De leerlingen voeren de opdracht in hun groep van drie uit.
Nabespreking:	De antwoorden worden klassikaal besproken.

Opdracht 12: Brainstormen...

Vorbereiding:	Laat de leerlingen deze opdracht geheel zelfstandig uitvoeren.
Uitvoering:	
Nabespreking:	De leerlingen checken hun antwoorden bij een klasgenoot.

Opdracht 13: Democratie in Peshawar

Vorbereiding:	Laat de leerlingen bron 6 lezen. Op een landkaart wijst u aan (of laat de leerlingen aanwijzen) waar Pakistan ligt.
Uitvoering:	De leerlingen voeren de opdracht in duo's uit.
Nabespreking:	De leerlingen checken hun antwoorden bij een ander duo.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting van het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leertekst uit het leerboek).

HUISWERK

- Laat de leerlingen opdracht 11 als huiswerkopdracht uitvoeren.

Hoofdstuk 3 – De overheid

DOELEN HOOFDSTUK 3

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- de bestuursvorm van Aruba beter kennen.
- wat de taken van de overheid, de regering en het parlement zijn.
- hoe de Trias Politica op Aruba werkt.
- wat een overheidsbegroting is.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- de eigen bestuursvorm in kaart te brengen.
- zelf op zoek te gaan naar geschikte bronnen.
- een mening te vormen omtrent rechterlijke vonnissen.

Lessenoverzicht hoofdstuk 3

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: De overheid en zijn bestuurlijke taken Opdracht 2: De overheid = de regering + het parlement Opdracht 3: Diensten van de overheid Opdracht 4: De overheid en zijn diensten	
	Leerboek	Intro 3.1. Wat is de rol van de overheid	1 en 2 3, 4 en 5
2	Werkboek	Opdracht 5: Invloeden van ambtenaren en burgers Opdracht 6: Bevoegdheden van de parlementariërs Opdracht 7: De rechterlijke macht	
	Leerboek	3.2. Trias Politica op Aruba	6 t/m 15
3	Werkboek	Opdracht 8: Overheidsinkomsten Opdracht 9: Overheidsinvesteringen Opdracht 10: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	3.3. Hoe komt de overheid aan zijn inkomsten?	16 en 17

Les 1

Korte typering van de les:

De leerlingen leren in deze les hoe de overheid op Aruba in elkaar steekt, welke functies ze heeft en uit welke diensten ze bestaat.

Benodigheden:

- Computer
- Internet
- Telefoonboek

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- Neem de inleiding en de doelstellingen van het hoofdstuk met de leerlingen door. Check hun voorkennis en vraag hen wat ze verwachten te leren in dit hoofdstuk.
- U houdt een korte voorbespreking over de Trias Politica. Vraag de leerlingen hoe de Trias Politica eruit ziet. Zet het driehoeksschema op het bord. Vervolgens laat u de leerlingen in groepjes van 4 of 5 leerlingen opdracht 1 maken.

Opdracht 1: De overheid en zijn bestuurlijke taken

Vorbereiding:	De leerlingen nemen de intro in het leerboek door.
Uitvoering:	De leerlingen voeren in hun groepje de opdracht zelfstandig uit.
Nabespreking:	Voer een kort klassengesprek over de begrippen regering, staten en overheid.

- Laat de leerlingen de leertekst '3.1. Wat is de rol van de overheid' doorlezen.
- U vervolgt de les met opdracht 2, 3 en 4. De leerlingen kunnen in hetzelfde groepje deze opdrachten zelfstandig uitvoeren. U begeleidt waar nodig.

VERWERVINGS- EN VERWERKINGSFASE

Opdracht 4: De overheid en zijn diensten

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de bronnen 4 en 5 in het leerboek en de instructie van opdracht 4 in het werkboek lezen. Geef ze de gelegenheid om eventuele vragen te stellen.
Uitvoering:	De leerlingen voeren de opdracht ieder voor zich uit.
Nabespreking:	In groepjes van drie bespreken ze hun antwoorden na.

HUISWERK

- Laat de leerlingen ter voorbereiding op de volgende les bronnen zoeken die nodig zijn om opdracht 7 te kunnen maken. Bronnen waarin rechtszaken besproken worden.

Les 2

Korte typering van de les:

In deze les wordt de Trias Politica op Aruba besproken. Aan de orde komen de invloed van ambtenaren en burgers op de overheid, de bevoegdheden die parlementariërs hebben en de manier waarop de rechterlijke macht georganiseerd is binnen het Koninkrijk.

Lessuggesties:

- Het schema van de Trias Politica tekent u op het bord. Eerst zal in deze les de uitvoerende macht besproken worden, vervolgens de wetgevende en rechterlijke macht.

Opdracht 5: Invloeden van ambtenaren en burgers

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de leertekst over de uitvoerende macht lezen. Vraag aan de leerlignen: "Wie is momenteel onze gouverneur, wie onze minister-president?"
Uitvoering:	De leerlingen maken in groepjes van 3 de opdracht.
Nabespreking:	De antwoorden worden klassikaal besproken.

- Laat de leerlingen de leertekst over de wetgevende macht lezen.

Opdracht 6: Bevoegdheden van parlementariërs

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de bronnen 8 t/m 13 lezen. U kunt er ook voor kiezen om een aantal leerlingen aan te wijzen die de bronnen voordragen, of in eigen woorden presenteren.
Uitvoering:	De leerlingen maken individueel de opdracht.
Nabespreking:	Laat de leerlingen hun antwoorden in duo's checken.

- Laat de leerlingen de leertekst over de rechterlijke macht lezen.

TOEPASSINGSFASE

Opdracht 7: De rechterlijke macht

Vorbereiding:	De leerlingen hebben als huiswerk bronnen verzameld over rechtszaken. Hang deze bronnen allemaal op in de klas. Laat de leerlingen de bronnen bestuderen.
Uitvoering:	In groepjes van 4 of 5 wordt deze opdracht uitgevoerd.
Nabespreking:	De door de groepjes gekozen bronnen worden gepresenteerd aan de rest van de klas.

Les 3

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen hoe de overheid aan zijn inkomsten komt.

Benodigheden:

- Kranten
- Computer
- Internet
- Papier en stiften (posterformaat)

Lessuggestie:

- Laat de leerlingen de leertekst 'Hoe komt de overheid aan zijn inkomsten?' lezen. Vervolgens gaan de leerlingen opdracht 8 en 9 in duo's uitvoeren.

Opdracht 8: Overheidsinkomsten

Vorbereiding:	Laat de leerlingen de opdracht doorlezen. Vertel hen vooraf, dat de antwoorden op vraag c klassikaal gepresenteerd dienen te worden. De klas geeft op grond van de maatregelen die de duo's naar voren brengen aan, door wie de voorgestelde maatregelen goed- of afgekeurd kunnen worden.
Uitvoering:	Zelfstandig uitvoeren van de opdracht.
Nabespreking:	Ieder duo presenteert in ieder geval één maatregel. De klas geeft vervolgens aan of die maatregel goed of afgekeurd wordt en door wie. Alle (volgens de klas) goedgekeurde maatregelen worden op een poster gezet.

Opdracht 9: Overheidsinvesteringen

Vorbereiding:	De leerlingen lezen opdracht 9 door. Eventuele vragen mogen ze klassikaal stellen.
Uitvoering:	De leerlingen voeren de opdracht in duo's uit.
Nabespreking:	De duo's checken hun antwoorden bij een ander duo.

EVALUATIEFASE

- Houd een kort klassengesprek waarin u de begrippen bespreekt die in dit hoofdstuk aan bod gekomen zijn. Vraag de leerlingen om een omschrijving van ieder begrip.
- Laat de leerlingen de samenvatting van het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leertekst uit het leerboek).

Hoofdstuk 4 – Burgerbelangen

DOELEN HOOFDSTUK 4

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- wat individuele en collectieve belangen zijn.
- dat belangen en rechten met elkaar te maken hebben.
- dat er nationale en internationale belangenorganisaties zijn.
- welke instanties er zijn die toetsen of rechten gewaarborgd worden.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- manieren hoe je voor je eigen belangen en rechten op kunt komen.
- een onderzoek uit te voeren naar de activiteiten van een NGO.
- middels een casus stappen te ondernemen om op te komen voor de rechten van een burger.

Lessenoverzicht hoofdstuk 4

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Belangen herkennen Opdracht 2: Individuele belangen	
	Leerboek	Intro 4.1. Individuele burgerbelangen	1 2
2	Werkboek	Opdracht 3: Collectieve of individuele belangen? Opdracht 4: Wereldbank pakt voedselcrisis aan	
	Leerboek	4.2. Collectieve burgerbelangen	3 en 4
3	Werkboek	Opdracht 5: De ombudsman Opdracht 6: NGO's Opdracht 7: Opkomen voor je rechten Opdracht 8: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	4.3. Opkomen voor je belangen	5 t/m 7

Les 1

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen wat individuele burgerbelangen zijn. Ze maken ook kennis met een aantal belangenorganisaties.

Benodigheden:

- Internet
- Computer

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- Bekijk samen met de leerlingen de intro van het hoofdstuk. Vraag de leerlingen wat deze afbeeldingen te maken hebben met de titel van het hoofdstuk 'burgerbelangen'.

Opdracht 1: Belangen herkennen	
Vorbereiding:	Laat de leerlingen opdracht 1 helemaal doorlezen, eventuele vragen over de opdrachten kunnen de leerlingen nu klassikaal stellen.
Uitvoering:	De leerlingen voeren de opdracht zelfstandig uit. U kunt er uiteraard voor kiezen om de leerlingen deze opdracht als huiswerk te laten uitvoeren, mocht u niet beschikken over voldoende computerfaciliteiten.
Nabespreking:	U kunt in de komende drie lessen (op verschillende momenten) ervoor kiezen om een aantal leerlingen een presentatie te laten geven over de belangenorganisatie die ze gekozen hebben.

- Laat de leerlingen de inleiding en de doelen van dit hoofdstuk doorlezen. Check klassikaal wat de leerlingen al weten over dit onderwerp.
- Laat de leerlingen hoofdstuk 4.1. 'Individuele burgerbelangen' doorlezen.

Opdracht 2: Individuele belangen	
Vorbereiding:	Laat de leerlingen bron 2 in het leerboek doorlezen.
Uitvoering:	De leerlingen maken in groepjes van drie of vier geheel zelfstandig de opdrachten.
Nabespreking:	Check de meningen van de verschillende groepen. Als de groepen verschillen van mening, is het interessant om hier een debat over te voeren.

Les 2

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen wat collectieve burgerbelangen zijn. Ook leren zij welke organisaties opkomen voor de collectieve burgerbelangen die in twee bronnen aangehaald worden.

Benodigheden:

- Touw
- 2 A4-vellen
- Computer
- Internet
- Encyclopedie

Lessuggestie:

VERWERVINGS- EN VERWERKINGSFASE

- Lees samen met de leerlingen paragraaf 4.2. door.
Schuif alle tafels en stoelen aan de kant. Leg een touw in het midden van de klas. Leg links van het touw een A4 vel met daarop geschreven 'individuele burgerbelangen'. Rechts van het touw komt een A4 vel met daarop geschreven 'collectieve burgerbelangen'. Laat de leerlingen bij het belang dat zij het voornaamst vinden, staan.
Vervolgens laat u de leerlingen elkaar met argumenten bestoken, waarbij ze moeten proberen elkaar te overtuigen van hun gelijk.
- Vervolgens gaan de leerlingen opdracht 3 maken.

Opdracht 3: Collectieve of individuele belangen?	
Vorbereiding:	Laat de leerlingen bron 3 lezen. U kunt de bovenstaande werkvorm ook toepassen na het lezen van bron 3. Wat is belangrijker? Het individuele belang van Juan Ras, of het collectieve belang van de overheid?
Uitvoering:	Laat de leerlingen in duo's de opdracht maken.
Nabespreking:	De antwoorden kunnen bij een ander duo gecheckt worden.

Opdracht 4: Wereldbank pakt voedselcrisis aan	
Vorbereiding:	Laat de leerlingen bron 4 doorlezen.
Uitvoering:	Deze opdracht maken de leerlingen individueel.
Nabespreking:	Bespreek klassikaal na wat de wereldbank is en doet? Ook om welke belangen het in deze bron gaat, wordt klassikaal nabesproken.

HUISWERK

- Laat de leerlingen als huiswerk opdracht 6 maken, door informatie over een NGO naar keuze te zoeken en er een poster van te maken. Geef aan dat de leerlingen ook een presentatie van de poster moeten voorbereiden. De presentatie moet niet langer dan 5 minuten duren.

Les 3

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen welke belangenorganisaties er zijn en voor welke rechten ze opkomen.

Lessuggestie:

- Hang al de gemaakte posters op in de klas en laat de leerlingen rondlopen door de klas om de posters te bekijken.

TOEPASSINGSFASE

- Laat de leerlingen de leertekst 4.3. rustig doorlezen. De leerlingen maken vervolgens de opdrachten 5 en 7 geheel zelfstandig. Zorg ervoor dat de casussen bij opdracht 7 gelijk verdeeld worden over de klas. Bijvoorbeeld iedere casus wordt door drie groepen uitgevoerd. Laat bij de nabespreking van opdracht 7 iedere casus een keer aan bod komen en laat de andere groepen die dezelfde casus uitgewerkt hebben, hun opmerkingen en aanvullingen geven.
- De leerlingen in de klas beslissen van welke 3 posters zij ook graag de presentatie willen hebben. Vervolgens voeren de 3 duo's de presentatie van hun poster uit.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting van het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leertekst uit het leerboek).

Hoofdstuk 5 – De kleinschalige samenleving

DOELEN HOOFDSTUK 5

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- wat de kenmerken van kleinschaligheid zijn.
- welke gevolgen kleinschaligheid kan hebben.
- wat kleinschaligheid betekent in relatie tot deugdelijk bestuur.
- welke maatregelen roloverlapping, patronage, favoritisme en politieke represailles beperken.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- wat het betekent als burger om in een kleinschalige samenleving te leven.
- vormen van deugdelijk bestuur in de samenleving te herkennen.
- zelf voorbeelden in de samenleving aan te halen die te maken hebben met roloverlapping, patronage, favoritisme en politieke represailles.
- het debat als werkvorm toe te passen.

Lessenoverzicht hoofdstuk 5

Les		Inhoud	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Welke kleur? Opdracht 2: Kleinschaligheid Opdracht 3: Netwerk Opdracht 4: Handdrukken	
	Leerboek	Intro: Klein is beter? 5.1. Kleinschaligheid 5.2. De burger in een kleinschalige samenleving	1 2 3 t/m 7
2	Werkboek	Opdracht 5: Politieke patronage, favoritisme of represaille? Opdracht 6: Ambtenaren Opdracht 7: Hoe debatteer ik? Opdracht 8: Debat	
	Leerboek	5.3. Kleinschaligheid en politiek 5.4. Deugdelijk bestuur in een kleinschalige samenleving	8 t/m 10 11 t/m 14
3	Werkboek	Opdracht 9: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	5.5. Debatteren	15 t/m 18

Les 1

Korte typering van de les:

In deze les zal de leerling zien dat Aruba een kleinschalige samenleving is en dat deze kleinschaligheid enkele gevolgen met betrekking tot relaties (netwerk) met zich mee brengt.

Benodigheden:

- Atlas

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- Laat de leerlingen opdracht 1 maken.

Opdracht 1: Welke kleur?	
Vorbereiding:	Laat de leerlingen bron 1 in het leerboek bekijken.
Uitvoering:	De leerlingen voeren in duo's de opdracht uit.
Nabespreking:	De opdracht wordt klassikaal nabesproken.

- Laat de leerlingen de inleiding en de doelen van de les lezen. Eventueel vraagt u de leerlingen welke voorkennis zij hebben ten aanzien van de onderwerpen.
- Vervolgens laat u de leerlingen paragraaf 5.1. doorlezen en opdracht 2 in duo's zelfstandig maken. De leerlingen hebben de atlas nodig om deze opdracht te kunnen maken. Ondersteun de duo's waar nodig. Opdracht 2 wordt klassikaal nabesproken. Met name de motivatie is belangrijk om te komen tot een goed begrip van kleinschaligheid. Schrijf eventueel kenmerken die aan de orde komen op het bord. De leerlingen kunnen deze kenmerken later overnemen in hun schrift.
- Laat de leerlingen de tekst van paragraaf 5.2. doornemen. Schrijf de volgende drie vragen op het bord en laat de leerlingen deze vragen in een groepje van vier bespreken.
  - o welke netwerken heb jij?
  - o kruisen jouw netwerken de netwerken van een ander groepslid?
  - o wat is roloverlapping?
- Vervolgens laat u de leerlingen geheel zelfstandig opdracht 3 en 4 maken. Als de leerlingen klaar zijn met deze opdrachten zoeken ze een klasgenoot waar ze de antwoorden van opdracht 3 in duo's bij checken.
- Opdracht 4 wordt klassikaal nabesproken. Interessant is uiteraard de vraag wie het minst aantal handdrukken verwijderd is van de minister-president of van de koning/koningin van Nederland. Mocht blijken dat deze opdracht te moeilijk is voor de leerlingen, dan kunt u de namen van de personen veranderen. Bijvoorbeeld in Andrew Jones, Mito Croes, Hedwig Maduro of Edward Cheung.

HUISWERK

- Vooruitlopend op les 2, gaan de leerlingen de tekst van paragraaf 5.3 en 5.4 doornemen.

Les 2

Korte typering van de les:

De leerlingen gaan in deze les leren wat de begrippen politieke patronage, favoritisme en represaille inhouden. Ook gaan zij ontdekken wat deze begrippen betekenen in relatie tot deugdelijk bestuur.

Lessuggestie:

VERWERVINGS EN VERWERKINGSFASE

- De leerlingen hebben de leerteksten 5.3. en 5.4. als huiswerk doorgenomen. Ondervraag de leerlingen naar de begrippen die genoemd staan in deze twee paragrafen. Vervolgens maken de leerlingen geheel zelfstandig opdracht 5.
- De voorbeelden die de leerlingen beschreven hebben worden klassikaal nabesproken. Laat bij ieder genoemd voorbeeld de rest van de klas beoordelen of het inderdaad gaat om een voorbeeld van politieke patronage, favoritisme of represaille.
- Vervolgens gaan de leerlingen in duo's opdracht 6 maken.

Opdracht 6: Ambtenaren

Vorbereiding:	Laat de leerlingen bron 10 bekijken.
Uitvoering:	De leerlingen geven in duo's antwoord op de vraag.
Nabespreking:	Het duo checkt zijn antwoord bij een ander duo.

HUISWERK

- Laat de leerlingen paragraaf 5.5. goed doorlezen. Ze moeten precies weten wat een debat is, hoe een debat georganiseerd is en hoe het verloopt.

Les 3

Korte typering van de les:

De leerlingen leren in deze les hoe ze een debat moeten voeren.

Lessuggestie:

- De leerlingen gaan met opdracht 7 aan de slag.

Opdracht 7: Hoe debatteer ik

Vorbereiding:	Laat de leerlingen in groepjes van 5 de drie stellingen goed doornemen en voorbereiden volgens het stappenplan. Ze weten vooraf niet of ze voorstanders of tegenstanders van de stelling worden in het straks uit te voeren debat, dus geef ze ruim de tijd om de stellingen voor te bereiden.
Uitvoering:	U wijst per stelling 2 groepen aan. Eén groep die voorstander is, één groep die tegenstander is. De rest van de klas wijst u de rollen die bij het debat nodig zijn, toe. (voorzitter, tijdwaarnemer, jury en publiek). Vervolgens wordt het debat uitgevoerd in 13 minuten.
Nabespreking:	U doorloopt per debat (dus bij iedere stelling) de regels van het debat door en bepaalt met de klas of het debat volgens de regels verlopen is of niet.

- Opdracht 8 wordt op dezelfde wijze als opdracht 7- uitgevoerd.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting van het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop, dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leertekst uit het leerboek).

Hoofdstuk 6 – Verkiezingen, de rol van politieke partijen

DOELEN HOOFDSTUK 6

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- hoe de democratie op Aruba georganiseerd is.
- hoe politieke partijen opgericht worden.
- hoe verkiezingen georganiseerd worden.
- hoe de regering geformeerd wordt.
- welke invloed burgers kunnen hebben op de regering.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- de actuele situatie van de formatie van de regering in kaart te brengen.
- een kritische houding te hebben ten aanzien van de verkiezingsprogramma's van verschillende partijen.
- eigen ideeën en belangen in de vorm van een partijprogramma te zetten.

Lessenoverzicht hoofdstuk 6

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Politieke partijen Opdracht 2: Politieke partijen komen en gaan Opdracht 3: Mijn politieke partij Verdiepingsopdracht 4: Campagne voeren	
	Leerboek	Intro 6.1. Politieke partijen	1 2 t/m 4
2	Werkboek	Opdracht 5: Actief en passief kiesrecht Opdracht 6: Politieke klacht	
	Leerboek	6.2. De verkiezingen	5
3	Werkboek	Opdracht 7: Kiesdeler, zetels, restzetels en lijstkiesdeler Opdracht 8: Formeren van de regering Opdracht 9: Stellingen Opdracht 10: Politiek Opdracht 11: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	6.3. Na de verkiezingen... de kabinetsformatie	6

Les 1

Korte typering van de les:

In deze les krijgen de leerlingen inzicht in politieke partijen en de inhoud van hun partijprogramma's. Het is uiteraard van belang om in dit hoofdstuk aan te sluiten bij de actuele situatie van Aruba.

Benodigheden:

- Grote vellen papier (A3)

Lessuggestie:

ORIËNTATIEFASE

- De leerlingen bekijken de intro. Hier staan allemaal logo's van politieke partijen uit het jaar 2005. Houd een kort klassengesprek hierover en vraag de leerlingen ook naar nieuwe politieke partijen of partijen die tegenwoordig niet meer bestaan.
- Laat de leerlingen vervolgens opdracht 1 en 2 in een groepje van drie zelfstandig maken.
- Laat de leerlingen de inleiding van het hoofdstuk en de doelen lezen.
- Pols middels een klassengesprek wat de leerlingen al weten over dit onderwerp.
- U vervolgt de les met het bespreken van de eerste paragraaf. Interessant is te vragen aan de leerlingen of zij enig zicht hebben op de partijprogramma's van enkele politieke partijen op Aruba.

Opdracht 3: Mijn politieke partij en verdiepingsopdracht 4: Campagne voeren

Vorbereiding:	Vraag de leerlingen of zij het nodig vinden dat er een nieuwe politieke partij op Aruba opgericht wordt. Vraag hen door naar hun argumenten (is antwoorden op vraag 2).
Uitvoering:	De leerlingen gaan zelfstandig in een groepje van 3 aan de slag.
Nabespreking:	De nabespreking van opdracht 3 is opdracht 4, de campagne. Geef ieder groepje de kans om zichzelf te presenteren en zijn leus of spreuk bekend te maken.

HUISWERK

- Laat de leerlingen opdracht 4 thuis verder afmaken. Ze kunnen thuis van hun eigen partij een affiche maken of plannen maken voor verdere campagne. U geeft iedere groep een A3 vel mee.

Les 2

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen wat het verschil is tussen actief en passief kiesrecht en aan welke regels verkiezingen gebonden zijn. Ook leren de leerlingen wat de taken van het hoofdstembureau en de Comision di Bon Boluntad, zijn.

Benodigdheden:

- Plakband of punaises

Lessuggesties:

VERWERKINGSFASE

- Bespreek huiswerkopdracht 4 klassikaal. De affiches komen in de klas op te hangen en de leerlingen geven aan hoe hun campagne eruit zal zien.
- Laat de leerlingen het eerste deel van paragraaf 6.2. doorlezen. Hierin staan de regels die de deelname aan verkiezingen bepalen. Met deze informatie moeten de leerlingen in staat zijn om opdracht 5 zelfstandig te kunnen maken.

Opdracht 5: Actief en passief kiesrecht

Vorbereiding:	Paragraaf 6.2. doorlezen.
Uitvoering:	In duo's
Nabespreking:	Deze opdracht wordt per casus klassikaal besproken.

Opdracht 6: Politieke klacht

Vorbereiding:	De leerlingen lezen paragraaf 6.2. helemaal uit.
Uitvoering:	Ze kunnen zelfstandig deze opdracht maken.
Nabespreking:	Laat de leerling zijn/haar antwoord checken bij een andere leerling.

- Het is ook interessant om in het kader van de verkiezingen met de leerlingen te praten over de verkiezingen voor het Europees parlement. Ook aan deze verkiezingen mogen Arubaanse burgers deelnemen. In juni 2009 vonden deze verkiezingen plaats. Anders dan bij de Arubaanse verkiezingen, vindt deze verkiezing plaats via brieven. VNO is de instantie die deze verkiezingen op Aruba coördineert.

HUISWERK

- Laat de leerlingen als huiswerk bron 6 (rekensommetjes voor zetelverdeling) bestuderen. Ze moeten in de volgende les deze rekensommetjes kunnen toepassen. Laat de leerlingen ook de begrippen uit de begrippenlijst leren.

Les 3

Korte typering van de les:

In deze les gaan de leerlingen de verkiezingsuitslag van een land berekenen. Ook krijgen de leerlingen inzicht in hoe de regering van een land, op grond van de verkiezingsuitslag, geformeerd kan worden.

Benodigheden:

- Rekenmachine

Lessuggesties:

TOEPASSINGSFASE

- Als huiswerk hebben de leerlingen bron 6 bestudeerd. Ze kunnen nu zelfstandig aan de slag met opdracht 7. Ze voeren deze opdracht uit in duo's. Als de opdracht afgerond is, checken de duo's hun antwoorden bij een ander duo. Bij verschillende antwoorden gaan ze uitpluizen waar de fout zit.
- In dezelfde duo's wordt opdracht 8 gemaakt.

Opdracht 8: Formeren van de regering	
Vorbereiding:	De leerlingen lezen de tekst van paragraaf 6.3. door.
Uitvoering:	De leerlingen voeren deze opdracht zelfstandig uit.
Nabespreking:	De verschillende formatieplannen worden aan de rest van de klas gepresenteerd. Voer na alle presentaties een klassengesprek over de uitkomsten. Zijn er veel verschillende formaties gemaakt? Wat is hiervan de oorzaak? Welke lijken op elkaar? Welke kloppen niet? Et cetera.

- Om te checken of de leerlingen de inhoud van paragraaf 6.3. begrepen hebben, kunnen ze opdracht 9 zelfstandig maken.
- Vervolgens wordt in groepjes van 3 opdracht 10 uitgevoerd. Met name de laatste opdracht is interessant voor een klassikale nabespreking. Is campagne voeren hetzelfde als regeren??

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting van het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop, dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de begrippen uit de begrippenlijst).

Hoofdstuk 7 – Natievorming

DOELEN HOOFDSTUK 7

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- onderscheid te maken tussen volk, natie, land en staat.
- belemmerende en stimulerende factoren van natievorming te onderscheiden.
- hoe natievorming plaatsvond in Haïti en Ghana.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- de natievorming in Aruba, Curaçao en Rwanda te analyseren.
- zelf op zoek te gaan naar manieren om natievorming te stimuleren.
- een vergelijkend onderzoekje te doen naar natievorming in Haïti en Ghana.

Lessenoverzicht hoofdstuk 7

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Koninkrijksvlieger Opdracht 2: Groepen mensen Opdracht 3: Volk, natie, land en staat	
	Leerboek	Intro 7.1. Volk, natie, land en staat	1 2 t/m 6
2	Werkboek	Opdracht 4: Natievorming op Curaçao Opdracht 5: Bevorderende factoren natievorming Opdracht 6: Natievorming op Aruba Opdracht 7: Belangen bij natievorming Haïti Opdracht 8: Haïti, eenheid of verdeeldheid?	
	Leerboek	7.2. Bevorderende en belemmerende factoren bij natievorming 7.3. Natievorming in Haïti in de 18e/19e eeuw	7 8 en 9
3	Werkboek	Opdracht 9: Bevolkingsgroepen en taal Opdracht 10: Natievorming in Ghana Opdracht 11: Vergelijking Haïti en Ghana Verdiepingsopdracht 12: Natievorming in Rwanda? Opdracht 13: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	7.4. Natievorming in West-Afrika	10 t/m 14

Les 1

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen wat het onderscheid is tussen een volk, een natie, een land en een staat.

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- Laat de leerlingen de intro bekijken. Waarom heet deze intro koninkrijksvlieger? Waarom een vlieger?

Opdracht 1: Koninkrijksvlieger	
Vorbereiding:	De leerlingen lezen de opdracht door, eventuele vragen over de opdracht mogen de leerlingen vooraf klassikaal stellen.
Uitvoering:	De leerlingen maken geheel zelfstandig in duo's de opdracht.
Nabespreking:	Het schema uit het werkboek wordt overgenomen op het bord en ingevuld door de leerlingen. Probeer zoveel mogelijk 'omdat'- antwoorden te verzamelen. De leerlingen nemen alle antwoorden over in hun schrift.

- Lees vervolgens met de leerlingen de inleiding en de doelen van het hoofdstuk. Sta vooral stil bij het begrip natievorming (eventueel schrijft u dit begrip op het bord en laat u de leerlingen hierover brainstormen).

VERWERVINGS- EN VERWERKINGSFASE

- Laat de leerlingen opdracht 2 maken. Dit doen de leerlingen voordat ze de inhoud van paragraaf 7.1. gelezen hebben.

Opdracht 2: Groepen mensen	
Vorbereiding:	De leerlingen bestuderen de vier cartoons in hun leerboek.
Uitvoering:	In duo's bepalen ze of de cartoon bij het begrip volk, natie, land of staat hoort. De 'omdat'- kolom hoeven de leerlingen nog niet in te vullen.
Nabespreking:	U laat de leerlingen de inhoud van paragraaf 7.1. lezen en vervolgens hun eigen antwoorden nogmaals checken. Nu vullen ze ook de laatste kolom van het schema in.

Opdracht 3: Volk, natie, land en staat

Vorbereiding:	Nu de leerlingen de inhoud van paragraaf 7.1. doorgenomen hebben, moeten ze in staat zijn om goede antwoorden te kunnen geven op de vragen van opdracht 3a en 3b. Opdracht 3c en 3d zijn doordenkvrage. Laat de leerlingen deze vragen in duo's uitzoeken.
Uitvoering:	Individueel uitvoeren van opdracht 3a en 3b. In duo's worden opdracht 3c en 3d uitgevoerd.
Nabespreking:	U bespreekt de laatste twee vragen klassikaal.

HUISWERK

- Laat de leerlingen de tekst van paragraaf 7.2. doorlezen. Opdracht 6 kan thuis voorbereid worden, door op zoek te gaan naar krantenknipsels van voorbeelden van hoe de Arubaanse regering of burgers natievorming op Aruba bevorderen.

Les 2

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen wat bevorderende en belemmerende factoren van natievorming zijn. Ook gaan zij kijken wat er op Curaçao en Aruba plaatsvindt op het gebied van natievorming. Tenslotte wordt de natievorming die op Haïti plaatsvond besproken.

Benodigdheden:

- Extra informatie over de Arubaanse, Joodse, Nederlandse, Ierse, Belgische en Surinaamse natie
- Wereldkaart
- Computer en internetverbinding

Lessuggesties:

- Check of alle leerlingen weten wat er bedoeld wordt met natievorming. Het begrijpen van dit begrip is noodzakelijk voor een goed vervolg van dit hoofdstuk. Op grond van de informatie van bron 7 kunnen de leerlingen individueel en geheel zelfstandig opdracht 4 uitvoeren. U bespreekt deze opdracht wel klassikaal na en daarbij legt u extra nadruk op factoren die genoemd worden, die eventuele natievorming belemmeren of stimuleren.

Opdracht 5: Bevorderende factoren natievorming

Vorbereiding:	Om opdracht 5 te kunnen maken moeten de leerlingen extra informatie zoeken over sommige landen. U kunt ook zelf voor deze informatie zorgen, maar u kunt ook de leerlingen erop wijzen dat zij via internet op zoek gaan naar (betrouwbare) informatie. In dit laatste geval moet u wel iets meer tijd geven voor deze opdracht.
Uitvoering:	U kunt ervoor kiezen om de landen op de splitsen onder de verschillende duo's. Bijvoorbeeld 3 duo's onderzoeken de Arubaanse natie, Drie duo's de Joodse, et cetera.
Nabespreking:	Klassikaal worden de antwoorden nabesproken.

Opdracht 6: Natievorming op Aruba

Vorbereiding:	De voorbereiding heeft plaatsgevonden als huiswerkopdracht.
Uitvoering:	In duo's gaan de leerlingen zelfstandig aan de slag.
Nabespreking:	Opdracht c wordt in een groep van 6 (3 duo's) nabesproken.

- Op de wereldkaart laat u de leerlingen zien waar Haïti ligt. De leerlingen nemen paragraaf 7.3. door. U bespreekt met de leerlingen bron 8. In hoeverre is deze afkomst van mensen vergelijkbaar met de afkomst van de mensen op Aruba?

HUISWERK

- De leerlingen maken opdracht 7 en 8 thuis.

Les 3

Korte typering van de les:

In deze les wordt de natievorming, zoals die plaatsvond in Ghana, besproken. Ook gaan de leerlingen de natievorming van Haïti vergelijken met die van Ghana.

Benodigheden:

- Wereldkaart

Lessuggesties:

- Geef de leerlingen informatie:
Les 2 eindigde met natievorming in Haïti. Zoals de leerlingen in bron 8 hebben kunnen zien, kwamen de oorspronkelijke inwoners van West-Afrika, onder andere uit het land Ghana. Laat op de wereldkaart zien waar Ghana ligt. Hoe het proces van natievorming in Ghana plaatsvond, wordt in deze paragraaf besproken.

TOEPASSINGSFASE

- Laat de leerlingen vervolgens paragraaf 7.4. helemaal doornemen en opdracht 9 maken. Vervolgens gaan de leerlingen in duo's aan de slag met opdracht 10 en 11.

Opdracht 11: Vergelijking Haïti en Ghana	
Vorbereiding:	Bij het uitvoeren van deze opdracht moeten de leerlingen ook de informatie van paragraaf 7.2. en 7.3. gebruiken.
Uitvoering:	In duo's voeren de leerlingen deze opdracht uit.
Nabespreking:	De duo's vergelijken hun antwoorden met de antwoorden van een ander duo. Eventuele verschillen bespreken ze in de groep. Ze proberen binnen hun groep tot consensus te komen.

EXTRA STOF

- Mocht u tijd over hebben, of zijn er leerlingen die meer te weten willen komen over natievorming, dan is opdracht 12 een interessante opdracht.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting van het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop, dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leertekst uit het leerboek).

Hoofdstuk 8 – Economische integratie

DOELEN HOOFDSTUK 8

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- wat economische integratie inhoudt.
- de verschillen tussen natuurlijk en politieke integratie te omschrijven.
- verschillende vormen van politieke integratie te herkennen.
- de gevolgen van economische integratie te herkennen.
- voor en nadelen van globalisering te benoemen.

VAARDIGHEIDSDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- een eigen mening te vormen voor wat betreft globalisering.
- een onderzoekje te doen naar de gevolgen van globalisering voor Aruba.

Lessenoverzicht hoofdstuk 8

Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Bedrijven in de wereld Opdracht 2: De multinationale onderneming	
	Leerboek	Intro 8.1. Economische integratie	1 2
2	Werkboek	Opdracht 3: Economische integratie Opdracht 4: Vormen van politieke integratie Opdracht 5: Stijgende voedselprijzen	
	Leerboek	8.2. Natuurlijke en politieke integratie tussen staten en naties	3 t/m 7
3	Werkboek	Opdracht 6: 'Global culture' Opdracht 7: 'Global village' Opdracht 8: Oorzaak en gevolg Opdracht 9: Voor- en nadelen van globalisering Opdracht 10: Globalist of anti-globalist Opdracht 11: Gevolgen van globalisering voor de Arubaanse cultuur Opdracht 12: Leer de begrippen Samenvatting	
	Leerboek	8.3. Van economische integratie naar globalisering	8 t/m 13

Les 1

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen waarom bedrijven vestigingen in andere landen starten. Wat economische integratie is en welke gevolgen het naar elkaar toegroeien van landen heeft.

Lessuggesties:

ORIËNTATIEFASE

- Ter introductie van dit hoofdstuk gaan de leerlingen meteen aan de slag met opdracht 1.

Opdracht 1: Bedrijven in de wereld

Vorbereiding:	Laat de leerlingen bron 1 van hun leerboek bestuderen.
Uitvoering:	In tweetallen maken ze de opdracht.
Nabespreking:	Opdracht 1b wordt klassikaal nabesproken.

- Laat de leerlingen de inleiding en de doelen van het hoofdstuk doornemen. Houd een kort klassengesprek waarin je de leerlingen de link tussen bron 1 en de leerdoelen van het hoofdstuk laat bedenken.
- Laat de leerlingen opdracht 2 maken.

Opdracht 2: De multinationale onderneming

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de leertekst van paragraaf 8.1.
Uitvoering:	In tweetallen maken de leerlingen de opdracht.
Nabespreking:	De hele opdracht wordt klassikaal nabesproken. Schrijf de redenen voor het vestigen van bedrijven in meerdere landen op. Probeer bij iedere reden een voorbeeld te geven van een bedrijf op Aruba, dat zich om die reden op Aruba gevestigd heeft.

Les 2

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen het onderscheid te maken tussen natuurlijke en politieke integratie. Ook leren ze welke drie vormen van politieke integratie er zijn.

Lessuggesties:

VERWERVINGS- EN VERWERKINGSFASE

- Schrijf op de linkerkant van het schoolbord het begrip: natuurlijke integratie. Op de rechterkant van het bord komt het begrip: politieke integratie, te staan. Geef een leerling de rol van voorzitter. Een andere leerling krijgt de rol van notulist toegewezen. Laat de rest van de leerlingen brainstormen over de twee begrippen. De notulist schrijft op het bord wat er bij beide begrippen gezegd wordt. Zorg ervoor dat alle leerlingen de begrippen begrijpen.

Opdracht 3: Economische integratie	
Vorbereiding:	Laat de leerlingen het begin van de leertekst 8.2. doornemen.
Uitvoering:	De leerlingen maken individueel de opdracht. Eventuele vragen die ze hebben, mogen ze aan hun buurman/buurvrouw stellen.
Nabespreking:	Als de leerlingen de opdracht gemaakt hebben, checken ze hun antwoord bij een klasgenoot.

- Laat de leerlingen de leertekst 8.3. doornemen.
- Vervolgens maken de leerlingen geheel zelfstandig in groepjes van 3 de opdrachten 4 en 5.

HUISWERK

- Laat de leerlingen als huiswerk de tekst '8.4. doornemen. Ook gaan ze opdracht 11 uitvoeren. Wijs de leerlingen erop dat ze het antwoord op deze vraag de volgende les moeten kunnen presenteren aan de rest van de klas.

Les 3

Korte typering van de les:

De leerlingen leren wat de begrippen 'globalisering', 'global culture' en 'global village', betekenen. Ook gaan ze na wat het gevolg van economische integratie betekent voor een land als Aruba.

Benodigdheden:

- Touw
- A4 vel met globalist
- A4 vel met anti-globalist

Lessuggesties:

TOEPASSINGSFASE

- Houd een kort klassengesprek waarin u de begrippen bespreekt die in de begrippenlijst staan.
- Laat de leerlingen vervolgens opdracht 6 en 7 in tweetallen maken.

Opdracht 8: Oorzaak en gevolg

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de leertekst van paragraaf 8.4. over 'globalisering voor- en nadelen'.
Uitvoering:	De opdracht wordt in tweetallen uitgevoerd.
Nabespreking:	Een tweetal wordt uitgekozen om hun antwoord aan de rest van de klas te presenteren. Aanvullende opmerkingen worden gegeven door de rest van de klas.

- Laat de leerlingen in tweetallen opdracht 9 zelfstandig uitvoeren. De antwoorden worden klassikaal nabesproken.

Opdracht 10: Globalist of anti-globalist

Vorbereiding:	De leerlingen lezen de laatste alinea van paragraaf 8.4. door.
Uitvoering:	De opdracht wordt individueel uitgevoerd.
Nabespreking:	Leg in het midden van de klas een touw. Links van het touw leg je het A4 vel met het woord 'Globalist'. Rechts van het touw het A4 vel met het woord 'Anti-globalist'. De leerlingen gaan aan hun voorkeurskant staan. U als docent bent voorzitter. De leerlingen krijgen 10 minuten de tijd om elkaar te overtuigen van 'het globalist zijn' of 'het anti-globalist zijn'.

- Bouw een moment in, waarin de leerlingen het antwoord op opdracht 11 (dat ze als huiswerk gemaakt hebben) kunnen presenteren. Met name de opdracht waarin ze iemand, ouder dan 55 jaar ondervraagd hebben naar het cultuurverlies van Aruba als gevolg van globalisering, is interessant.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen de samenvatting in het werkboek invullen. (Wijs de leerlingen erop, dat ze hierbij gebruik kunnen maken van de leertekst uit het leerboek en van de begrippenlijst).

Hoofdstuk 9 & 10 – Een referendum houden

DOELEN HOOFDSTUK 9 & 10

KENNISDOELEN

In dit hoofdstuk leert de leerling:

- een aantal soorten referenda te onderscheiden.
- waar een referendum voor dient, en wanneer een referendum uitgevoerd wordt.
- hoe een referendum uitgevoerd moet worden.
- op welke manier de uitslag van een referendum bepaald wordt.

VAARDIGHEIDSDOELEN

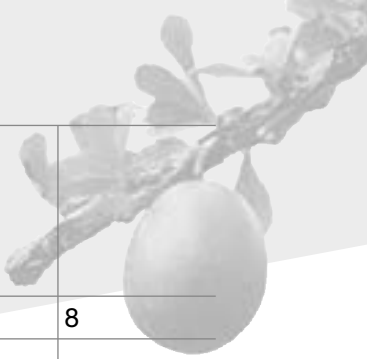
In dit hoofdstuk leert de leerling:

- zijn eigen invloed bij het meedoen aan een referendum te ervaren.
- zelf een referendum te organiseren.

Lessenoverzicht hoofdstuk 9 en 10

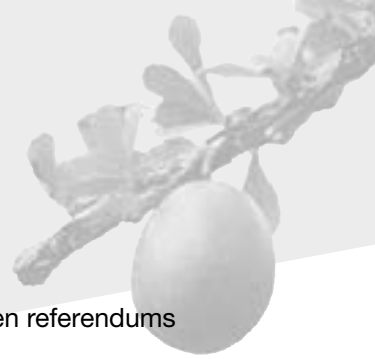
Les		Onderdelen	Bronnen
1	Werkboek	Opdracht 1: Voorbeeld van een referendum Opdracht 2: Waar of niet waar Opdracht 3: Bindend of niet bindend Opdracht 4: Soorten referenda	
	Leerboek	Intro 9.1. Het referendum 9.2. Soorten referendums	1 2 3 en 4
2	Werkboek	Opdracht 5: Het referendumonderwerp kiezen Opdracht 6: Deelvragen maken Opdracht 7: Informatie verzamelen	
	Leerboek	9.3. Het referendumonderwerp en de referendumvraag	5 en 6
3	Werkboek	Opdracht 8: Beantwoorden van de deelvragen Opdracht 9: Het formuleren van de referendumvraag Opdracht 10: Plan van aanpak maken	
	Leerboek	9.3. Het referendumonderwerp en de referendumvraag 9.4. Een referendum organiseren	5 en 6 7
4	Werkboek	Opdracht 11: Het referendumverzoek Opdracht 12: Welk referendum houden wij? Opdracht 13: Kiezen van de referendumcommissie	
	Leerboek	9.4. Een referendum organiseren	7

5	Werkboek	Opdracht 14: Voorbereidingen Opdracht 15: Een informatiecampagne starten Opdracht 16: Stemmen Opdracht 17: Stemmen tellen	
	Leerboek	9.4. Een referendum organiseren	8
6	Werkboek	Opdracht 18: De referenduitslag presenteren Opdracht 19: Reflecteren op het referendum	
	Leerboek	9.4. Een referendum organiseren	8

Les 1

Korte typering van de les:

In deze les leren de leerlingen wat de kenmerken van een referendum zijn en welke soorten referendums onderscheiden kunnen worden.

Lessuggestie:

ORIËNTATIEFASE

- Vertel de leerlingen dat de komende lessen zullen worden gebruikt om een referendum uit te voeren.
- Laat leerlingen opdracht 1 uitvoeren.

Opdracht 1: Voorbeeld van een referendum

Vorbereiding:	De leerlingen bekijken bron 1 uit het leerboek.
Uitvoering:	De leerlingen voeren individueel de opdracht uit.
Nabespreking:	Wat is een referendum en waarom wordt een referendum gehouden. Voer een klassengesprek hierover, zodat voor alle leerlingen het antwoord op deze vragen duidelijk is.

- Bespreek met de leerlingen de inleiding en de doelen van de hoofdstukken 9 en 10.
- Laat de leerlingen de leertekst 9.1. doornemen.
- Vervolgens gaan de leerlingen opdracht 2 en 3 uitvoeren. Beide vragen worden na uitvoering in duo's nabesproken.

Opdracht 4: Soorten referenda

Vorbereiding:	De leerlingen lezen paragraaf 9.2. door.
Uitvoering:	De leerlingen voeren in duo's de opdracht uit.
Nabespreking:	De leerlingen checken hun antwoord bij een ander duo.

HUISWERK

- Laat de leerlingen de leertekst 9.3. 'Het referendumonderwerp en de referendumvraag' thuis doornemen.

Les 2

Korte typering van de les:

De leerlingen gaan in deze les bij het gekozen referendumonderwerp deelvragen formuleren en informatie verzamelen.

Lessuggesties:

VERWERVINGS- EN VERWERKINGSFASE

- Laat de leerlingen vervolgens in groepjes van 4 of 5 aan het werk. U als docent formeert de groepjes. De rest van de les zijn de leerlingen bezig met het maken van de opdrachten 5, 6 en 7 in hun groepje. U ondersteunt waar nodig.

HUISWERK

- De leerlingen gaan thuis, in de bibliotheek of elders informatie verzamelen over het gekozen referendumonderwerp.

Les 3

Korte typering van de les:

De leerlingen gaan de referendumvraag formuleren en het plan van aanpak voor het uit te voeren referendum ontwerpen.

Lessuggesties:

- Laat de groepen leerlingen zelfstandig en in hun eigen tempo verder gaan met het uitvoeren van de opdrachten 8, 9 en 10. De opdrachten in het werkboek spreken voor zich.
- Wijs de leerlingen erop dat voor het uitvoeren van opdracht 10, de informatie uit het leerboek van paragraaf 9.4. bruikbaar is.
- U blijft de groepen ondersteunen door regelmatig bij de groepen te gaan zitten en eventueel ondersteuning te geven in het groepswerk.

HUISWERK

- De leerlingen voeren opdracht 11 uit. Bespreek met de leerlingen op welke dag het referendumverzoek ingeleverd moet worden (bijvoorbeeld de dag voor de eerstvolgende les).
- Bereid de leerlingen erop voor dat ze de volgende les hun referendumvraag moeten presenteren aan de klas. Als ze dit goed en overtuigend doen, kan het betekenen dat de klas ervoor kiest om hun referendum uit te gaan voeren.
- Eventuele hulpmiddelen die ze nodig hebben bij hun presentatie moeten ze tijdig doorgeven, zodat u de kans hebt om alles op tijd klaar te zetten.

Les 4

Korte typering van de les:

De leerlingen gaan hun referendumvraag presenteren aan de klas. De beste referendumvraag zal als het echte referendum uitgevoerd worden in de klas.

Benodigheden:

- Afhankelijk van wat de leerlingen nodig hebben voor hun presentatie (beamer, scherm, laptop)
- Een doos waarin alle strookjes verzameld kunnen worden.

Lessuggesties:

- Opdracht 12 wordt uitgevoerd.

Opdracht 12: Welk referendum houden wij?

Vorbereiding:	Laat de leerlingen eerst de presentatie voorbereiden door opdracht 12 a, b en c uit te voeren.
Uitvoering:	Vervolgens worden alle presentaties gehouden. Geef aan dat de presentatie niet langer dan 3 minuten mag duren. Stel een timekeeper aan.
Nabespreking:	Nadat alle presentaties uitgevoerd zijn, neemt u als docent de leiding bij de verkiezing van welk referendum uitgevoerd gaat worden. Als u bekend gemaakt hebt welk referendum uitgevoerd zal worden, wordt in overleg met de klas een datum afgesproken voor het referendum.

- Vervolgens gaat de klas beslissen welke leerlingen in de referendumcommissie komen te zitten. Hoe dit klassikaal uitgevoerd kan worden staat uitgewerkt in opdracht 13. U neemt de leiding bij deze opdracht.

Opdracht 13: Kiezen van de referendumcommissie

Vorbereiding:	Alle leerlingen schrijven 5 namen op van leerlingen die zij willen voordragen aan de referendumcommissie. Ook geven ze met + of ++ aan wie zij het geschiktst vinden.
Uitvoering:	De 5 leerlingen met de meeste kruisjes achter hun naam worden gekozen als referendumcommissie.
Nabespreking:	Zodra de namen bekend gemaakt worden zijn, trekken deze 5 mensen zich terug om opdracht 13b te kunnen uitvoeren.

HUISWERK

- Laat de leerlingen in de referendumcommissie beginnen met het voorbereiden van het referendum volgens opdracht 14. Zij hebben veel voorbereidingstaken.

Les 5

Korte typering van de les:

De leerlingen gaan in deze les vanuit hun toegewezen rol (als lid van de referendumcommissie, als waarnemer, als journalist, of als voor- en tegenstander) het referendum voorbereiden en uitvoeren.

Benodigdheden:

- Doos (om stembus van te maken)
- Papier (A4 vellen en A3 vellen)
- Potloden, stiften, lijm
- Rode potloden
- Videocamera, microfoon (afhankelijk van wat journalisten nodig hebben), mobiele telefoon met video-opties.

Lessuggesties:

- Laat de leerlingen vanuit hun toegewezen rol in groepen werken aan de opdrachten 14 en 15. Opdracht 15 hoeft door de leerlingen die in de referendumcommissie zitten, niet uitgevoerd te worden. Zij zullen hun handen vol hebben aan het voorbereiden van het referendum zoals uitgewerkt in opdracht 14.

TOEPASSINGSFASE

- Als alle groepen klaar zijn met opdracht 14 en 15, kan het referendum uitgevoerd worden. (opdracht 16). De referendumcommissie zorgt voor de organisatie hiervan.
- De referendumcommissie voert opdracht 17 uit. Dit gebeurt onder toezicht van de waarnemers en de docent. Het uitslagformulier wordt aan het einde van de les aan de docent overhandigd .

Les 6

Korte typering van de les:

De leerlingen krijgen te horen wat de uitslag van het referendum is. Vervolgens voeren ze een evaluatie uit, waarin ze reflecteren over de gang van zaken van het uitgevoerd referendum.

Benodigheden:

* Flap-over, laptop, beamer, white board, et cetera

Lessuggesties:

- De referendumcommissie presenteert de uitslag van het referendum. Ook in deze laatste les hebben de journalisten en waarnemers nog een taak te verrichten.
Nadat de uitslag van het referendum bekend is, krijgen de journalisten nog de gelegenheid om hun producten te presenteren.

EVALUATIEFASE

- Laat de leerlingen opdracht 19 uitvoeren.

Antwoordmodellen

Deel 2a Bestaansmiddelen en vrije tijd

Hoofdstuk 1 – Hoe ontwikkeld zijn wij?

Les 1, Opdracht 1: Sherida en Jean

- a. Na schooltijd besteden Sherida en Jean hun tijd verschillend. Vul die verschillen in.
 b. Vul in welke verschillen er te noemen zijn tussen het werk van de verzorgers van Sherida en Jean.

		Sherida	Jean
a	Na schooltijd	<ol style="list-style-type: none"> 1. Gaat vaak winkelen. 2. Belt op haar cel. 3. Speelt vaak op de computer. 4. Gaat eens per jaar op vakantie 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Voetbalt vaak met vrienden. 2. Helpt zijn moeder met het verkopen van gebakjes. 3. Gaat nooit op vakantie.
b	Werk van de verzorgers	<p>Vader en moeder hebben beiden een vaste baan.</p> <p>Vader werkt bij Setar.</p> <p>Moeder is schoonheids-specialiste.</p>	<p>Moeder en tante hebben beiden een parttime baan als schoonmaakster. Moeder verkoopt ook zelfgemaakte gebak.</p>

- c. Probeer in eigen woorden aan te geven wat het verhaal van Sherida en Jean te maken heeft met de titel van katern 2a 'Bestaansmiddelen en vrije tijd'.

Eigen inbreng van de leerlingen, let wel op formulering. U kunt in noodgevallen ook een voorbeeld geven.

Les 1, Opdracht 2: Meer en minder ontwikkeld

- b. Wat zijn inrichtingselementen?

Inrichtingselementen zijn dingen die door de mens zijn gemaakt en toegevoegd zijn aan de natuur. Eventueel verwijzen naar boek 1a hfdst 5.

Stad in de VS	<ol style="list-style-type: none"> 1. wegen 2. wolkenkrabbers
Stad in Aruba	<ol style="list-style-type: none"> 1. winkelcentrum 2. verharde wegen
Stad in Venezuela	<ol style="list-style-type: none"> 1. viaduct 2. plantsoen
Woonwijk in de VS	<ol style="list-style-type: none"> 1. stoep 2. lantaarnpalen
Woonwijk in Aruba	<ol style="list-style-type: none"> 1. elektriciteitspalen 2. onverharde wegen
Woonwijk in Venezuela	<ol style="list-style-type: none"> 1. flats 2. parkeerplaatsen

- c. Schrijf drie verschillen op die jullie zien tussen de steden

1. Hoogte van de gebouwen.
2. De infrastructuur en bijpassende verkeersdrukke (breedte van de wegen).
3. Combinatie van verschillende functies (wonen, werken, ontspanning) in VS en Venezuela gescheiden.

- d. Schrijf drie verschillen op die jullie zien tussen de woonwijken

1. Huizen netjes geordend (VS) of door elkaar (Venezuela en Aruba).
2. Flats of vrijstaande woningen.
3. Hoeveelheid groen.

Les 1, Opdracht 3: Welvaart, welzijn en ontwikkelingspeil

c. Als je kijkt naar de foto's van bron 3, hoe kun je dan zien dat welvaart en ontwikkelingspeil met elkaar te maken hebben? Geef twee voorbeelden.

1. De villawijk met grote huizen (veel geld) laat een hoog ontwikkelingspeil zien.

2. De grote brede straten, waar veel auto's (veel geld) kunnen rijden laten een hoog ontwikkelingspeil zien.

d. Als je kijkt naar de foto's van bron 3, hoe kun je dan zien dat welzijn en ontwikkelingspeil met elkaar te maken hebben? Geef twee voorbeelden.

1. Veel groen in wijken bevordert de gezondheid (het welzijn) en dus ook het ontwikkelingspeil.

2. Recreatiemogelijkheden (wandelpaden, winkelcentra) bevordert het welzijn van mensen en dus ook het ontwikkelingspeil.

Les 2, Opdracht 4: Het ontwikkelingspeil

a. Hoe hoger het BNP/hoofd van een land hoe *hoger* het ontwikkelingspeil is, omdat *er dan meer geld is voor alle noodzakelijke behoeften zoals scholen, woningen, ziekenhuizen, et cetera. Ook verdienen de mensen meer geld en dus kunnen zij beter leven.*

b. Hoe hoger het percentage werkzaam in de primaire sector in een land hoe *lager* het ontwikkelingspeil is, omdat *er dan een grote groep mensen een lager opleidingsniveau heeft, dat er weinig moderne industriële bedrijven of commerciële bedrijven zijn en dat er ook minder welvaart in het land is.*

c. Hoe hoger de werkloosheid in een land hoe *lager* het ontwikkelingspeil is, omdat *veel mensen geen werk hebben of kunnen krijgen en hierdoor in armoede moeten leven.*

d. Hoe hoger de zuigelingensterfte van een land hoe *lager* het ontwikkelingspeil is, omdat *de overheid en de ziekenhuizen niet genoeg geld krijgen/hebben om te zorgen dat er minder baby's sterven.*

e. Hoe hoger het percentage alfabeten van een land hoe *hoger* het ontwikkelingspeil is, omdat, *als in een land veel mensen niet kunnen lezen en schrijven, zij meestal geen goede banen krijgen om goed voor zichzelf en hun gezin te zorgen. Hierdoor kunnen allerlei problemen ontstaan.*

f. Het hoger het aandeel internetgebruikers van een land per inwoner hoe *hoger* het ontwikkelingspeil is, omdat *de meeste mensen dan genoeg geld verdienen om rond te komen en goed voor zichzelf te zorgen.*

Les 2, Opdracht 5: Aruba's ontwikkelingspeil berekenen en vergelijken met dat van andere landen.

a. Vul de gegevens van de landen in de tabel in.

Land	BNP/ Hoofd in US \$	Werkzaam in de primaire sector in%	Werkeloos- heid in %	Zuigeling- en sterfte in promille in %	Alfabeten in %	Aandeel internetge- bruikers per inwoner in %
Aruba	21.000	0	0.6	5.9	97	26.6
Colombia	1.450	30	13.	21.0	92.5	7.3
Dominicaanse Republiek	950	17	17.0	32.4	84.6	6.3
Jamaica	1.495	20.1	15.0	12.4	84.1	23.5
Nederland	25.940	4	6.0	5.0	99	54.2
Nederlandse Antillen	11.500	1	15.6	10.0	96.7	10.0
Puerto Rico	6.400	3	12.0	8.2	93.7	15.8
Trinidad en Tobago	3.870	23.5	10.4	24.3	98.6	10.6
Venezuela	3.020	13	17.1	22.2	93.4	5.7
VS	28.020	0.7	5.5	6.5	97	59.3

b. Bedenk een manier om een goede vergelijking te maken tussen het ontwikkelingspeil van vijf landen. Presenteer je resultaten in een staafdiagram.

Je zou op alle kenmerken punten van 1 (laag ontwikkelingspeil) tot 10 (hoog ontwikkelingspeil) kunnen geven. En vervolgens optellen en de totaalscores per land in een staafdiagram presenteren.

c. Landen met een laag ontwikkelingspeil zijn:

Dominicaanse republiek, Venezuela, Jamaica en Colombia (afhankelijk van de landen die je met elkaar vergelijkt).

d. Geef hier een verklaring voor.

Zie schema op volgende bladzijde, waarin punten toegekend zijn per factor (10 voor hoog ontwikkelingspeil). Totaalscore laat zien dat de bovenstaande drie landen de laagste totaalscore halen, dus het laagste ontwikkelingspeil hebben.

Land	BNP/ Hoofd in US \$	Werkzaam in de primaire sector in%	Werkeloos- heid in %	Zuigeling- en sterfte in promille in %	Alfabeten in %	Aandeel internetge- bruikers per inwoner in %	Totaal
Aruba	8	10	10	9	9	8	54
Colombia	3	2	5	4	7	3	24
Dominicaanse Republiek	2	5	2	1	6	2	18
Jamaica	3	4	4	5	5	7	28
Nederland	9	7	8	10	10	9	63
Nederlandse Antillen	7	9	3	6	9	4	38
Puerto Rico	6	8	6	7	8	6	41
Trinidad en Tobago	5	3	7	2	10	5	32
Venezuela	4	6	2	3	8	1	19
VS	10	9	9	8	9	10	55

Les 3, Verdiepingsopdracht 7: De overheid en het ontwikkelingspeil

- a. Geef twee voorbeelden waaruit blijkt dat de overheid van Aruba bezig is de infrastructuur te verbeteren.
1. Men is bezig de wegen te repareren en nieuwe wegen aan te leggen.
  2. Men bouwt volkswoningen en nieuwe kantoorgebouwen.
- b. Geef twee voorbeelden waaruit blijkt dat de overheid van Aruba bezig is voorzieningen te creëren.
1. Men investeert in vernieuwingen in het onderwijs in de *Ciclo Basico*.
  2. Men wil het medisch centrum in San Nicolas uitbreiden met een afdeling hartziekten.
- c. Geef twee voorbeelden waaruit blijkt dat de overheid van Aruba bezig is werkgelegenheid te scheppen.
1. Er worden afspraken gemaakt om nieuwe hotels te bouwen, hierdoor komen er meer banen.
  2. Men praat met de olieraffinaderij om meer Arubanen in dienst te nemen.

Les 3, Samenvatting

Om te weten hoe ontwikkeld een land is, moet je kijken naar het ontwikkelingspeil van een land. Dit wordt bepaald door de mate van *welvaart* en *welzijn* van de bevolking. Belangrijke kenmerken daarbij zijn het *BNP*, de *beroepsbevolking*, het *onderwijs*, de *gezondheidszorg* en de *werkloosheid*.

Hoe hoger het ontwikkelingspeil van een land des te hoger is het *BNP*, het aantal *alfabeten* en *internetgebruikers* en des te lager is de *werkloosheid*, de *zuigelingensterfte* en het *aantal mensen werkzaam in de primaire sector*.

De overheid kan het ontwikkelingspeil van een land beïnvloeden. Het verdelen van geld over de voorzieningen noemen we *allocatie van inkomsten*. Voorbeelden daarvan zijn: *scheppen van werkgelegenheid*, *creëren van voorzieningen* en het *investeren in de infrastructuur*.

Hoofdstuk 2 – Werken om te kunnen leven

Les 1, Opdracht 1: Beroep en inkomen

- a. Schrijf in de tabel hieronder de beroepen die je ziet op de foto's.
b. Schrijf daarachter welk inkomen bij welk beroep hoort. Schrijf ook op waarom je dat denkt.

Beroep	Inkomen	Dat denk ik, omdat
1. Huisarts/dokter	10.000,-	Eigen inbreng
2. Pilot	7.000,-	Eigen inbreng
3. Ingenieur	4.600,-	Eigen inbreng
4. Docent	4.500,-	Eigen inbreng
5. Politieagent	1.800,-	Eigen inbreng
6. Schoonmaakster	1.300,-	Eigen inbreng

- c. Probeer nu tenminste drie redenen te bedenken waarom er verschillen zijn in inkomen. Drie redenen zijn:

1. Opleidingsniveau
2. Verantwoordelijkheid
3. Werkervaring

Les 1, Opdracht 2: Beroepsbevolking

Welke gezinsleden behoren tot de actieve beroepsbevolking en welke tot de passieve beroepsbevolking?

Naam	Actieve beroepsbevolking	Passieve beroepsbevolking
Pedro	X	
Rebecca	X	
Sonsito	X	
Jason		X
Rita		X

Les 1, Opdracht 4: De beroepsbevolking van Aruba

- a. In 1960 bestond de actieve beroepsbevolking uit **16.500** personen.
In 2000 bestond de actieve beroepsbevolking uit **45.000** personen. (*schatting*)
- b. In 1960 bestond de passieve beroepsbevolking uit **14.500** personen.
In 2000 bestond de passieve beroepsbevolking uit **24.500** personen. (*schatting*)
- c. Kun je aangeven hoe groot het verschil is tussen de totale beroepsbevolking in 1960 en de totale beroepsbevolking in 2000?
Het verschil is 38.500 personen.
- d. Het aandeel **vrouwen** is het hardst gegroeid binnen de actieve beroepsbevolking. Een verklaring hiervoor is *dat er steeds meer Arubaanse vrouwen gaan werken, ook zijn er veel vrouwen van andere landen in Aruba komen werken.*

Les 1, Opdracht 6; Welke bedrijfstakken groeien het hardst?

- a. Schrijf tenminste drie bedrijfstakken op die gegroeid zijn en twee bedrijfstakken die zijn afgenomen.

Gegroeid: zakelijke dienstverlening, horeca, openbare dienstverlening en bouw.

Afgenomen: transport en communicatie, detail- en groothandel, industrie, gas, water, licht en overige.

- b. Welke bedrijfstak is het hardst gegroeid?

Openbare dienstverlening.

- c. Bedenk twee verklaringen waarom bedrijfstakken groeien en afnemen.

1. Grotere vraag naar de producten of diensten.

2. Weinig vraag naar de producten of diensten.

Les 2, Opdracht 7: Bruto- en netto-inkomen

- a. Onder het bruto-inkomen verstaan we *het inkomen waar nog belasting en premies over betaald moeten worden.*

- b. Onder het netto-inkomen verstaan we *het bedrag dat iemand aan inkomen ontvangt nadat belasting en premies zijn afgetrokken.*

- c. Hoeveel is het bruto-inkomen van Pedro? *Afl. 2.250,-*

Hoeveel is het netto-inkomen van Pedro? *Afl. 1.806,65*

Hoeveel is er aan belasting en premies betaald? *Afl. 443,35*

- d. Onder het neveninkomen verstaan we *het inkomen dat verdiend wordt met bijbaantjes.*

- e. Bereken het hoofdinkomen en het neveninkomen van de familie Croes per jaar. Wat is het totale netto-inkomen per jaar van de familie?

Hoofdinkomen per jaar $12 \times 3.000,- = 36.000,-$

Neveninkomen per jaar $12 \times 1.100,- = 13.200,-$

Totaal netto-inkomen per jaar $49.200,-$

Les 2, Opdracht 8: Verdeling van inkomen op Aruba

- a. Welk percentage van de bevolking verdient meer dan Afl. 75.000,- bruto per jaar?

10% Van de bevolking verdient meer dan Afl. 75.000,- bruto per jaar.

- b. Hoeveel procent van de bevolking verdient Afl. 30.000,- bruto of minder per jaar?

54% Van de bevolking verdient Afl. 30.000,- bruto of minder per jaar.

Les 2, Verdiepingsopdracht 9: Beloningssystemen

- a. Noteer in de tabel de beroepen en daarachter welk beloningssysteem zij hebben.

Beroep	Beloningssysteem
<i>Pool cleaner</i>	<i>Prestatie en overurencompensatie</i>
<i>Serveerder/waiter</i>	<i>Vastbedrag en prestatie</i>
<i>Telefonist</i>	<i>Vastbedrag</i>

Les 3, Opdracht 10: Bestedingspatroon

Vul het schema in, door de uitgaven van de familie Croes in de juiste categorie te plaatsen.

Soort uitgave	Bedragen	Totaal
Maandelijkse uitgaven	<i>Hypotheek 1.000,- Tel/internet 200,- Auto 350,- Water/elektra 400,- Zakgeld 60,-</i>	<i>2.010,-</i>
Dagelijkse uitgaven	<i>Voeding 635,- Drank 160,- Gezondheid 70,- Overige uitgaven 250,-</i>	<i>1.115,-</i>
Incidentele uitgaven	<i>Reparatie 50,- Drogist 65,- Studiekosten 300,-</i>	<i>415,-</i>
Persoonlijke uitgaven	<i>Recreatie 250,- Kleding 310,-</i>	<i>560,-</i>
Totaal		<i>4.100,-</i>

Wat zijn de vaste lasten per maand van de familie Croes?

De vaste lasten per maand: Afl. 2.745,-

(1000 + 635 + 400 + 200 + 160 + 350 = 2745)

Les 3, Opdracht 12: Budgetteren

a. Budgetteren is *het vastzetten van een hoeveelheid geld voor verschillende soorten uitgaven.*

b. Hoe moet een goed budget eruit zien?

Het is in balans, dit betekent dat er voldoende geld is om alle soorten uitgaven te bekostigen.

c. Maak hieronder het maandelijkse budget voor de familie Croes.

Inkomen en sparen		Uitgaven	
Maandelijkse netto-inkomen	<i>4.100,-</i>	Maandelijkse uitgaven:	<i>2.010,-</i>
Sparen	<i>0,-</i>	Dagelijkse uitgaven:	<i>1.115,-</i>
		Incidentele uitgaven:	<i>415,-</i>
		Persoonlijke uitgaven:	<i>560,-</i>
Totaal	<i>4.100,-</i>	Totaal	<i>4.100,-</i>

Welke tip zou je de familie Croes willen geven?

Minder uitgeven aan niet vaste lasten en persoonlijke uitgaven.

Les 3, Samenvatting

Alle mensen tussen de 15 en 65 jaar (60 jaar op Aruba) vormen samen de *beroepsbevolking*. Het deel daarvan dat niet kan of wil werken noemen wij de *passieve beroepsbevolking*. De groep mensen die wel kan werken noemen wij de *actieve beroepsbevolking*. De groep mensen die geen werk kan vinden valt onder de *werklozen*. Op je *loonstrookje* staat je inkomen vermeld. Als je van het *bruto*-inkomen belasting en premies aftrekt, houd je het *netto*-inkomen over. Bijna iedereen die werkt, verdient een *inkomen* of *salaris*. Sommige mensen hebben twee banen. Het geld dat zij verdienen met hun hoofdbaan noemen wij hun *hoofdinkomen*. Het geld dat zij verdienen met de bijbaan of andere inkomsten, noemen wij *neveninkomen*.

De manier waarop mensen hun geld uitgeven heet *bestedingspatroon*. Een groot deel van het inkomen van een gezin wordt besteed aan rekeningen die elke maand terugkomen. Deze uitgaven worden *maandelijkse uitgaven* genoemd. Daarnaast zijn er uitgaven die men elke dag moet doen. Deze heten *dagelijkse uitgaven*. De uitgaven die je elke dag en elke maand moet doen heten samen de *vaste lasten*.

Iedereen doet voor zichzelf uitgaven die niet noodzakelijk zijn. Dit noemen wij *persoonlijke uitgaven*. De hoeveelheid geld die je kunt uitgeven is je *koopkracht*. Een deel van je inkomen kun je naar de bank brengen om te bewaren voor later. Dit heet *sparen*. Om een goed overzicht te krijgen waaraan je jouw inkomen besteedt, moet je een *budget* maken.

Hoofdstuk 3 – De formele en informele sector

Les 1, Opdracht 1: Verdienen en bijverdienen?

a. Vul in welke advertenties en foto's bij groep 1 horen (verdienen) en welke bij groep 2 (bijverdienen)?

Groep 1 Verdienen	Groep 2 Bijverdienen
<i>A2Z Trading</i>	<i>Babysitter</i>
<i>VCB Security</i>	<i>Bijles Hulandes</i>
<i>Fantastic Flex Matras Co</i>	<i>Gana placa, cosmetics</i>
<i>Zoetwarenkraam (foto 3)</i>	<i>Dames havenstraat, promotiefolders toeristen (foto 2)</i>
<i>Krantenverkoper Boulevard (foto 4)</i>	<i>Lotto verkopen (foto 6)</i>
	<i>Autowasser San Nicolas (foto 1)</i>
	<i>Verkoop sieraden huis aan huis (foto 5)</i>

Les 1, Opdracht 2: De formele sector

Zijn de volgende beweringen juist of onjuist?

Bewering	J/O
In de formele sector werk je met een contract.	<i>J</i>
In de formele sector betaal je geen loonbelasting.	<i>0</i>
De Kamer van Koophandel hoort niet bij de formele sector.	<i>0</i>
In de formele sector hoef jij je niet aan regels te houden.	<i>0</i>
In de formele sector moeten bedrijven ziektekostenpremies betalen.	<i>J</i>

Les 1, Opdracht 4: De formele sector: voordelen en nadelen

a. Vul in het schema hieronder in, welke voordelen en nadelen van het werken in de formele sector, Bruce opnoemt.

Voordelen	Nadelen
<i>Hij krijgt elke maand een vast salaris.</i>	<i>Hij moet soms overwerken.</i>
<i>Hij werkt volgens een contract.</i>	<i>Hij kan niet zomaar thuisblijven.</i>
<i>Als hij ziek is, krijgt hij toch uitbetaald.</i>	<i>Hij kan zijn werktijd niet zelf bepalen.</i>
<i>Hij kan niet zomaar ontslagen worden.</i>	

Les 2, Opdracht 5: Informeel werken

a. Welke voordelen van informeel werken noemt Zola? En welke nadelen?

Voordelen:

Als zij geen zin heeft gaat ze niet werken.

Als ze CP heeft gaat ze ook niet werken.

Nadelen:

Als ze ziek is, krijgt ze niet uitbetaald.

b.

Zola werkt zeven (7) uur per dag.

Zola verdient 21,- florin zonder fooi per dag.

Zola verdient ongeveer 71,- florin met fooi per dag.

Les 2, Opdracht 6: Soorten werk

a. Geef bij ieder beroep aan of het gaat om: thuis verdienen, een informeel bedrijf en/of een informeel bijbaantje.

	A. Thuis bijverdienen	B. Informeel bedrijf	C. Informeel bijbaantje
Autowasser		X	X
Autoramen-/ ruitenwasser	X		X
Automonteur (bou di palo)	X	X	X
Computerreparatie thuis	X		
Helderziende	X	X	
Huiswerkbegeleider	X		
Huis aan huis verkoop sieraden enz.		X	X
Thuiskapster	X	X	
Klusjesman		X	X
Krantenverkoper		X	
Lootjesverkoper	X	X	X
Markkraampje		X	
Meubelmaker		X	
Naaister/klerenverstelster	X		
Verkoop van make-up producten		X	
Tuinman		X	X

Les 2, Opdracht 7: Informeel of formeel?

a. Bereken voor Isidoro de kosten van beide mogelijkheden, door de tabel hieronder in te vullen.

Kosten Juan Ras	Bedrag in Afl.	Kosten Rapido	Bedrag in Afl.
Prijs werkuitvoering	800,-	Prijs werkuitvoering	1.300,-
5 emmers verf	250,-	6 emmers verf	300,-
Totale kosten	1.050,-	Totale kosten	1.600,-

Les 3, Verdiepingsopdracht 9: Formele sector heeft baat bij de informele sector.

Schrijf vier redenen op, waaruit blijkt dat de formele sector baat heeft bij de informele sector.

1. *Artikelen en materialen die in de formele sector gebruikt worden, koopt men vaak in de informele sector.*
2. *Werknemers die geen werk vinden in de formele sector, gaan vaak werken in de informele sector. Het geldt dat zij verdienen, besteden zij weer in de formele sector.*
3. *Bedrijfjes in de informele sector, werken vaak met bedrijven in de formele sector. Bijvoorbeeld onderaannemers en klusjesbedrijven in de bouw.*
4. *Activiteiten die in de formele sector veel tijd kosten maar weinig geld opleveren, worden vaak in de informele sector gedaan.*

Les 3, Samenvatting

In onze economie kun je op twee manieren werken: formeel of informeel.

Het deel waar alles volgens de officiële regels wordt gedaan, noemen wij de *formele sector*. Het deel waar niet volgens de officiële regels gewerkt wordt, noemen wij de *informele sector*. Officiële bedrijven schrijven zich in bij de *Kamer van Koophandel en Nijverheid*. Daarnaast moeten zij ook *loonbelastingen* en *ziektekostenpremies* betalen.

Afspraken tussen partijen worden in de *formele sector* meestal vastgelegd in een *contract*. Enkele voordelen van het werken in de officiële sector zijn *een maandelijks vast salaris, uitbetaling bij ziekte en je kunt niet zomaar ontslagen worden*.

Ook werken in de *informele sector* heeft soms zijn voordelen. Je hoeft bijvoorbeeld niet te *werken* als je geen zin hebt. Werken in de *informele sector* heeft ook enkele grote nadelen. Je hebt geen *contract*.

Ze kunnen jou dus op elk moment *ontslaan*. Daarnaast krijg je geen *salaris* als je *ziek* bent.

Hoofdstuk 4 – Kiezen voor een beroep

Les 1, Opdracht 2: Arbeidsmotieven

Lees onderstaande uitspraken van werknemers in de linkerkolom en verbind ze met de arbeidsmotieven in de rechterkolom.

a. Leticia is 35 jaar. Ze werkt als manager bij personeelszaken in het Marriott Hotel. Niet altijd kon ze haar eigen ideeën doorvoeren. Daarom is ze nu haar eigen adviesbureau begonnen.	1. Het verdienen van een inkomen. <i>Hoort bij b. Eric</i>
b. Eric heeft zijn diploma EPI unit technico behaald. Hij wil zo snel mogelijk werken, want hij wil graag een brommer 'double lite' kopen.	2. Je nuttig maken. <i>Hoort bij d. Sergio</i>
c. Roline heeft een tweeling van twee jaar, die halve dagen op de crèche zit. Ze werkt vier ochtenden als secretaresse bij een advocatenkantoor. De gezelligheid vindt ze belangrijker dan het inkomen.	3. Het hebben van aanzien en invloed. <i>Hoort bij e. Cindy</i>
d. Sergio wil snel zijn studie geneeskunde afmaken, want hij wil dokter worden in een arm land, waar weinig geld uitgegeven wordt aan gezondheidszorg.	4. Het hebben van sociale contacten. <i>Hoort bij c. Roline</i>
e. Cindy wil graag bij het Ministerie van Onderwijs en Administratieve Diensten werken. Ze wil veel veranderen aan het onderwijs.	5. Plezier hebben in je vak en je er verder in willen ontplooiën. <i>Hoort bij a. Leticia</i>

Les 1, Opdracht 3: Opleiding en werk

- a. Waarom hebben sommige personen een sterke positie op de arbeidsmarkt?
c. Ze voldoen aan de eisen voor een bepaalde baan.

Les 3, Opdracht 10: Functies van ondernemingen

Lees het interview en de leertekst over 'Meer dan alleen winst' door en geef aan hoe computer MAS de drie maatschappelijke functies vervult.

Functies	Computer MAS
Voorzien in behoeften	<i>Het levert allerlei computerdiensten aan klanten die dit nodig hebben.</i>
Welvaartsgroei	<i>Het betaalt belasting aan de overheid die dit weer kan investeren in de maatschappij. Ook koopt men allerlei producten van andere bedrijven, waardoor men in de economische ontwikkeling investeert.</i>
Scheppen van werkgelegenheid	<i>Door de grote vraag naar zijn producten en diensten worden er meer werknemers aangenomen.</i>

Les 3, Samenvatting

Je kiest voor een beroep om veel geld te *verdienen* of om je nuttig te maken voor anderen. Dergelijke redenen om voor een beroep te kiezen noemen we *arbeidsmotieven*. Andere voorbeelden daarvan zijn *het hebben van aanzien, het hebben van sociale contacten* of jezelf *ontplooiën*.

Het geheel van vraag naar arbeid en aanbod van arbeid noemen we de *arbeidsmarkt*. Meestal *verdienen* mannen *meer/ minder** dan vrouwen. Dat komt doordat *mannen vaak de beter betaalde banen krijgen, vrouwen vaak een baan hebben met minder verantwoordelijkheid* en *werkgevers zich vaak niet aan de regels houden en vrouwen minder betalen voor dezelfde baan als mannen*.

In de ene baan heb je meer aanzien dan in een andere. Je kunt ook zeggen dat het ene beroep meer *status/aanzien* heeft dan het andere. Factoren die daarop van invloed zijn:

1. *de duur en het niveau van de opleiding.*
2. *de hoogte van het salaris.*
3. *het aantal mensen waaraan leiding wordt gegeven.*

Ondernemingen ontvangen geld voor de verkoop van producten of diensten. Dit wordt *omzet* of *opbrengst* genoemd. *Winst* maakt een *onderneming* als de *opbrengst* hoger is dan de *kosten*.

De maatschappij heeft voordeel van goedlopende *ondernemingen*. Twee voorbeelden van deze voordelen zijn: *Zij betalen belasting waardoor de overheid inkomsten ontvangt.* En *zij nemen vaak meer werknemers in dienst waardoor zij de werkloosheid helpen bestrijden.*

Hoofdstuk 5 – Vrije tijd en consumeren

Les 2, Opdracht 4: Steeds meer vrije tijd

Knip de plaatjes en orden ze zo, dat er drie groepen ontstaan.

Groep 1: Transport/vervoer: auto, vliegtuig.

Extra plaatjes: trein, bus, tram, motorfiets, boot, helikopter.

Groep 2: Communicatie: telefoon, faxmachine.

Extra plaatjes: mobiele telefoon, e-mail, chatten.

Groep 3: Huishoudelijke apparaten: afwasmachine, magnetron.

Extra plaatjes: stofzuiger, mixer, wasmachine, wasdroger.

Les 3, Opdracht 6: De consumptiemaatschappij

a. Beschrijf aan de hand van bron 4 en de leertekst over 'Steeds meer consumeren' wat een consumptiemaatschappij is.

Een consumptiemaatschappij is *een samenleving waarin mensen in hun vrije tijd, veel niet noodzakelijke behoeften consumeren, en de consumptie-industrie een belangrijk bestaansmiddel vormt.*

Les 3, Opdracht 8: Leefstijl en consumptie

a. Geef in het schema hieronder aan op welke manier de reclamemaker de consument probeert over te halen om het product te kopen of van de dienst gebruik te maken. Geef ook aan voor welke consument het product of de dienst aantrekkelijk is.

Reclame	Wijze waarop	Consument
1. Poster skateboarden	<i>Met pakkende beelden van sportieve/hippe mensen.</i>	<i>Mensen die avontuurlijk zijn en van skateboarden houden.</i>
2. Summer Fun	<i>Beelden van vrolijke mensen, die lol hebben.</i>	<i>Jonge mensen die van gezelligheid houden.</i>
3. Wendy's	<i>Lekker uitzierende foto's van assortiment eten en drinken.</i>	<i>Mensen die van fastfood houden of het willen proberen.</i>
4. Accessoires winkel Venus	<i>Mooie jonge vrouw met trendy tassen.</i>	<i>Een jonge trendy vrouw die er goed wil uitzien en van mooie tassen houdt.</i>
5. Level 1	<i>Uitdagende afbeelding van computer met nieuw computerspel.</i>	<i>Mensen (jongeren) die van computerspelletjes houden.</i>
6. Arnette	<i>Jongere op skateboard en mooie/stoere zonnebril.</i>	<i>Avontuurlijke jonge mensen die ook een beetje stoer (willen) zijn.</i>

Les 3, Samenvatting

Op een dag doe je veel verschillende activiteiten. Veel activiteiten zijn noodzakelijk of verplicht. Maar gelukkig is er ook ruimte voor vrijetijdsbesteding. Dat betekent dat *je tijd over hebt om allerlei activiteiten te doen die meestal niet verplicht zijn*. Wandelen, knutselen of sporten noemen we *actieve* vrijetijdsbesteding. Naar een film of een voetbalwedstrijd kijken is *passieve* vrijetijdsbesteding. Als je geld uitgeeft is er sprake van *consumptieve* vrijetijdsbesteding.

Enkele verschillen in de vrijetijdsbesteding van vroeger en nu zijn: .... *eigen inbreng a.d.h.v. opdracht 3*.

De *ontwikkeling in de techniek* heeft ook een steentje bij gedragen.

Omdat het nu veel beter met mensen gaat, geven ze meer geld uit aan *niet noodzakelijke* wensen en behoeften.

We geven miljoenen uit aan *sporten, reizen en uitgaan*. De consumptie industrie speelt hierop in. Wij maken deel uit van de *consumptie maatschappij*.

We hebben veel keuze en kiezen iets wat bij onze *leefstijl* past. Wat je kiest hangt af van: *je koopkracht, je opvoeding en de subgroep waarbij je hoort*.

Hoofdstuk 6 – Afspraken maken en conflicten oplossen

Les 1, Opdracht 1: Problemen op het werk

- a. Lees bron 1. Welk probleem wil Jose op zijn werk oplossen?

Jose wil *niet meer, minder salaris krijgen als zijn collega's die hetzelfde werk doen.*

- b. Hoe beschrijf jij de relatie tussen Jose en zijn baas?

De relatie tussen Jose en zijn baas *is niet zo goed, is moeizaam/moeilijk, is onduidelijk..*

Les 1, Opdracht 2: De arbeidsovereenkomst

- a. Welke taken moet Jeremy als bewaker vervullen? Gebruik de taken uit bron 2. Je kunt er nog meer taken bij bedenken.

TAKEN

Klanten in de gaten houden.

De werknemers ondersteunen bij het openen en afsluiten van de zaak.

Controleren of alle ramen en deuren goed afgesloten zijn.

Controleren of alle elektrische apparaten goed zijn uitgedaan.

De alarmcentrale van General Security waarschuwen als er iets fout gaat.

- b. Wat mag hij wel en niet tijdens zijn werk? Denk aan afspraken over wegblijven van werk, te laat komen, vakantie, pauze, cursussen, reisvergoeding, ziekte enzovoorts.

Hij mag voor de middaglunch een half uur pauze houden.

Hij mag het toilet in de zaak gebruiken.

Hij mag af en toe zitten als hij moe wordt, maar niet te lang.

Hij mag niet te laat komen.

Hij mag niet wegblijven zonder geldige reden en dient dit door te geven aan de baas.

Hij mag niet roken en ook geen alcohol of drugs gebruiken op het werk.

Hij mag de klanten niet lastig vallen.

- c. Wat gaat Jeremy verdienen en wat zijn zijn werktijden?

Jeremy verdient afl. 10,- per uur.

Zijn werktijden zijn van 8.30 uur t/m 12.30 uur en van 13.00 uur t/m 17.00 uur.

Les 1, Opdracht 3: Functie arbeidsovereenkomst

a. Wat is de functie van een arbeidsovereenkomst?

Hierin worden alle afspraken tussen werknemer en werkgever vastgelegd. Hierdoor weten beiden partijen waar zij aan toe, dus wat hun rechten en plichten zijn.

b. Noem twee voordelen van een arbeidsovereenkomst voor de werkgever:

- 1. Er staat duidelijk in wat de werknemer moet doen en wat zijn werktijden zijn.*
- 2. Hij kan de werknemer aanspreken als die zich niet aan de afspraken houdt.*

c. Noem twee voordelen van een arbeidsovereenkomst voor de werknemer:

- 1. Hij kan niet zomaar ontslagen worden.*
- 2. Er is duidelijkheid over het werk dat hij moet doen en zijn salaris staat vast.*

Les 1, Opdracht 4: De CAO

a. Wat is het verschil tussen een CAO en een arbeidsovereenkomst?

*In een arbeidsovereenkomst staan de afspraken tussen de werkgever en een individuele werknemer.
In een CAO staan de afspraken tussen de werkgever en alle werknemers en de werknemersvakbond.*

b. Probeer drie zaken te noemen die volgens jullie in een CAO thuishoren. In de CAO horen thuis:

- 1. De algemene werkcondities.*
- 2. De afgesproken salarissen en periodieken.*
- 3. De vakantieperioden en de hoogte van de vakantie-uitkering.*

Les 2, Opdracht 5: Arbeidsconflicten

a. Bedenk drie voorbeelden van een arbeidsconflict waarbij de oorzaak bij de werknemer ligt.

b. Bedenk drie voorbeelden van een arbeidsconflict waarbij de oorzaak bij de werkgever ligt.

a. De werknemer	b. De werkgever
<i>Ongeoorloofd wegblijven.</i>	<i>Niet op tijd uitbetalen van de lonen en overuren.</i>
<i>Steeds te laat op het werk komen.</i>	<i>Werkgever ontslaat werknemer zonder reden.</i>
<i>Onder invloed van alcohol of drugs op het werk verschijnen.</i>	<i>Werkgever houdt zich niet aan afspraken in contract.</i>
<i>Et cetera</i>	<i>Et cetera</i>

Les 3, Samenvatting

De **werknemer** moet tijdens zijn werkuren goed werk leveren voor zijn baas.

In de **arbeidsovereenkomst** die hij met zijn baas gesloten heeft, staat precies wat hij moet doen. De baas is zijn **werkgever**. Beiden zijn vaak lid van een organisatie die hun belangen behartigt. Voor degene die bij een baas werkt is dat de **werknemersvakbond**. Voor de baas is dat de **werkgeversvereniging**.

De afspraken die deze verenigingen maken worden opgenomen in een **Collectieve arbeidsovereenkomst of CAO**. Mensen die bij de overheid werken worden **ambtenaren** genoemd.

Hun rechten en plichten staan in de **Landsverordening Materieel Ambtenarenrecht (LMA)**. Wanneer de werknemer zich niet aan de gemaakte afspraken houdt, kan de werkgever hem zijn **ontslag** geven.

Er kan een **arbeidsconflict** ontstaan wanneer de werkgever zich niet aan de CAO houdt. Wanneer er tussen beide partijen geen oplossing is voor een conflict, kunnen zij de **landsbemiddelaar** vragen om te bemiddelen. Als dit niet lukt, kunnen zij de **rechter** vragen om een uitspraak te doen over het conflict.

Hoofdstuk 7 – De overheid en de economie

Les 1, Opdracht 2: Welke rol speelt de overheid?

a. Welke rol speelt de overheid in het economisch spel?

De overheid moet ervoor zorgen dat de economie stabiel blijft en moet ook economische groei stimuleren.

b. In de leertekst staan vier taken. Welke van deze taken wordt in bron 2 en 3 omschreven?

Bron 2: Het aanbieden van diensten en het scheppen van werkgelegenheid.

Bron 3: Het bewaken van de economische spelregels.

Les 2, Opdracht 3: Maatregelen

a. Wat hoort bij elkaar? Verbind met een lijn de maatregelen en voorbeelden die bij elkaar horen.

<i>Maatregelen</i>	<i>Voorbeelden</i>
1. Belastingvoordelen <i>Voorbeeld c. taxholiday.</i>	a. Goedkope huurwoningen door FCCA
2. Het verstrekken van subsidies aan bedrijven en instellingen <i>Voorbeeld d. visserijcentrum Hadicurari.</i>	b. Minister verlaagt accijnzen, brandstofprijzen blijven . ongewijzigd
3. Het creëren en beschikbaar stellen van fondsen <i>Voorbeeld a. huurwoningen FCCA</i>	c. Taxholiday voor Valero, men betaalt geen belasting.
4. Prijsafspraken <i>Voorbeeld b. verlagen van prijzen</i>	d. Visserijcentrum Hadicurari

Les 2, Opdracht 5: Meer toeristen

a. Bereken de absolute afname van de verblijftoeristen tussen 1999 en 2005.

Absolute toename verblijftoeristen is 200.000.

b. Bereken de absolute toename van de cruisetoeeristen tussen 1999 en 2005.

Absolute toename cruisetoeeristen is 258.863.

Les 3, Samenvatting

Een belangrijke rol voor de overheid is ervoor te zorgen dat er voldoende *welvaart* en *welzijn* is voor de bevolking.

De overheid heeft enkele belangrijke taken:

- *Het opstellen en bewaken van economische spelregels voor producenten en consumenten;*
- *Het opstellen van ontwikkelingsplannen en het scheppen van werkgelegenheid;*
- *Het aanbieden van diensten aan producenten en consumenten.*

In het *ontwikkelingsplan* vertelt de overheid wat zij gaat doen om de economie te stimuleren. De ministers bepalen dit met elkaar en nemen maatregelen om economische ontwikkeling en groei te stimuleren. Dit zijn zogenaamde *stimuleringsmaatregelen*.

Het *toerisme* is belangrijk voor Aruba. De overheid neemt verschillende stappen om dit te stimuleren.

Voorbeelden van stappen zijn:

- *De oprichting van een speciaal bureau voor toerisme, de Aruba Tourism Authority;*
- *De benoeming van een minister van toerisme op het toerismebeleid te laten uitvoeren;*
- *De jaarlijkse begroting van miljoenen guldens zodat ATA Aruba in het buitenland kan promoten.*

Om welvaart en welzijn zoveel mogelijk te verdelen over Aruba worden er *regioplannen* opgesteld. Bij het opstellen hiervan dient de overheid rekening te houden met de volgende factoren: *infrastructuur, bedrijvigheid, arbeidsmarkt, voorzieningen, het milieu* en de *kosten*; rekening houden met de toekomst is hierbij belangrijk. Het gaat dan om *duurzame* ontwikkeling.

Hoofdstuk 8 – Vakantie

Les 1, Opdracht 1: Soorten vakanties

Welke soort vakantie past het beste bij elke foto?

Foto	Soort vakantie
1	<i>Sportvakantie</i>
2	<i>Strandvakantie</i>
3	<i>Cultuurvakantie</i>
4	<i>Avontuurlijke vakantie</i>
5	<i>Ecovakantie</i>
6	<i>Zeilvakantie</i>
7	<i>Shopvakantie</i>
8	<i>Ecovakantie</i>

Les 1, Opdracht 2: Reizen kost geld.

- a. Geef drie redenen waarom je geld moet uitgeven als je op reis gaat.
- 1. Eigen inbreng, bijv. het betalen van vliegtickets, transport et cetera*
  - 2. Eigen inbreng, bijv. accommodaties zoals hotel, et cetera*
  - 3. Eigen inbreng, bijv. eten drinken, excursies et cetera...*
- b. Niet iedereen kan alle reiskosten meteen of zelf betalen. Op welke andere manieren kan een reis betaald worden?
- Geld lenen van familie, geld lenen van de bank, de vakantie in termijnen betalen, een vakantie winnen.*
- c. In welke van de voorbeelden in bron 2 betaalt de reiziger niet zelf?
- Het voorbeeld van de Arubaanse Zwemploeg.*
- Het voorbeeld van Island Finance.*

Les 1, Opdracht 4: Reizen en betalen

- a. Bereken wat deze vakantie uiteindelijk heeft gekost?
- Lening: Afl. 5000,-
Rente per jaar: 15% van Afl. 5000,- = *Afl. 750,-*
Rente bij drie jaar = *Afl. 2.250,-*
Totaal: geleend bedrag + rente = *Afl. 7.250,-*
- b. Bereken hoeveel vader Croes per maand moet betalen?
- De familie Croes moet *Afl. 201,38* per maand betalen.
- c. Bereken hoeveel je terug moet betalen bij een termijn van 5 jaar. Je kunt ook gebruik maken van de volgende formule:
- Geleend bedrag + (% bedrag x aantal jaren) = Terug te betalen bedrag.
Het bedrag dat je per termijn van vijf jaar moet terugbetalen is *Afl. 8.750,-*
- d. Wat is het verschil tussen een lening voor drie en een voor vijf jaar?
- Het verschil is: *Afl. 1.500,-*
- e. Waarom heeft vader Croes voor een lening van drie jaar gekozen?
- Omdat *hij minder rente betaalt of sneller aflost. (eigen inbreng van leerlingen)*

Les 2, Opdracht 5: Relatieve afstand

- a. Bereken de absolute afstand tussen Aruba en Puerto Rico. (Zie atlas kaart 49)
De absolute afstand is *ongeveer 768 km.*
- b. Wat is de relatieve afstand tussen Aruba en Puerto Rico?
De relatieve afstand is 2.25 uur.
- c. Bereken de absolute afstand tussen Aruba en Sint Vincent?
De absolute afstand is *ongeveer 957 km.*
- d. Wat is de relatieve afstand tussen Aruba en Sint Vincent?
De relatieve afstand is 9.55 uur/ 9 uur en 55 minuten.
- e. Vergelijk de relatieve afstanden met elkaar.
De relatieve afstand bij opdracht 5b is *kleiner* dan die in opdracht 5d.

Les 2, Opdracht 6: 'Do it Caribbean'

- a. Vul in de eerste kolom de pluspunten en de minpunten van Puerto Rico in.
- b. Vul in de tweede kolom in of het gaat om een natuurlijke attractie, culturele attractie, speciale attracties of om accommodatie, infrastructuur en voorzieningen.
- c. Vul op dezelfde manier het schema voor Jamaica in.
- d. Doe hetzelfde voor jouw gekozen vakantieland in het Caribisch Gebied (opdracht 3).

Puerto Rico

Pluspunten:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • Accommodatie in alle prijsklassen. • De zon schijnt altijd. • <i>Opwindend nachtleven.</i> • <i>Grote natuurpark El Yunque.</i> • <i>Oude centrum San Juan.</i> • <i>Grote Shopping malls dag en nacht.</i> • <i>Allergrootste radiotelescoop.</i>	Accommodatie Zon <i>Voorziening</i> <i>Voorziening/ natuurlijke attractie</i> <i>Culturele attractie</i> <i>Voorziening/speciale attractie</i> <i>Speciale attractie</i>
Minpunten	
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Van mei t/m oktober orkaanseizoen.</i> • <i>Namaak Nike en Von Dutch.</i> • <i>Minder Engels gesproken.</i>	<i>Natuurlijke attractie</i> <i>Minpunt</i> <i>Minpunt</i>

Jamaica

Pluspunten:	Het gaat hierbij om:
<ul style="list-style-type: none"> • Kingston als centrum van cultuur en zakenleven. • Kingston als bruisend 'nightlife'. • <i>Lekkere temperatuur.</i> • <i>Ongerepte natuur en exotische vogels.</i> • <i>Verschillende soorten sportactiviteiten.</i> • <i>Plantages met grote landhuizen.</i> • <i>Bob Marley Mausoleum.</i>	Culturele attractie en voorzieningen Voorzieningen <i>Natuurlijke attractie</i> <i>Natuurlijke attractie</i> <i>Speciale attractie</i> <i>Culturele attractie</i> <i>Culturele attractie</i>

Minpunten	
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Bussysteem is een chaos.</i> • <i>Slechte wegen.</i> • <i>Onveilige plaatsen.</i> • <i>Veel regenval in de bergen.</i> 	<i>Voorziening</i> <i>Infrastructuur</i> <i>Voorziening</i> <i>Natuurlijk minpunt</i>

Les 2, Opdracht 7. Minpunten van Aruba

In paragraaf 8.3 worden twee minpunten van Aruba genoemd.

a. Welke zijn deze?

1. *Slechte wegen*

2. *Slechte routeaanduiding*

Les 3, Samenvatting

Als mensen van de ene plaats of land naar een andere reizen om zich te ontspannen, heet dit *vakantie*. Er zijn verschillende soorten vakanties; voorbeelden daarvan zijn: *cultuurvakantie*, *sportvakantie*, *strandvakantie*, *ecovakantie*, *avontuurlijke vakantie* en *'shop till you drop' vakantie*. Voordat men voor een vakantiegebied kiest, kijkt men meestal naar drie factoren, *de ligging*, *de prijzen* en de *reisafstand*. Een vakantiegebied is populair als er veel verschillende attracties zijn. Het kan gaan om culturele attracties, *natuurlijke* attracties of *speciale* attracties. We noemen dit toeristische *attracties*.

Een vakantiegebied moet toeristen kunnen ontvangen. Drie zaken zijn daarbij belangrijk. Er moet voldoende *accommodaties* zijn. De *infrastructuur* moet goed zijn, zodat mensen het gebied goed kunnen bereiken. Toeristen willen graag van alles kunnen kopen en ook naar een bank gaan om geld te wisselen. Daarom is het belangrijk dat er voldoende *voorzieningen* zijn.

Als een vakantiegebied heel gunstig is voor toeristen dan heeft het veel *pluspunten* of *pull factoren*. Als toeristen een gebied als onveilig ervaren of ze vinden dat een gebied veel te duur is, dan spreek je van minpunten of *pushfactoren*.

Voor landen met vakantiegebieden is het belangrijk om te weten hoe de *concurrentiepositie* is. Hoe beter deze positie, des te meer toeristen er zullen komen.

Hoofdstuk 9 & 10 – Het kiezen van een vakantie bestemming!

Intro, Opdracht 1: Op vakantie

Waarom is het voorbereiden van een vakantie een vorm van onderzoek doen? Geef twee redenen.

- 1. Eigen inbreng: bijv. je gaat allerlei informatie verzamelen en ordenen.*
- 2. Eigen inbreng: bijv. je gaat verschillende bestemmingen met elkaar vergelijken.*

De overige opdrachten kunnen door de leerlingen zelfstandig ingevuld worden.

Verdiepingshoofdstuk

Hoofdstuk 9 & 10 – Vergelijking tussen twee landen: een posterpresentatie

De opdrachten kunnen door de leerlingen zelfstandig ingevuld worden.

Antwoordmodellen

Deel 2b Burger en bestuur

Hoofdstuk 1 – Bestuur, Rechten en Plichten

Les 1, Opdracht 1: Besturen

1. Schrijf op welke verschillen er tussen de drie genoemde samenlevingen zijn.

Maya's / Azteken	Asantehene	Guanahani / Taíno
1. <i>Indianen</i>	<i>Afrikanen</i>	<i>Indianen</i>
2. <i>Koning met raadgevers</i>	<i>Koning met priesters etc.</i>	<i>Absolute heerser</i>

2. Schrijf op welke overeenkomsten er tussen de drie genoemde samenlevingen zijn.

Maya's / Azteken	Asantehene	Guanahani / Taíno
1. <i>Koning</i>	<i>Koning</i>	<i>Dorpshoofd</i>
2. <i>Diensplicht</i>	<i>Diensplicht</i>	
3. <i>Belasting betalen</i>	<i>Belasting betalen</i>	

Les 1, Opdracht 2: Waarom besturen nodig zijn

Hieronder zie je enkele uitspraken die een antwoord moeten geven op de vraag waarom er een bestuur nodig is in een samenleving? Kruis het juiste antwoord aan.

Een bestuur is nodig omdat:

- *hierdoor de samenleving beter georganiseerd zal zijn.*

Les 1, Opdracht 3: Bestuursvormen

a. Wat verstaan wij onder een bestuursvorm?

De manier waarop een samenleving bestuurd wordt.

b. Sommige besturen worden gekozen. Andere besturen worden door opvolging aangewezen. Geef nu van beide soorten bestuur een voorbeeld. Noem daarbij het land en de titel van de persoon.

Bestuur	Land	Titel
Gekozen bestuur	<i>Verenigde Staten van Amerika</i>	<i>President</i>
Door opvolging aangewezen bestuur	<i>Nepal</i>	<i>Koning</i>

Les 2, Opdracht 5: Soorten rechten

In het leerboek heb je over verschillende soorten rechten gelezen. Deze rechten hebben vaak met jouw dagelijkse leven te maken. Probeer de onderwerpen hieronder in de juiste kolom te plaatsen.

Burger rechten	Politieke rechten	Economische rechten	Sociale rechten	Culturele rechten
<i>Naar de kerk gaan</i>	<i>Stemmen op een partij</i>	<i>Een bedrijf starten</i>	<i>Naar school gaan</i>	<i>Naar de bioscoop gaan</i>
<i>Je mening uiten</i>	<i>Verkiezingen organiseren</i>	<i>Lid van een vakbond</i>	<i>Eten en drinken</i>	<i>Een museum bezoeken</i>
<i>Zich veilig voelen</i>				
<i>Gelijke behandeling</i>		<i>Een baan hebben</i>	<i>Leerplicht</i>	
<i>Niet gearresteerd worden</i>			<i>In een huis wonen</i>	
			<i>De dokter bezoeken</i>	

Les 2, Opdracht 6: Wereldburger en wereldbestuur

c. Kun je voorbeelden geven van wereldbesturen?

V.N. FIFA, IOC, IAAF, et cetera

Les 3, Opdracht 8: De VN als wereldbestuur

a. Schrijf twee redenen op, waarom de Verenigde Naties als een wereldbestuur werkt.

- 1. Het is een internationale organisatie waarbij de meeste landen aangesloten zijn.*
- 2. Het moet er voor zorgen dat alle landen zich aan de internationale regels houden.*
- 3. Het houdt zich bezig met allerlei internationale zaken tussen landen.*

b. Schrijf de kerndoelen van de Verenigde Naties op.

- 1. De handhaving van internationale vrede en veiligheid.*
- 2. Het ontwikkelen en bevorderen van vriendschappelijke relaties tussen alle landen*
- 3. Het bevorderen van internationale samenwerking op allerlei gebieden.*
- 4. Het bevorderen van respect voor de mensenrechten en de vrijheden van alle mensen.*

c. Hoe probeert de VN haar doelen te bereiken? Geef tenminste drie manieren aan.

- 1. Eens per jaar een algemene ledenvergadering met alle leden te organiseren.*
- 2. Daarbij worden alle zaken die in de wereld spelen, besproken.*
- 3. Via haar organen proberen problemen in de wereld op te lossen.*
- 4. Door ervoor te zorgen dat alle landen zich zoveel mogelijk aan de internationale afspraken houden.*

Les 3, Opdracht 9: Secretaris-generaal van de VN.

a. Wat is de functie van de secretaris-generaal van de VN?

Hij leidt/coördineert het secretariaat van de Verenigde Naties.

b. Uit welk land komt de secretaris-generaal van de VN?

Zuid Korea .

c. Wat zou de reden zijn dat de secretaris-generaal van de VN elke keer uit een ander land komt?

Voorbeeld antwoord: Om te zorgen dat alle landen de kans krijgen het VN secretariaat te leiden waardoor er zoveel mogelijk ongelijkheid en discriminatie van kleine landen/staten vermeden wordt.

Les 3, Opdracht 10: De organen van de VN

In bron 7 in je leerboek zie je de organen van de VN. Elk orgaan is op verschillende gebieden actief.

Hieronder zie je enkele terreinen en gebieden waarop de organen van de VN actief zijn. Plaats elke activiteit onder het juiste orgaan in de kolom.

Algemene leden Vergadering VN	Veiligheidsraad VN	Secretariaat VN Gerechtshof	Internationaal Sociale Raad VN	Economische
<i>Gevolgen globalisering</i>	<i>Ontwapening bij de democratische verkiezingen</i>	<i>Waarneming Colombia Ecuador Venezuela</i>	<i>Conflict honger</i>	<i>Bestrijding wereld</i>
	<i>Atoomwapens inspectie</i>	<i>Vluchtelingen werk</i>	<i>Rwanda tribunaal</i>	<i>Handelsboycot</i>
	<i>Vredesoperatie Kosovo</i>			<i>Ontwikkelingshulp</i>

Les 3, Verdiepingsopdracht 11: Aruba en de VN

a. Is Aruba lid van de VN? Geef aan waarom wel of waarom niet?

Formeel is Aruba geen (direct) lid van de Verenigde Naties omdat het geen onafhankelijk land is.

Informeel is Aruba als onderdeel van het Nederlands Koninkrijk wel indirect lid van de VN.

Hoofdstuk 2 – Bestuursvormen

Les 1, Opdracht 1: Leiders in de wereld

In de intro in je leerboek zie je afbeeldingen van zes bestuurders.

- Wie zijn deze bestuurders, vul de volledige namen (voor en achternaam) in het schema in.
- Geef ook aan welke titel hij/zij draagt. Kies uit: president, sultan, koning(in), minister-president, dictator, farao.
- Vul tenslotte in, van welk land deze bestuurders zijn?

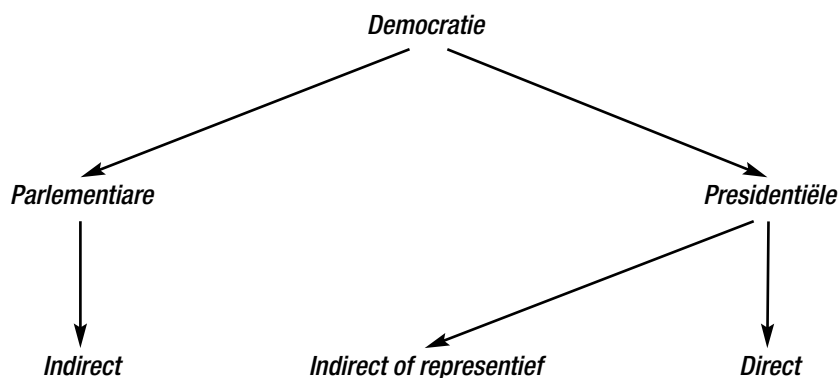
Persoon	Titel	Land
1. <i>Hugo Chavez</i>	<i>President</i>	<i>Venezuela</i>
2. <i>Beatrix van Oranje Nassau van Biesterveld</i>	<i>Koningin</i>	<i>Nederland</i>
3. <i>Barak Obama</i>	<i>President</i>	<i>V.S. van Amerika</i>
4. <i>Fidel Castro</i>	<i>President/dictator</i>	<i>Cuba (tot 2008)</i>
5. <i>Nelson Oduber</i>	<i>Minister President</i>	<i>Aruba</i>
6. <i>Hassanal Bolkiah</i>	<i>Sultan/ Sheik</i>	<i>Brunei</i>

Les 1, Opdracht 3: Status Aparte en onafhankelijkheid

- Het referendum op 25 maart 1977 is een vorm van directe* democratie, omdat *het volk rechtstreeks kon meebeslissen over haar staatkundige structuur/ toekomst.*
- Hoeveel procent van de bevolking koos voor onafhankelijkheid? *58%*
- Hoeveel procent van de bevolking koos voor federatie? *2,9%*
- Is het genomen besluit 'onafhankelijkheid' een democratisch besluit geweest? *Ja*, omdat de meerderheid hiervoor gestemd heeft...*

Les 1, Opdracht 5: Soorten democratie

Vul het onderstaande schema in. Je kunt hierbij gebruik maken van de leertekst uit je leerboek.

Les 2, Opdracht 6: Vijf dictators

In bron 5 in je leerboek zie je afbeeldingen van vijf dictators. Fransisco Franco, Augusto Pinochet, Robert Mugabe, Saddam Hoessein en Haji Muhammad Suharto.

a. Waarom worden deze vijf leiders dictators genoemd?

Eigen inbreng, voorbeeld antw. Omdat er in hun land geen democratie is.

b. Noem drie kenmerken van een dictatuur.

1. De dictator heeft alle macht, dus absolute macht.

2. De burgers hebben weinig rechten.

3. Tegenstaanders worden onderdrukt.

c. Welke rechten en plichten hebben de inwoners van een land met als staatsvorm een dictatuur?

Zij hebben vaak veel plichten en weinig rechten.

Voorbeelden van rechten zijn: onderwijs genieten, werken, wonen.

Voorbeeld van plichten zijn: belasting betalen.

d. Noem een aantal landen die tegenwoordig nog steeds een dictatuur als staatsvorm hebben.

Noord Korea, Zimbabwe, Cuba

Les 2, Opdracht 7: Monarchie is .....

a. Juist of onjuist?

In een constitutionele monarchie heeft de koning/koningin:

1. alle macht *juist / onjuist**

2. niet alles voor het zeggen *juist / onjuist**

3. rekening te houden met de grondwet. *juist / onjuist**

c. Omcirkel welke bestuursvorm bij Aruba hoort.

Democratie – dictatuur – koninkrijk – constitutionele monarchie – absolute monarchie

Les 3, Opdracht 8: Democratie versus dictatuur versus monarchie

In de linkerkolom zie je enkele landen staan. Welke bestuursvorm hebben deze landen? Je kunt soms meerdere kruisjes plaatsen.

	Directe democratie	Indirecte democratie	Constitutionele Monarchie	Dictatuur
Nederland		X	X	
Suriname		X		
Aruba		X	X	
Venezuela		X		
Cuba				X
Verenigde Staten		X		
China				X
Brunei			X	
Puerto Rico		X		

